

ΝΕΟ-ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ : Α. ΔΟΥΝΑΤΣΑΡΕΚΥ : Εισαγωγή στην
'Ιστορία των Θρησκειμάτων.—'Η 'Ελληνική Θρησκεία ('Η
επίδρασί της στον αρχαίο πολιτισμό και τέχνη, Μετ.Χ Βάτη).
ΓΙΑΝΗ ΔΙΚΥΛΟΥ : Οί φυλακισμένοι. (ποίημα).—ΑΝ-
ΤΡΕΑ ΖΕΒΓΑ : Παναϊτ 'Ιστράτι. ('Η ζωή και τὸ ἔργο
του).—Κ. Μ. : Δυὸ λόγια γιὰ τὸ ρομαντισμό.—ΠΕΤΡΟΥ
ΠΙΚΡΟΥ : 'Ο Φάσκολος δίχως θρόλο. (Πολιτική και κοι-
νωνική σημασία τῆς ἑκατονταετηρίδας τοῦ ποιητῆ).—ΒΟΡΗ
ΠΙΑΝΙΑΚ : 'Ο θάνατος τοῦ Γέρω 'Αρχίπωφ. ('Απὸ τῆ «Γυ-
μνή Χρονιά». Προεισαγωγικὸ σημεῖωμα). — ΚΡΙΤΙΚΑ
ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ : ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΡΔΑΤΟΥ : «Οἱ Δυὸ Δρό-
μοι τοῦ Κ. Παρορίτη.—Θ. Ν. ΤΣΑΒΕΑ : «Salvatores Dei»
τοῦ Ν. Καζαντζάκη.—«Σκλάβοι Πολιορκημένοι» τοῦ Κ.
Βάρναλη.—'Ενα γράμμα τοῦ Ρομαίν Ρολλάν.—ΞΕΝΗ ΒΙ-
ΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ὑπὸ W.—'Ο "Ερμαν Γκόρτερ.—ΕΠΙΛΟΓΟΙ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ.—ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΙ.

ΑΡ. 1

*Αποστολή
Συλλογή αμφοτέρων
20/1/20*

ΓΕΝΑΡΗΣ 1928
ΧΡΟΝΙΑ ΠΡΩΤΗ

ΤΟ ΦΤΥΛΛΟ ΔΡ. 5

ΑΘΗΝΑ

“ΝΕΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ,,

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΣ, ΚΡΙΤΙΚΗΣ & ΤΕΧΝΗΣ

Γράμματα, ἐμβάσματα κτλ. ἀφορᾶ τὸ περιοδικό, στὴν ταχ. δ/ση: Ἀλωπεκῆς 13, Ἀθήνα.

Συνδρομές: Ἐσωτερ. χρονιάτικη Δρ. 50.—Ἐξάμ. 25.
Ἐξωτερ. > Σελ. 6. Ἄμερ. δ. 2.

“REVUE NOUVELLE,,

MENSUELLE, CRITIQUE & LITTÉRAIRE

Tout ce qui concerne la redaction doit être adressé à “NEA EPITHÉORISSI,, Alopekis 13, Athènes.

Διαφημίσεις: Ἡ σελίδα Δρ. 600. Μισή καὶ τέταρτο ἀνάλογως. Ὁ στίχος Δρ. 5.

ΝΕΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΜΕΛΕΤΗΣ, ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΓΕΝΑΡΗΣ 1928 — Α.Ρ. 1 (5)

ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΑΧ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΘΗΝΑ, ΑΛΩΠΕΚΗΣ 13.

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ: ΑΝΤΡΕΑΣ ΖΕΒΓΑΣ

Α. ΛΟΥΝΑΤΣΑΡΣΚΥ

(ΑΔ' ἸΚΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΟΥ ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΤΗΝ Ε.Σ.Ε.Δ.)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΚΕΦ. ΙΙ. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΡΟΥΣΣΙΚΟ Χ. ΒΑΤΗ

[Τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ Λουνάτσαρσκυ, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκλαϊκεύσεις ἐκείνες ποὺ βγάζουνε σημερὰ στὴ Ρωσσία γιὰ νὰ γνωρίσουνε στὶς μάζες ὀρισμένα ἐπιστημονικὰ θέματα. Ἡ «Ἱστορία τῶν Θρησκειμάτων» εἶναι ἀσφαλῶς ἐν' ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα θέματα. Ἡ ἀρχὴ τῆς θρησκείας χάνεται μέσα στὰ βάθη τῶν αἰώνων, τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα ἔχει γίνει σχεδὸν φυσικὸ ἔνστικτο, ὁ ρόλος τῶν διαφορῶν θρησκευμάτων στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, στὴν κοινωνικὴ, στὴν πολιτικὴ καὶ φιλοσοφικὴ καὶ γενικὰ στὴ διανοητικὴ τοῦ ἀνάπτυξη ἠπλήρως τεράστιος. Γι' αὐτὸ ἡ ἐκλαϊκεύσις τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειμάτων εἶναι ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα προβλήματα. Μὰ ὡστόσο ὁ Λουνάτσαρσκυ τὰ καταφέρει περίφημα. Μὲ τὸ ἀπλό καὶ ἀρρηγματικὸ του ὕφος ὄχι μόνον ἀναλύει καθαρῶτα τὰ διάφορα ζητήματα ἀλλὰ μεταβάλλει καὶ τὸ βιβλίον του σ' εὐχάριστο ἀνάγνωσμα.

Τὸ σημαντικώτατον αὐτὸ βιβλίον ἐκδίδει σὲ λίγους ἡμεροῦς ὁ Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Ἀκαδημαϊκός», ὁ

ὁποῖος καὶ μᾶς παραχώρησε, μὲ τὴν ἀδεία τοῦ μεταφραστῆ, τὸ κεφάλαιον αὐτὸ γιὰ τὴν «Ἑλληνικὴ Θρησκεία» ποὺ ἐκρίναμε καλὸ νὰ το δημοσιεύσουμε ὁλόκληρον. Ἀπὸ τὸ τμήμα αὐτὸ καταλαβαίνει κανεὶς ἀμέσως τὴν ἀξία τοῦ ὅλου συγγράμματος].

Στὸ προηγούμενον κεφάλαιον, προσπαθήσαμε νὰ δώσω μιὰ ἰδέαν γιὰ τὴν οὐσίαν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καὶ γιὰ τὴν καταγωγὴν τους.

Ἐχομε ἀναλύσει τὴν καταγωγὴν τῆς θρησκείας, τὸν πρωτόγονον ἀνιμισμὸν (*), τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνιμισμοῦ ποὺ συνίσταται στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πλῆθος τῶν πνευμάτων τῶν πεθαμμένων μεταβλήθηκε σὲ ἱεραρχία θεῶν, ποὺ ἐξελισσότανε ἀ-

νάλογα μὲ τὴ διαφοροποιήσιν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν. Κατόπιν προσπάθησα νὰ δώσω μιὰ ἰδέαν τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων ποὺ ὀπωσδήποτε εἶχαν συστηματοποιηθῆναι ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς καὶ περὶ τῶν δύο τύπων τους—τὸν μεταφυσικὸν καὶ ἱστορικόν—οἱ ὁποῖοι συναντῶνται συχνὰ σ' ὅλες τὶς θρησκείας καὶ ποὺ ἐκδηλώνονται στὴν καθαρῶτερον τους μορφήν στὸ Ἰνδικοὺν καὶ ἱρανικὸν θρησκευτικὸν σύστημα. Τώρα θὰ ἐξετάσωμε ἄλλο θρησκ. οἰκοδόμημα, τὸ ἑλληνικόν.

Ἡ πρωτόγονη ἑλληνικὴ θρησκεία.

Ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία ἀναπτύχθηκε, ὅπως

(*) Ἡ θεωρία τοῦ Taylor κατὰ τὴν ὁποῖαν τὸ πρωταρχικὸν στάδιον τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηματος εἶταν ὁ πρωτόγονος ἀνιμισμὸς, δηλαδὴ ἡ πίστις στὰ πνεύματα καὶ ὁ φόβος τῶν πτωμάτων. (σ. «Ν.Ε.»).

όλες οι άλλες, από τον ανιμισμό. Στη βάση, βρίσκεται κ' έδω, όπως σ' όλες τις θρησκείες των άγριων, ή πίστη στους πεθαιμένους που μπορούσαν να βλάψουν τον άνθρωπο, ή πίστις στους σωσίες, στίς ψυχές που μπορούν άφρατες να κυκλοφορούν στον κόσμο και να κάνουν το κακό άλλα και κάποιες να φέρουν όφέλεια. Κατόπιν ή πίστη αυτή πέρασε την ίδια περίοδο της συνεχούς μεταμόρφωσης του πλήθους των πνευμάτων σ' ένα είδος κράτους με βασιλιάδες, σε συγγενείς των βασιλιάδων αυτών, με τον υποκριτικό κληρο, γιατί και ο ίδιος ο έλληνικός λαός πέρασε στο μοναρχικό και άριστοκρατικό στάδιο.

Επικεφαλής κάθε μικρού ελληνικού κράτους βρισκόταν ο βασιλιάς και κάθε βασιλιάς είχε τους συμβούλους του, δηλαδή τους πλουσιώτερους. Αυτοί ήταν έξωπλισμένοι ήρωες που καταπίεζαν τους μικροχωρικούς και τους δούλους. Οι δούλοι είχαν είτε αιχμαλώτοι πολέμου είτε πρόσωπα που έχασαν την άτομική τους έλευθερία εξαιτίας των χωρών τους.

Ανάλογα ήταν οργανωμένοι κ' ο άλλος κόσμος. Έπικεφαλής βρισκόταν ο θεός που ήτανε ταυτόχρονα και γενάρχης της βασιλικής οικογένειας. Αργότερα, στη διαχείριση του θεού αυτού βρισκότανε τα φυσικά φαινόμενα κ' αργότερα τα γεγονότα της κοινων. ζωής, ή εποράνια δικαιοσύνη. Όσον άφορά τους κοντινότερους προγόνους μας άφισμένης γενεάς, οι Έλληνες δεν τους άνεγνώριζαν ως θεούς, άλλ' ως ήμιθεούς, ως ήρωες που ήτανε θνητοί ενώ οι μυθικοί θεοί είναι άθάνατοι.

Η ανάπτυξη του ελληνικού πολιτισμού.

Σε τέτοια κατάσταση βρισκόταν ή Ελληνική θρησκεία πριν από τις σοβαρές διανοητικές μεταβολές που έγιναν στα διάφορα Ελληνικά κράτη εξ αιτίας της υπέρμετρης ανάπτυξης του εμπορίου και της βιομηχανίας τους. Η Ελλάδα βρέθηκε, σχετικά με τ' άλλα κράτη και τους άλλους λαούς, κάτω από πολύ έννοιζους όρους. "Αν εξετάσετε την Εύρωπη προς βορράν της Ελλάδας, είτε την Εύρωπη που βρίσκεται προς δυσμάς θά ιδείτε άκόμη άγριες χώρες. "Αν εξετάσουμε όμως την Ανατολή που πολύ γρήγορα μπήκε στη ζωή, την Αίγυπτο ή την Μ. Ασία, θά ίδουμε ότι εκεί ο πολιτισμός έφτασε ήδη σε μεγάλη άκμη. Στην Ανατολή δεν ήτανε στην άνθησή της μόνο ή γεωργία—κυρίως στις όχτες των μεγάλων ποταμών, που γονιμοποιούν άριστα τις όχτες τους και χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα για τη συγκοινωνία—άλλ' άνθιζε και ή χειροτεχνία που κατασκευάζε κυρίως είδη πολυτελείας για τους βασιλιάδες και τους σαράπες, για τους πλούσιους μεγιστάνες και τους γαιοκτήμονες. Έπειδή δε οι πρώτες ύλες της χειροτεχνίας αυτής δεν υπήρ-

χαν όλες στην Ασία, κ' αυτό οργανώθηκαν διάφορες καθαρώς εμπορικές δημοκρατίες, προ πάντων φοινικικές. Στις άχτες της Μ. Ασίας της Ν. Εύρώπης και της Β. Αφρικής οι πόλεις αυτές ήταν εργασιότατες εμπόρων πεπιτογυρισμένες με τείχη και όχυρωμένες έναντι των ληστών της ξηράς. Οι πόλεις αυτές είχαν μεγάλους εμπορικούς στόλους που ανάλαβαν μεγάλα θάλασσα ταξείδια στην Αγγλία, Ισπανία και Δ. Αφρική για να μεταφέρουν τις πρώτες ύλες, τα μέταλλα, το ήλεκτρο και περισσότερο τους δούλους, μ' ένα λόγο, ό τι μπορούσαν ν' ανακαλύψουν σ' αυτές τις ήμίγριες χώρες. Οι Φοινικες, όλ' αυτά τ' άποχοτόσαν είτε με άνταλλαγή, δίνοντας διάφορα θαυμασιώτα μιγλιμπιά, είτε άπλώς ένεργούσαν επιθέσεις κατά των άχτων και λήστευαν τους κατοίκους.

Όπως κάθε πρωτόγονο εμπόριο, το εμπόριο των Φοινίκων ήτανε ληστροικό. Έχαναν άνταλλαγή όταν είχαν συμφορά άν όμως οι έμποροι ένοιωθαν τον έαυτο τους πιο δυνατό τότες άπλούστατα ζούσανε τους παρακίτους πληθυσμούς. Το εμπόριο αυτό μεταξύ των ανατολικών αυτοκρατοριών και της ήμίγριας Εύρώπης είχε μεταβάλλει τις πόλεις της Μ. Ασίας, την Τύρο, Σιδώνα κλπ. σε πολυτελείς πρωτεύουσες γιομίζτες από μεγαλοπρεπείς ναούς, πόλεις με διεφθαρμένη, ήδονοπάτη και παράλογα τρυφή ή ζωή. Τέτοια ήτανε γενικά ή τότες Ανατολή. Τα κυριώτερα της χαρακτηριστικά ήταν οι τεράστιες στρατιωτικές αυτοκρατορίες μέσα στις όποιες ανατιύθηκε ή έντελώς συγκεντροποιημένη μοναρχία βασιμμένη στην εκμετάλλευση των ποταμών, (ή όποια διά των σατραπών διοικούσε τεράστιες χώρες), και οι ελεύθερες πειρατικές πόλεις των επιτίδειων κορσιόρων.

Η Ελλάδα βρέθηκε στη μέση, πάνω σε μια χερσόησο κατακοιματισμένη από τη θάλασσα, με άπειρους καλούς όρους όπου κάθε επαρχία της συνόρευε με τη θάλασσα και μάλοτα μια θάλασσα σαρωμένη από νησιά. Πολύ κοντά της ήταν ή Ιταλία, ή Σικελία με το φυσικό τους πλούτο, ή Αφρική, μεγάλα νησιά με άνώτερο πολιτισμό, όπως ή Κρήτη. Έτσι ή Ελλάδα όσον άφορά τις συγκοινωνίες, βρισκότανε κάτω από έννοιζότερους όρους.

Έχτες όμως άπ' αυτό όπληξαν και άλλοι έννοιζοί όροι. Η έννοποίηση της Ελλάδας, ή μεταφορά της σε μια μεγάλη μοναρχία, όπως συνέβη στην Περσία και στις περι της Βαβυλώνα χώρες, είτε στις Ίντιες και στην Κίνα, ήταν άδύνατη, γιατί γεωγραφικά ή θέση της Ελλάδας όπως κ' αι της Ελβετίας, (άν και ή πρώτη δεν έχει τόσο ψηλά βουνά όπως τις Άλπεις) τη μεταβάλλει σχεδόν σε σειρά κλουβιών.

Η Ελλάδα είναι διαιρεμένη σε πολλά μι-

κρά τμήματα κ' αυτό έννοει, ως ένα βαθμό, την ανάπτυξη του σεσαροισμού (τοπικισμού) και της αυτονομίας των διαφόρων της τμημάτων. Αυτό και έγινε. Η Ελλάδα εξέλιχθηκε σε σύνδεσμο πόλεων έννομένων μεταξύ τους από κοινά συμφέροντα, με κοινή γλώσσα, με ένιαίο πολιτισμό, ίκανών όμως να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους. Οι συγκεντροωτικές τάσεις είχαν άναπτυχθεί και μέσα στην Ελλάδα. Οι δυνατότερες δυνάμεις, ή Σάπστη και αι Άθηναί, έπεδίωξαν την ήγεμονία, αυτό όμως άνεπτυξε περισσότερο την άμιλλα και τον φιλελευθερισμό.

Είναι εύκολο να οργανωθεί ένιαίο κράτος, ένιαίο κέντρο μέσα σε μια όμοιομορφη χώρα που μπορεί εύκολα να καταβάλει την άντίσταση των διαφόρων της τμημάτων, άλλ' είναι πολύ δυσκολώτερο να ύποταχτούν σε μια κβέρνηση οι ανεξάρτητοι μικροί λαοί που οργανώθηκαν ήδη σε ξεχωριστά κράτη. Έτσι στην Ελλάδα κυριαρχούσε το πνεύμα της έλευθερίας.

Κι' αυτό άκόμη το κλίμα της Ελλάδας έννοουσε την ανάπτυξη του ένδιαφέροντος για τη πολιτική. Το κλίμα της Ελλάδας δεν καταπίεζε τον άνθρωπο με την τραχυτήτα του, όπως στα βόρεια μέρη. Οι λαοί του μακρουνού βορρά έχουν μείνει ήμίγριοι γιατί ή σκληρή και τραχεία φύση δεν επιτρέπει στον άνθρωπο όπως και στα φυτά να φτάσουνε στην όριμότητα.

Το ίδιο και οι λαοί του μακρουνού Ίσημεριού, στο Νότο, παραμένουν στην ίδια κατάσταση. Εκεί, ή φύση δεν άπαιτεί από τον άνθρωπο προσπάθειες για την κατάκτησή της, δεν του επιβάλλει πειθαρχία, δεν τον διαπαιδαγωγεί στη δουλεία, στη δημοουργία. Είναι όλοφάνερο ότι το μέτριο κλίμα έννοει την άνθρώπινη δουλεία, άνταμείβει τη δουλεία, έννοει περισσότερο την άνάπτυξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Μεταξύ των κλιμάτων του είδους αυτό ξεχωρίζει ως πρότυπο το κλίμα της Ελλάδας, το όποιο είναι το ιδεώδες μέτριο κλίμα. Έδώ ύπάρχει και άρκετη τραχύτητα, γιατί, στα όροπέδια ο χειμώνας είναι άρκετά βαρύς κ' αναγκάζει τον άνθρωπο να προφυλαχτεί από το κρύο, ταυτόχρονα όμως ύπάρχουνε και παχειά λιβάδια, όπου μπορούσε ν' άναπτυχθεί πλατεία ή κτηνοτροφία και τέλος κοιλιάδες άρκετά έννοιζίες, που άνάπτυξη της γεωργίας, για τη παραγωγή δημητριακών και κάθε είδους καρποφόρων δένδρων. Ένας από τους σπουδαιότερους λόγους της άνθησης της ελληνικής γεωργίας ήταν ή καλλιέργεια της έλιάς. Τα λάδια είχανε μεγάλη άξια και έτσι το εμπόριο των φυτικών λαδιών ήταν έν' από τα κονδύλια των εισοδημάτων του πληθυσμού. Σε διάφορα μέρη βρισκότανε πλούσια μεταλλεία και κοιτάσματα εξαίρετου μαρμάρου. Το τοπι-

κιστικό πνεύμα της Ελλάδας, οι πολιτικές έλευθερίες, ή πλήρηση θάλασσα που τραβά κυριολεκτικά τον άνθρωπο να ταξιδεύει από τη μια νησο στην άλλη, ή θέση της ανάμεσα των πλουσιώτατων ήμίγριων χωρών, από τις όποιες μπορούσαν να συγκεντροωθούν πρώτες ύλες για να πουληθούν στην Ανατολή, στην πολιτισμένη και πλούσια Ανατολή, όπου μπορούσαν να ίδουθούν εμπορικά κέντρα, άποικίες, οι όποιες ν' άσυχολούνται στην έξαγωγή των προϊόντων του άσιατικού πολιτισμού και στην εισαγωγή, στην Ανατολή, πρώτων ύλων, ή θέση αυτή του διαμετακομιστού, ή θέση του εμπορικού κέντρου, του μεσίτου της άνταλλαγής μεταξύ της Εύρώπης και της Ασίας κατάχτησε τον Έλληνα και ή Ελλάδα άρχισε γρήγορα να εκπολιτίζεται.

Πολύ γρήγορα άρχισε να συναγωνίζεται με τους Σημίτες έμπορους, τους Φοινικες, και να τους ξεπεραά. Παράλληλα προς την Τύρο και τη Σιδώνα, ή Ελλάδα ίδουσε στον προθάλαμο της Ασίας σειρά μεγάλων ελληνικών πόλεων όπως τη Σμύρνη, Έφεσο, Μίλητο έγκαθιδρύθηκε στη Νότιο Ιταλία και στη Σικελία, όπου συνέστησε ένα τόσο μεγάλο κέντρο όπως τις Συρακούσες. Έτσι ο μικρός αυτός λαός άπλωσε το δίχτυ του σ' όλες τις άχτες της Μεσογείου κ' έγινε ο σημαντικώτερος εμπορικός λαός του κόσμου.

Η άνάπτυξη του Δημοκρατισμού.

Οι έμπορικές σχέσεις έχουνε πάντοτε τάση προς το δημοκρατικό πολιτεύμα. Η εμπορική πόλη έννοει άμέσως τη μουρζουαρία, έννοει από τη μια τους έμπορους-θαλασσινούς κ' άπ' την άλλη τους ναυπηγούς, τους χειροτέχνες, που παράγουν σε ξεχωριστά παζάρια διάφορα είδη οικιακής άνάγκης κάποτε δε και το μανιφακτοορξίστα που συγκεντροώνει τους χειροτέχνες σε μια καπιταλιστικά οργανωμένη παραγωγική μονάδα. Η μουρζουαρία δεν επιθυμεί να βρισκεται κάτω από τον έλεγχο του φεουδαρχικού κράτους που άποτελείται από τις καταπιεζόμενες άγροτικές μάζες και τους ένγενείς, όπου ο μικρός γαιοκτήμονας κρέμεται από τον Κύριο του ο δε Κύριος κρέμεται από το Δοξκα που με τη σειρά του πάλι είναι ύποτελής (Vassal) στο βασιλιά. Το φεουδαρχικό αυτό καθεστώς είναι οργανωμένο πάνω στη στρατιωκή δύναμη της κυρίαρχης τάξης, των έξωπλισμένων ένγενών με τη σωματοφυλακή τους και στον περιορισμό των δικαιωμάτων των χωρικών.

Όταν παράλληλα εμφανίζεται ή πόλη γιομάτη από έμπορους και χειροτέχνες που δε επιθυμούνε διόλου να παραμείνουν σε κατώτερη θέση από τους φεουδάρχες, άρχίζει ή πάλη μεταξύ μουρζουατίας των πόλεων και του φεου-

δαρχισμού. Η πάλη αυτή παίρνει ποικιλόμορφο χαρακτήρα κάποτε η πόλη υποστηρίζει τη βασιλική ξηουσία έναντι των άριστοκρατίας, κάποτε, τοίναντίον, υποστηρίζει την άριστοκρατία κατά της βασιλικής ξηουσίας. Η πάλη αυτή στην Ελλάδα πήρε διαφορετικό χαρακτήρα ή μπουζουαζία τών πόλεων είχε τώση δύναμη, ώστε ν' ανατρέψει απλουστάτα τη μοναρχική ξηουσία. Άλλά ο τίτλος του βασιλιά διατηρήθηκε στην Ελλάδα. Στις πιο όπισθοδρομημένες πόλεις, όπως στη Σπάρτη, εκλέγοντε δυο βασιλιάδες, οι όποιοι ήταν οι στρατιωτικοί άρχηγοί και βρισκόταντε υπό την επίτηρηση της άριστοκρατικής συνόδου: τών Έφορων. Άλλά στη Σπάρτη το καθεστώς τών γαιοκτημόνων πολύ λίγο είχε κλονιστεί. Στην τυπική όμως χώρα της Ελλάδας, που πάντα παίρνεται ως παράδειγμα του ελληνικού πολιτισμού, στην Άθηναϊκή Δημοκρατία, βασιλιάς ήταν ο «εερε υς ε» καθαρό δηλαδή ύπόλειμμα χωρίς καμιά πολιτική σημασία. Η ξηουσία πέρασε στην άρχη στά χέρια τών πλουσιότερων τάξεων που συμμαχίσαντε με τις πιο εύγενεις οικογένειες τών γαιοκτημόνων. Η ξηουσία όμως άρχισε κατόπιν να μεταπηδή συνεχώς προς τα κάτω και στο τέλος ή πλούσια μπουζουαζία πέρασε στα δυνατά της χέρια την Άθηναϊκή δημοκρατία, άναπτύξε ταύτόχρονα τή δριά της και ύποδούλωσε στην Άθηναϊκή δημοκρατία σειρά άλλων πόλεων, όλη σχεδόν την Ελλάδα.

Η μπουζουαζία στον άνωτερο βαθμό της άνθισής της είτε λιγοστεύει τα δικαιώματα είτε επιβάλλει τόν έλεγχο της και σ' αυτό τώ τελεινταίο καταφύγιο της συντηρητικής άριστοκρατίας τόν «Άρειο Πάγο» τώ άνωτερο δικαστήριο. Άλλά τελικά ή Άθηναϊκή μπουζουαζία βρέθηκε μπροστά σε νέο εχθρό, τόν άπλο λαό. Οι ναύτες, οι άπλοι τεχνίτες, οι χωρικοί, κατά τώ πλείστο κατεστραμμένοι, θεωρούσαντε τόν εαυτό τους ισότιμους πολίτες και ή φτωχολογία αυτή άρχισε ν' απαιτεί εύρυνση τών δικαιωμάτων της. Γενήθηκαν νέες συγκρούσεις και ή πρόοδος προς τή συνεχή δημοκρατοποίηση τών Άθηνών προχωρούσε άσυγκράτητη μέχρι της στιγμής που ή σύγκρουση τών Άθηνών με τή Σπάρτη σταμάτησε τή κανονική εξέλιξη τών Άθηνών.

Ποιά άντανάκλιση είχαν αυτά στη θρησκεία; Τώ δημοσιογικώτερο όρόλο στη διαμόρφωση του πολιτισμού έπαιξαν αί Άθηναι γιατί είχαν ή έμπροστώτερη πόλη της Ελλάδας. Στο κέντρο της μορφωτικής πολιτικής και της φιλοσοφικής ζωής άποδείχτηκε ή αυτοδιοικούμενη ελεύθερη πόλη του ίδιου τύπου όπως τή συναντούμε και σ' άλλες περιπτώσεις που τώ έμπόριο μπήκε στην πρώτη σειρά, όπως π.χ. στο τέλος του Μεσαίωνα και στις άρχές της Αναγέννησης στις Ιταλικές πόλεις με τή Φλωρεντία έπικε-

φαλής είτε σε μās στο Νόβγκοροντ και τώ Ποσόβ.

Είναι ο ίδιος τύπος της αυτοδιοικούμενης πόλης της γεμάτης άγώνες μεταξύ τών πλούσιων και τών φτωχών.

Έχτος όμως απ' αυτά ή Άθηναϊκή δημοκρατία έπρεπε ν' άμυνθεί από διάφορες ξένες φυλές. Οι δυτικές ήμβάββαρες φυλές δέν ήταν επικίνδυνες, αλλά οι γγάντες, ανατολικές δυνάμεις είχαντε σε μεγάλο βαθμό επικίνδυνες. Είναι γνωστή ή ιστορία τών μηδικών πολέμων και οι επανειλημμένες επιθέσεις της Περσικής μοναρχίας έναντι τών Έλληνικών πόλεων. Η Περσία προσπαθούσε να ύποδουλώσει τις Έλληνικές άποικίες της Μ. Άσίας και ν' εξαπλώσει τήν έπιρροή της στη μητρόπολη Ελλάδα. Είναι γνωστό τώ πως ή Ελλάδα στην άρχη άντέταξε ήρωϊκή άμυνα στην Περσία και κατόπιν άποδείχτηκε δυνατώτερη από τήν Άνατολή, όταν οδηγούμενη από τόν Μακεδόνά μονάρχη κατόρθωσε να μεταβάλει τήν Περσία σε ύποτελές κράτος.

Τώ γεγονός ότι ένας μικρός ελεύθερος λαός κατόρθωσε ν' άναπτυχθεί σε τέτοια κολοσσιαία παγκόσμια δύναμη και να νικήσει, μάλιστα να ύποδουλώσει μια γιγαντιαία στρατιωτική δύναμη είναι θαύμα.

Όποσδήποτε οι κίνδυνοι καθ' όλη τήν περίοδο της ζωής της Ελλάδας από τούς οργανωμένους βαρβάρους, από τις ανατολικές δυνάμεις ήταν προφανείς και κατά συνέπεια έπρεπε ν' άναπτυχθεί ή πολεμική δύναμη τών πολιτών. Αυτό είναι ή κυριώτερη δύναμη του μεγάλου ενδιαφέροντος τών Έλλήνων για τήν πολιτική. Στην Ελλάδα υπήρχαν έπίσης και δούλοι και κανέναν από τούς Έλληνες δέν έχει διαμαρτυρηθεί κατά της δουλείας. Μέσα σ' αυτή τή δημοκρατική Άθήνα μεγάλο μέρος τών κατοίκων δέν είχαν άπολύτως κανένα πολιτικό δικαίωμα. Τα πρόσωπα αυτά, οι δούλοι, θεωρούτανταν άνα άντικείμενα που άνήκαν στους πολίτες. Αναφέρονται πράγματι, πώς ή δουλεία στην Ελλάδα δέν έχει πάρει άγρια μορφή αλλά, παρ' όλα αυτά, ή δουλεία υπήρχε με τή μορφή όχι μόνον της στέρησης τών πολιτικών δικαιωμάτων αλλά και της προσβλητικής ύποταξης στους «Κυρίους».

Καθ' όλο τώ διάστημα τών δημοκρατικών άγώνων στην Ελλάδα οδδέποτε έγινε επανάσταση τών δούλων και μάλιστα ούτε ή άρχη δημοκρατία δέν άνεκίνησε τώ ζήτημα της άπελευθέρωσης τών δούλων. Η τάση να υπάξουν μέσα στο Κράτος μόνο ελεύθεροι πολίτες δέν υπήρχε, οι δέ καλύτεροι δημοκράτες πολεμώνας για τώ δικαιώματα τών χωρικών και τών τεχνιτών έννοούσαντε μόνο τούς Άθηναίους «άπό αίμα» ποτέ δέν ύπολόγιζαν τούς αλγμάλωτους πολέμους, τα πρόσωπα δηλ. που έχασαν

τήν προσωπική τους ελεύθερία. Έχουν παρθεί διάφορα μέτρα διά να ελαφρυνθούν διάφοροι καταπιεζόμενοι όφθοο δέν είχαν περάσει στη δουλεία. Έχουν π.χ. άποσβέσει επανειλημμένως τή χρέη τών όφειλετών, οδδέποτε όμως άπελευθέρωσαν τούς δούλους. Ό δούλος δέν έθεωρείτο μέλος της κοινωνίας αλλά ή άπόσβεση τών χρεών, ή ύποστήριξη τών καταστρεφόμενων χωρικών, ή τάση της προστασίας της φτωχολογίας και ή όργανώση της έναντι τών πλουσιών βρισκόταν στην ήμερησία διάταξη. Αυτό προήλθε από τώ αίσθημα της αυτοσυντήρησης του Άθηναϊκού λαού που όφειλε νά έχει άρκετά πολυάριθμο και άφωτισμένο λαϊκό στρατό. Έδώ βρίσκεται ή λύση του αίνιγματος που εμφανίζεται ό άκράτος δημοκρατισμός τών Άθηνών.

Όταν οι πλούσιοι άρχισαν να πιέζουν τούς άργότες και τούς τεχνίτες, όταν υπήρχε ο άκίνδυνος να περάσει στη δουλεία ή πλειοψηφία τών κατοίκων τών Άθηνών και μερικές οικογένειες να πάρουντε στή χέρια τους όλο τόν πλούτο, να γίνουν οι μόνοι Κύριοι απέναντι τών άλλων, τότε ρωτούσαν: ποιος θά υπερασπίσει τās Άθήνας; μήπως ο δούλος; Όχι, ο δούλος δέν υπέιχε στρατιωτική θητεία.

Έπρεπε κάποιος να υπέχει στρατιωτική θητεία, να είναι έτοιμος να υπερασπίσει ήρωϊκά τις γυναίκες, τή παιδιά, τήν περιουσία, τήν τιμή και τώ μέλλο της μικρής του πατρίδας. Γι' αυτό, για ν' άναπτυχθεί ο πατριωτισμός, για να υπάρχει στρατός με στρατιωτικό αίσθημα, τώ κράτος ύποστήριξε, στις δύσκολές του στιγμές, τούς φτωχούς και τούς όργανώνας. Τα καλύτερα πρόσωπα, τα πιο όξυδερκή, έπαρναν τώ μέρος τών φτωχών και τούς ύποστήριζαν στην επανάσταση, άσπαιλώνοντας έτσι τήν πολιτική συνείδηση τών φτωχών που παίρναντε στή χέρια τους τήν άμυνα τώ κράτους και δέν τώ έγκατέλειπαν χωρίς άγώνα.

Πρέπει να σημειώσουμε άκόμη πώς και ή πολεμική τεχνική συνεχώς απαιτούσε τήν ύπαρξη δημοκρατικού στρατού.

Στις άρχές, οι πόλεμοι τών Έλλήνων γίνονταν από τούς ήρωες με άματα. Στόν Όμηρο συναντούμε τώ βασιλιά ν' άγωνίζεται πάνω στο άρμα τόν ενώ γύρω του ή άμέτρητη μάχη δέν παίρνει σπουδαίο μέρος. Άργότερα άποδείχτηκε πώς οι ήρωες αυτοί τών άρμάτων που τώ τραβούσαν τέσσερα άλογα, δέν είχαν άρκετή δύναμη, ενώ ο μέτριος άστος ή ο μικρός γαιοκτήμονας που παρουσιάζονταν βαρειά έξοπλισμένος πολεμιστής άποδείχτηκε στην πράξη δυνατώτερος παρά ο μεμονωμένος ήρωας. Η εξέλιξη όμως αυτή προχώρησε περσότερο. Οι Άθηναίοι νικούσαν γιατί άντι τών όπλιτών όργανώσαν ελαφρά έξοπλισμένους στρατό που πολεμούσε με δερμάτινες άσπί-

δες και σιδερένια ξίφη ή άκόντια και που έξουσία του ελαφρού έξοπλισμού ήταν πολύ εύκίνητος. Άνάλογα άναπτύχθηκε και ή πολεμική στρατηγική, κ' έτσι, χρησιμοποιώντας τις γρήγορες κυκλωτικές κινήσεις, τούς αϊφνιδιασμούς, ο ελαφρά έξοπλισμένος αυτός στρατός άποδείχτηκε δυνατώτερος από τις σχετικά όλιγαριθμότερες φάλαγγες τών βαρειά έξοπλισμένων γαιοκτημόνων και της μεγάλης μπουζουαζίας. Τότες ή δημοκρατία πήρε ιδιαίτερη σημασία. Άν και δέν ύποβηθούσε τήν άνάπτυξη του πλούτου, τουναντίον οδηγούσε στο όλιγόστεμα του, όστόσο τώ κράτος, ήταν ύποχρεωμένο να τήν ύποστηρίζει γιατί διαφορετικά δέ θά μπορούσε να άμυνθεί κατά τών βαρβάρων της Άνατολής.

Έτσι στην Ελλάδα άναπτύχθηκε τώ δημοκρατικό καθεστώς και αν αφαιρέσουμε τήν ύπαρξη τών δούλων, τώ καθεστώς αυτό ήταν μια από τις καθαρότερες δημοκρατίες. Τώ δικαστήριο, ή έκλογή τών δημόσιων λειτουργών, ήταν οργανωμένα με περσότερο δημοκρατισμό παρά σε κάθε άλλη χώρα της σημερινής εποχής, παράλληλα όμως υπήρχαν και οι χωρίς δικαίωμα δούλοι.

Η επίδραση του δημοκρατισμού στη θρησκεία.

Μ' αυτό τώ περιβάλλο έπρεπε να προσαρμοσθεί και ή θρησκεία που πήρε άνάλογα με τήν περίοδο χαρακτήρα.

Ό θεός άναγνωρίζονταν ως βάση της κοσμοθεωρίας, αλλά οι παλιοί μύθοι που είχαν ως τότε τώ χαρακτήρα της εξήγησης τών φυσικών φαινομένων, άρχισαν να παίρνουν όλοένα και περσότερο ήθικό χαρακτήρα.

Τώ κράτος με τις όργανώσεις τών ιερέων του, με τούς μεγαλύτερους τού ποιητές, διανοημένους, ιστορικούς, με τή θανμασία τών εκπαιδευτικά ιδρύματα (γι' αυτά θά ξαναμιλήσουμε), άλλαξε σιγά-σιγά τή θρησκευτική συνείδηση του λαού, τής έδωσε τώ χαρακτήρα της πολιτικής σχολής, τώ θάρρους εκείνου, τώ πατριωτισμού και τώ αίσθηματος της ισότητας, που ήταν απαραίτητα για τήν άμυνα της Άθηναϊκής Δημοκρατίας.

Ό μεγάλος φιλόσοφος Πλάτωνος έξέφραξε τήν έσωτερική ύπόσταση του ελληνικού κράτους όταν έλεγε πώς «τώ κράτος είναι ή προσωποποίηση της δικαιοσύνης στη γη» πώς στη λέξη «κράτος» κρύβεται ή Δικαιοσύνη.

Πρέπει να σημειώσουμε πώς ο Πλάτων όταν περιγράφει τήν ιδεώδη δημοκρατία, δέ μιλεί διόλου ότι πρέπει να είναι δημοκρατία ίσων' έξεχωρίζει τήν κυριαρχούσα τάξη τών φιλοσόφων, τή φιλική σ' αυτή τάξη τών πολεμιστών, τήν τάξη τών χειροτεχνών και έμπόρων, στην όποια παραχωρεί τήν οικονομική ζωή, και τήν τάξη τών άπλων πολιτών που άσχολούνται με

τήν κοινή δουλεία. Κατά τη γνώμη του η δικαιοσύνη απαιτεί την ύπαρξη τεσσάρων τάξεων, γιατί κάτω από τη λέξη «Δικαιοσύνη» ύπνοσει την εσωτερική Ισορροπία του Κράτους. Θεωρεί πως τέτοιο κράτος θα ήταν περισσότερο βιώσιμο, καλύτερα οργανωμένο.

Η ελληνική δημοκρατία δεν ήταν οργανωμένη όπως επιθυμούσε ο Πλάτωνας, αλλά και πάλι, ως ένα βαθμό, ήταν ιεραρχικά οργανωμένη. Υπήρχαν οι στρατηγοί, οι ρήτορες που τους ακολουθούσαν, οι εκκλησίες του λαού, υπήρχαν απ' την άλλη μεριά οι πλούσιοι που μάζευαν με το εμπόριο τεράστιες περιουσίες. Μήπως ήταν δύσκολο να καταχτήσει την εξουσία κανείς απ' αυτούς; Καθμερινά βλέπουμε και η ιστορία μās διδάσκει πως η δημοκρατία είναι ένα πράγμα ασταθές και πως ο ένας ή ο άλλος που αγαπιέται πολύ από το λαό, ένας που ζαίρει να κολακείει ή να εξαγοράζει το λαό, είτε ο θεοποιημένος από το στρατό άρχηγός, μπορεί εύκολα να αρπάξει την εξουσία.

Για την όντομασία του τέτοιου ανθρώπου που ξεχωρίζεται από το λαό αρπάζει την εξουσία και για να ξεχωρίσει από το βασιλιά που εξουσιάζει της θεικής του καταγωγής έχει την εξουσία, χρησιμοποιήθηκε στην Ελλάδα η λέξη τύραννος.

Ο τύραννος ήταν πρόσωπο που έχοντας την εμπιστοσύνη του λαού κατόρθωνε να καταχτήσει προσωπικά την εξουσία. Κι αυτό εΐταν συνειδημένο φαινόμενο στην Ελλάδα. Ο τύραννος (ο στρατηγός, ή ο ρήτορας, ή ο πλούσιος) αρπάζει την εξουσία και τον υποβοηθούσε σ' αυτό η Δημοκρατία, γιατί έλεε ψέματα στις μάζες: «Κάτω από τη διοίκηση τη δική μου θα περάσετε καλύτερα» παραβίασε το σύστημα, εκλέξετε με διχτάτορα κ' εγώ, ως διχτάτορας, θα φροντίσω για την καλοπέρασή σας!». «Όλοι σχεδόν οι τύραννοι έφτασαν στην εξουσία χρησιμοποιώντας τη δημαγωγία.

Αργότερα χρησιμοποιήθηκαν άλλες λέξεις για την όντομασία των τυράνων. Σήμερα έχουμε τον καισαρισμό από τον Καίσαρα και το βοναπαρτισμό από το Ναπολέοντα Βοναπάρτη που εΐτανε κ' οι δυο τους ακριβώς τέτοιοι τύραννοι.

Η δημοκρατία έπρεπε να προστατευτεί από τους τυράννους, έπρεπε να εμπνεύσει σε κάθε πολίτη ότι δεν πρέπει να επιδιώκει την τυραννία, έπρεπε να εμπνεύσει στον πλούσιο την ιδέα ότι δεν έπρεπε να ξανατείλει την ύπομονή του φτωχού γιατί διαφορετικά θα επαναστατούσε, έπρεπε να εμπνεύσει και στο φτωχό την ιδέα να μην επιβουλεύεται το μεγαλέμπορα και την επιχειρήσή του, να μη τον υποκατάπει, γιατί αυτός εΐταν η βάση της κοινής ύπαρξης.

Η ανάπτυξη στους ανθρώπους της ιδέας της Δικαιοσύνης, σημαίνει πως εΐταν ανάγκη αυτοί

να σχηματίσουν την πεποίθηση πως ο ελληνικός κόσμος εΐταν άρμονικός, πως ο καθένας έπρεπε να στέκει στη θέση του, πως ο καθένας από συμφώνου με το σύνολο έφειλε να παίζει στη γενική όρχηστρα, το κομμάτι εκείνο που του έλαχε από την τύχη χωρίς να ελιξήσει να ξεφύγει, καταστρέφοντας την εσωτερική άρμονία.

Οι δημοκρατίες αυτές, στην πραγματικότητα εΐταν ένα καλάνι διαρκώς σ' αναβρασμό ή ιστορία οποιουδήποτε ελληνικού κρατιδίου, οΐτε των Αθηνών εξαρουμένων, είναι γιομάτη από δημοκρατικές επαναστάσεις και προσπάθειες των πλουσίων να καθυποτάξουν το κράτος; διάφορες επιδρομές ξένων φυλών, στάσεις, εμφάνισης τυράνων, εξορίες συνεχείς των καλύτερων Αθηναίων πολιτών για να προλάβουν τον κίνδυνο της μετατροπής τους σε τυράννους.

Γι' αυτό και η Ελληνική πολιτισμένη διανοήση έτεινε στην απαλλαγή απ' αυτά τα πάθη μορφώνοντας τους πολίτες με την ιδέα τής Δικαιοσύνης.

Άραγε ο εξωτερικός κόσμος, ο φυσικός, έδινε την εντύπωση πως ο κόσμος έχει μια κάποια ωριωμένη τάξη; Ναι. Η ελληνική φύση πολύ σπάνια εμφανιζόταν ακατάστατη και άγρια. Εΐτανε μέτρια, εξααιρετικά ίσομετρο και σε ύψομετρο βαθμό ωραία και βαθειά ανθρώπινη. Μια λοιπόν που στη φύση που μπορούσε κανείς να διαπιστώσει την ύπαρξη αδιάσειστων νόμων γιατί να μην προϋποθέσει ότι οι νόμοι αυτοί είναι οι πρώτες βάσεις των πολιτικών σχέσεων; Η απόλυτη μοναρχία ζητεί θρησκευτικά στηρίγματα και στηρίζεται ακριβώς στο γεγονός της ύπαρξης του θεού. Ο δέ μονάρχης που λύει τις ανθρώπινες διαφορές ανάλογα με τις ιδιοτροπίες του, εμφανίζει παράλληλα κ' ένα όργισμένο, εμπανή και τρομερό θεό. Στους Έλληνες όμως που ήθελαν ν' αποδείξουν πως ο Νόμος έπρεπε να κυριαρχεί παντού, η ιδέα του φυσικού νόμου άρχισε να εμφανίζεται στην πρώτη σειρά.

Επειδή δέ οι Έλληνες ζητούσαν να βρουν τους τελειότερους νόμους για να οργανώσουν τον Κόσμο τους, δηλαδή την εσωτερική τάξη του Κράτους των, εΐταν φυσικό να στραφούν προς την τάξη της φύσης και από τη φύση διδάχτηκαν πως εκεί ύπάρχει σταθερή και παντοεινή τάξη κ' άρμονία. Παντού, όπου η πολιτική ζωή εκδηλωνότανε βαθμιαία, όπου η πολύπλοκη κοινωνική οργάνωση απαιτούσε την αναπάρσταση ενός θεού της δικαιοσύνης, εκεί αναπτύχθηκε η ιδέα της θεικής δικαιοσύνης, εκεί παραδέχονταν πως ύπάρχει θεός που βλέπει τα πάντα, που βλέπει ως τα μύδια της ψυχής του καθενού κ' απαιτεί την ύπαταγή στους νόμους. Όπως ύπάρχει στη φύση νόμος που διέπει την ανατολή και τη δύση του ήλιου και του φεγγαριού, την κίνηση οριμέ-

νων άστρων, την αλλαγή των εποχών του χρόνου και των ωρών της ημέρας, το ίδιο ύπάρχει κ' ο αδιάσειστος «Νόμος της Δικαιοσύνης». Ο ίδιος θεός που τόσο δυνατά διατηρεί την τάξη μέσα στο σύμπαν, και υποστηρίζει την τάξη κ' άπάνου στη γη. Τέτοιες ιδέες ανακαλύπτουμε και στην Ίνδικη θρησκευτική αντίληψη που ο αρχαίος θεός Βαρούνα έχει χιλιάδες μάτια, τα άστρα, άγκυλιάζει δάμαρη την γη, είναι «πανταχού παρών» και επιβάλλει τους νόμους του κόσμου.

Ο Ζεύς δηλαδή ο «θεός-πατήρ» των Ελλήνων στις καλές εποχές έδωρεται σαν ένας δεσπότης. Ο Όμηρος αναφέρει ότι ο Ζεύς είναι άθάνατος βασιλιάς που κάθεται δίπλα στον ήλιο και, όταν οι άλλοι θεοί του αντιτίθενται, λέγει: «Όλοι μαζί πάρτε το ένα άκρο της άλυσιδας και τραβάτε, εγώ θα πάρω το άλλο άκρο και θα σας τραβήξω όλους γιατί είμαι ο δυνατότερός σας». Ο Ζεύς του Όμηρου είναι πάντα θυμωμένος, άλλους αγαπά, άλλους όχι. Στην όμηρική εποχή η αντίληψη του άπαράιτητου της νομοταγίας εΐταν αδύνατη κ' ο Ζεύς μπορούσε να κάνει ό,τι του κατέβριανε. Εΐταν ιδιότροπος, άγριος, μεγαλειόβηλος, υπερπληρωμένος από κακίες και υπενθυμίζει τη ζωντανή μορφή του τοινού βασιλιά.

Ο Ζεύς αυτός άλλαξε έντελος στην κατοπινή εποχή. Υπενθυμίζουμε το Δία που δημιουργήθηκε κατά το χρυσούν αιώνα της Ελλάδας και εκδηλώθηκε στον Ολύμπιο Δία τουμεγάλου γλύπτη Φειδία. Μέχρι το σήμερα δεν έχουμε παρά τον αντικατοπτρισμό της μεγάλης αυτής δημιουργίας. Ζαίρουμε μόνο από τις συγγραφές του Πανσανία που τον είδε, από αντίγραφα που διασώθηκαν ως τα σήμερα, σε μικρό σχήμα—τις περισσότερες φορές μόνο το κεφάλι—κ' απ' αυτά κόνιουμε τι εΐταν ο Ολύμπιος Ζεύς.

Εΐταν η ιδέα ενός θεού—μεγάλης διανοητικής διαύγειας. Η ελληνική θρησκευτική ιδέα προσπαθούσε ν' απεικονίσει ένα δικαιοπατέρα, τον πατέρα που αγαπά ό,τι όμως με ανθρώπινη αγάπη, που είναι μεροληπτική, αλλά με ένα είδος σοφής αγάπης. Η δικαιοσύνη αυτή φτάνει μέχρι της αδιαφορίας—τόσο είναι δίκαιη—μπορεί όμως να είναι και απειλητική όταν ο Νόμος καταπατείται, ο σοφός νόμος που δεν επιδέχεται κριτική γιατί επεβλήθη από τον παντοδύναμο θεό. Στον Ολύμπιο αυτό Δία, το Νομοθέτη αυτό, παρατηρείται μεγάλη γαλήνη στο σχηματισμό του μετώπου, στην έκφραση των χειλιών, το βλέμμα, ή στάση, μαρτυρούν για την άπειρή του σοφία, την αγαθότητα της σοφίας, αλλά ταυτόχρονα είναι ο δξυδερκής φύλακας των σοφών νόμων που έδωσε μα για πάντα. Είναι το υποκειμένο που δημιουργήσε απ' αιώνων την τάξη του κόσμου.

Η κοινωνία είναι ένα μέρος του κόσμου αυτού και γι' αυτό ο ίδιος, ο μεγάλος κριτής, ο Ζεύς, επιβλέπει τους νόμους της. Όλα τα δημόσια ζητήματα, η ιδέα των επιστημονικών νόμων που δεν επιδέχονται άμφισβήτηση, παίρνουν έτσι το χαρακτήρα ύψηλης σοφίας μπροστά στην όποια είναι ανάγκη να λυγίσουνε τα γόνατα. Η σοφία αυτή είναι θεοτική.

Ο επαναστάτης Έλληνας δέ μπορούσε να συμφωνήσει μ' αυτά. Θάλγει: «Εγώ βλέπω πάνω στη γης άδικία και βλέπω πολλά φαινόμενα που είναι τρομερά και κάθε άλλο παρά θεϊκά». Θάλγει να διαμαρτύρεται. Δεν ήσαν όμως οι Έλληνες όλοι επαναστάτες. Η κρατική εξουσία στο σύνολό της, οι οργανώσεις των ιερέων και όλοι σχεδόν οι Έλληνες διανοούμενοι ύποστηρίζαν μ' όλη τους τη δύναμη την ιδέα του Κόσμου αυτού, την ιδέα της παγκόσμιας κοινωνικής άρμονίας, τη θεωρούσαν ως ιδεώδες, στο όποιο ο κάθε άνθρωπος έπρεπε να ύποταχτεί.

Η φιλοσοφία της ελληνικής τραγωδίας.

Απ' εδώ έχει πηγασί η λεγόμενη ελληνική τραγωδία, το μεγαλειώδες οικοδόμημα των κολοσσαίων προσπαθειών του ελληνικού πνεύματος. Οι μεγάλοι τραγωδοί, ο ένας μετά τον άλλο, διαμαρτύρονται, σε σειρά έργων, έναντιον της ανθρώπινης επαναστάσεως. Η βασική ιδέα της ελληνικής τραγωδίας στηρίζεται στο γεγονός ότι, και οι ήρωες άκόμη, και οι μεγαλύτεροι άνδρες, και οι δικαιοτέροι άνθρωποι, καταστρέφονται άν παραβούν ωρισμένους αντικειμενικούς νόμους.

Δέ μπορείτε άπλως να πείτε ότι ο άνθρωπος αυτός δεν έχει δίκαιο; αλλά μοιραία οδηγείται στην καταστροφή γιατί η ιδέα που εκπροσωπεί είναι μονομερής, και η άρμονία μπορεί να ξελεωθεί μόνο με την καταστροφή του ανθρώπου αυτού.

Ας πάρουμε τη μεγαλειώδη και συγκινητική τραγωδία του Σοφοκλέους την «Αντιγόνη». Όταν άκούτε το λόγο του Κρέονα αναρωριζετε ότι του αξίζει το βραβείο της δικαιοσύνης. Λέγει: «Εγώ απαγορεύσει τον ένταφιασμό ανθρώπου που πρόδωσε την πατρίδα, που ήθελε να διασπάσει τη δημόσια μας ζωή, που οδήγησε έναντιον μας τα πλήθη των έχθρων—δεν πρέπει να ένταφιαστεί.» Η άδερφή όμως του καταραμένου αυτού ανθρώπου, η Αντιγόνη, έπρεπε το δίχως άλλο να τον θάψει γιατί ο νόμος θεωρεί μέγιστο έγκλημα έναντιον των θεών άν ο πιδ κοινωνικός συγγενής δέ θάψει το νεκρό. Αυτό εΐταν ένα υπόλειμμα του άνιμομου: ο άταφος νεκρός, που δεν εδέχτηκε θυσίες, είναι πεινσασμένο και βασανισμένο πνεύμα που ποτέ δέ θα συγχωρήσει την πράξη αυτή και θα βασανίζεται γιατί τον ξεχάσαν. Γι' αυτό, το

αδερφικό χρέος, ή επιταγή της πύλο παλιάς θεότητας, ώθησε την Άντιγόνη να έγκληρώσει την οφειλή αυτή της αγάπης προς τον αδερφό. Και τότε έθραψε τότε συλλαμβάνεται, και καταστρέφεται, αλλά ταυτόχρονα καταστρέφεται κι' ο Κρέοντας.

Κι' αυτό, κατά το Σοφοκλή, είναι δίκαιο γιατί ο άνθρωπος δεν πρόκειται να τολμά ν' αντιπαρατάσσεται με το Κράτος. Χάνεται ή Άντιγόνη, χάνεται όμως κι' ο Κρέων γιατί είχε αντιπαρατάξει το Κράτος στο θρησκευτικό ιδεώδες. Η δικαιοσύνη θριαμβεύει γιατί κι' οι δυο καταστράφηκαν, γιατί δικαιοσύνη είναι ή άρμονία. Έφρόσον οι άρχές της διαστρεβλώθηκαν, τα άτομα καταστράφηκαν, γιατί έπροσωπούν τη μιá πλάστιγγα του ίσοζυγίου της. Στην κρίση αυτή επικρατεί ο θεός που λέγει: «Όποιος είναι εναντίο του Κράτους και των εντολών της θρησκείας, έχει ή δεν έχει δίκαιο, δε μπορεί να θεωρηθεί πως έχει δίκαιο γιατί αντιτίθεται στο νόμο και γι' αυτό θα καταστραφεί.»

Ακόμη πιο αξιοσημείωτη είναι ή τραγωδία του «Προμηθέα». Έδώ είναι αδύνατο να ξεχωρίσει κανείς ποιόν συμπαιδεί ο συγγραφέας Αισχύλος. Όταν διαβάσει τον «Προμηθέα» βλέπετε ήρωα που πάσχει για την αλήθεια. Ο Ζεύς ήθελε να εξαφανίσει το ανθρώπινο γένος, θυμωμένος εναντίον του, αλλά ο Προμηθέας το προσάταψε, λυπήθηκε τους ανθρώπους. Ο Προμηθέας, σύμφωνα με το μύθο έχει μετατρέψει τους ανθρώπους σε ήμια υποκείμενα, δίνοντάς τους τη φωτιά, τις βάσεις της τεχνικής, ανακάλυψε πολλά επαγγέλματα και μυστικά, τους έδωσε έλιπδες από τους διασκεδάζουν και τους γλυτώνουν από τις πυρές άρες. Γι' αυτό κι' ο Ζεύς τον κάρφωσε, σε στασιαστή, στα βουνά του Κανκάσου όπου τα σηκότια του τρώγονταν από τους άετούς. Όλοι συμπαιδούν τον Προμηθέα και οι θυγατέρες του Όκεανού και οι ίδιες οι δυνάμεις που τον κάρφωσαν. Στο μέλλο θα άπελευθερωθεί από τον Ηρακλή, θεικό έπίσης γόνο. Παρ' όλ' αυτά όμως, ο Προμηθέας είναι στασιαστής. Και ζαίρουμε πως ο Προμηθέας παρά τις αίσθητές και δίκαιες διαμαρτυρίες και όλη την αντιπάθεια που του έμπνέουν οι άπεισάλμενοι του Δία, που προσπαθούν να σπάσουν την περηφάνεια της αγάπης, φορέας της οποίας είναι ο Προμηθέας, στο τελευταίο μέρος της τραγωδίας (που δυστυχώς δε διασώθηκε) αναγνωρίζει το δίκαιο της καταδίκης του. Γι' αυτό όμως είναι απαραίτητο να ξεχωρίσει απ' τη μορφή του Διός, ως τυράννου, ή μορφή του Όλυμπιου Δία, του άπειρα σοφού, του άπειρα γαλήνιου ώστε ο στασιαστής άνθρωπος, ο τιτάν Προμηθέας να κλίνει μπροστά του και να πει: «Είσαι δίκαιος, Κύριε». Αδτή είναι ή έσωτερική ιδέα της έλληνικής αυτής τραγωδίας, αυτή είναι ή ιδέα

της πλευράς εκείνης της έλληνικής θρησκείας που μπορεί να ονομασθεί «Η θρησκεία του Διός». Αδτή είναι ή θρησκεία της δημοσίας τάξεως εξαπλωμένη και στον κόσμο.

Η λατρεία του Άπόλλωνα-Φοίβου.

Έχτος από το Δια-πατέρα, οι Έλληνες ζαίρουνε και «θεόν-υιό». Ο θεός-υιός είναι ο Άπόλλωνας-Φοίβος. Στην άρχη συγγεότανε με το θεό του ήλιου, τον Ήλιο, κατόπιν όμως πήρε το χαρακτήρα ήθικης θεότητας. Είναι ο θεός του φωτός με την ήθικη και διανοητική έννοια, ο θεός των έπιστημών, των τεχνών, των καλών ήθών, της έσωτερικής άγνότητας μ' ένα λόγο είναι ο θεός του ιδεώδους. Όλη δε ή λατρεία του Άπόλλωνα αναγότανε, άκριβώς, στο σεβασμό της διαύγειας, της εκκρίνειας, της κοινωνικής ίσοροπίας, του ανθρωπισμού στους άνώτερους του τύπου.

Ο Άπόλλωνας αναπαρίσταται με δυο κυρίως μορφές, είτε ως άνθρωπος που μόλις πέρασε από τη νεότητά του στην ώριμότητα, δηλαδή στην άκμή του, και στον οποίο άποδίδεται τέτοια ωραότητα, που μόνο ένας Έλληνας μπορούσε να φαντασθεί. Σ' αυτή την περίπτωση άπεικονίζεται σε στιγμές μεγίστης ήσυχίας και ανεξάρτητου έγωισμού. Είτε αναπαρίσταται με τρομερά μορφή, με μορφή του νικητή-πολεμιστή. Ο Άπόλλωνας είναι ή έκφραση της θέλησης του Δία, είναι ο γιός που μεταδίνει τη θέληση του Δία δια των προφητών και των μαντιών. Ο ποιητής έθεωρείτο ως προφήτης, ως κήρυκας των θεικών μυστικών και ο θεός-υιός Άπόλλωνας έμπνέει τις ιδέες στους προφήτες. Άπο την άλλη πάλι, ο Άπόλλωνας έξωθει και σε μάχες όταν είναι δίκαιες, όταν γίνονται εναντίον των βαρβάρων, εναντίον των πειρατών, εναντίον των έπαισασατών. Τα μεγαλύτερα άποφθέματά του, που του άποδίνονταν, είναι το «γνώθι σαυτόν» και το «πάν μέτρον άριστον!». Αδτό είναι στην ουσία όλόκληρη ή έλληνική φιλοσοφία ή συγκέντρωση του έαυτού σου, ή άρμονικότητα, ή σύνθεση των ίδιων προσπαθειών με τις έξωτερικές, ή άπροθυμία να περάσει τα όρια που καθορίζονται από την κοσμική τάξη.

Καθάρά έκφραση της θρησκευτικής ιδέας είναι ή γλυπτική. Όπως ζαίρουμε πουθενά και ούδέποτε, ή γλυπτική δεν έπαξε τέτοιο ρόλο και δεν έφτασε σε τέτοια άκμή όσο στην Ελλάδα και αυτό προέρχεται από το γεγονός ότι ή Ελλάδα δημιούργησε τους θεούς ως το πραγματικό ιδεώδες της νεολαίας, προσπαθούσε, άπου δέχτηκε σχετική πολιτική ίσότητα, ν' αναπτύξει όλους τους πολίτες σε έσο το δυνατό καλύτερους πατριώτες και πολεμιστές.

Οι Άθηναίοι ήτανε λαός-παιδαγωγός. Η μεγαλύτερη προσοχή συγκεντρώνοντανε στη φυ-

σική, πνευματική και ήθικη διαπαιδαγώγηση της νέας γενεάς. Οι Έλληνες έλεγαν πως «οι πραγματικές δυνάμεις της χώρας βρίσκονται στα παιδιά της.» Η διαπαιδαγώγηση άνδρικών νέων, έτοιμων να ήπερασπιστούνε άκουράστα την πατρίδα, κι' απ' την άλλη μεριά πολιτών που να μπορούν να διοικήσουν, που να ζαίρουν να έρευνούν έσωτερικά τον έαυτό τους, που να σεβόντανε τους θεούς, δηλαδή να προστατεύουν τη δικαιοσύνη, που να είναι καθαροί στη ζωή τους, να ο σκοπός της έλληνικής κρατικής ζωής. Γι' αυτό οι Έλληνες άπεικονίζοντας τους θεούς, τους έδιναν μορφή ανθρώπου που δεν έχουν ούτε θάνατο ούτε γερατειά, καμιά φθορά και κανένα έλάττωμα. Ο θεός είναι άνθρωπος στην έντελέστερη ή έκφραση, στην έντελή και θριαμβευτική του εκδήλωση, ο άνθρωπος όπως πρέπει να είναι, όπως ο ίδιος ή ήθελε να είναι. Αδτή είναι ή άκληρονόμητη και άνίκητη ήθικη της έλληνικής γλυπτικής. Μέχρι σήμερα δεν υψώθηκαν ψηλότερ' απ' αυτή. Είναι ή φανταστική άπεικονιση του ανθρώπου που έχει έξίσου άνεπτυγμένα το σώμα και το πνεύμα, άρμονικά συνδεδεμένα και που άποδίδουν τη συμφωνία μιás γοητευτικής ωραιότητας.

Έτσι ή έλληνική έπίσημη θρησκεία έδωσε τεράστιες άξίες στον παγκόσμιο θησαυρό.

Η μυστικιστική πλευρά της Έλληνικής θρησκείας.

Όστόσο ή έλληνική θρησκεία δεν περιοριζότανε μόνο σ' αυτό. Είχε και άλλη πλευρά, πιο όρημητική, πιο ρομαντική και πιο μυστικοπαθή. Μήπως μπορούσε ο Έλληνας ν' αναγνωρίσει τελικά πως το κάθε τι στον κόσμο είναι καλό; Εάν υπάρχει φώς, υπάρχει όμως και σκότος. Μήπως μπορούσε ο Έλληνας, που δημιούργησε το ιδεώδες του άθάνατου θεού, να μη λογαριάσει πως ο άνθρωπος είναι θνητό υποκείμενο; Είναι χαρακτηριστικό ότι στην έλληνική γλώσσα πολύ συχνά χρησιμοποιείται ή λέξη «θνητός» αντί της λέξης «άνθρωπος». Είχαν και οι Έλληνες την αντίληψη περί άθανασίας της ψυχής, αλλά έφόσο ζαίρουμε από τον Όμηρο και τους τραγικούς ο δλύμιτος κόσμος δεν έχει τίποτε το ευάριστο σχετικά με την άθανασία της ψυχής! Βρίσκουμε σ' αυτούς την άναπαράσταση της ψυχής μετά θάνατο είτε ή, άσκημη, όπως στην Όδύσεια όπου οι ψυχές άποτελούν πλήθος άνοφελών πνευματικών πλανιένται μέσα στα έγκατα της γής, υποφέρουν από την πείνα και το κρύο, όρνάνε, σαν τα πεινασμένα πουλιά, στη θυσία που τους προσφέρουν οι ζωντανοί. Ο κόσμος αυτός είναι τέτοιος που κι' ο βασιλιάς άκόμη έλεγε πως προτιμούσε να είναι ο τελευταίος χοροβοσκός στη γή παρά ο βασιλιάς του άλλου κό-

σμου. Ο άλλος κόσμος για τους Έλληνες ήταν ένας κόσμος βασάνων και τιμωριών. Παράλληλα μ' αυτά, υπάρχε πραγματικά κάποια όχρη σκά μινής μετά θάνατο εύτυχμένης κοινωνίας που οι πό άξιοι των ανθρώπων ζαίρουνε σχετικά ήσυχότερη ύπαρξη, πράμα που καταφαίνεται από το μύθο του Ηρακλή, ο όποιος ύστερα από κοπιαστική δουλειά κάγεται στη φωτιά έξαιτίας των μεγάλων στενοχωριών που πέρασε στη ζωή του. Άπ' εκεί όμως—κατ' ευθείαν απ' τη φωτιά—μεταφέρθηκε στο μεγάλο θεό και κάησε από τη δεξιά πλευρά του Πατέρα. Άναγνωρίστηκε από το θεό ως νόμιμος του γιός, εξαγοραστής της σωτήρας του άνωθώπου. Ο μύθος του Ηρακλή συμπέπει σε πολλές πλευρές με το μύθο του Χριστού. Η έπίσημη όμως θρησκεία της Ελλάδας όπως την ζαίρουμε από τους ποιητές και τους γλυπτες, ενδιαφέρεται πολύ λίγο για το ζήτημα της μέλλουσας ζωής. Δεν προσπαθούσε να στηρίξει το κράτος της με το φόβο του Άδου και του Παράδεισου, άλλ' άποκλειστικά στην άρμονία των αισθημάτων, στη νομιμότητα και στη δικαιοσύνη.

Οι κυριότεροι άγροτικοί κλάδοι των έλλήνων ήταν ή καλλιέργεια των δημητριακών, συνδεδεμένη με άμύπολλες έορτές σχετιζόμενες με τη Δήμητρα, τη θεά των καρπών, τη μητέρα των θεών και κατόπιν ή οινοποιία στο κέντρο της οποίας βρισκόταν ο θεός Διώνυσος (ή Βάκχος).

Έδώ συναντούμε νέα γραμμή λατρειών, στίς όποιες πρέπει να δώσουμε προσοχή. Ο μέγας μύθος της Δήμητρας, από τον όποιο γεννήθηκαν τα έλευσίνια μυστήρια είναι ή άκόλουθη ιστορία: Ο καταχθόνιος θεός έζαλεψε την κόρη Περσεφόνη, την άγαπητή θυγατέρα της Δήμητρας. Η θεά μήτηρ άναζητεί πάνω σ' όλόκληρη τη γή τη θυγατέρα της, υποφέρει πολλές και διάφορες στενοχωρίες, αλλά δε μπορεί να βρει την Κόρη. Τελικά, ο Ήλιος που βλέπει τα πάντα και περνά το μισό χρόνο στον ούρανό και το μισό κάτω από τη γή, κι' έτσι βλέπει κι' εκεί τι γίνεται, λέγει στη Δήμητρα ότι ή Κόρη βρίσκεται στον άλλο κόσμο. Τότες ή Δήμητρα άποτείνεται στο θεό της Δικαιοσύνης, το Δία, και τον παρακαλεί να της έπιστρέψει τη θυγατέρα. Ο Δίας άπαντά πως είν' έτοιμος να διατάξει τον άδερφό του Πλούτωνα, το βασιλέα του Άδου, να έπιστρέψει την Κόρη αν δεν έγευθή τίποτε άκόμη στον άλλο κόσμο, γιατί άλοιώς ή έπιστροφή είναι αδύνατη. Άποδείχτηκε όμως πως ή Κόρη έφαγε ήδη κάποιο καρπό κι' έτσι το μέρος που μπορούσε να γίνει για τη Δήμητρα, είναι να μένει ή Περσεφόνη το μισό χρόνο κάτω στη γή και τον άλλο μισό να μένει στη μητέρα της. Ο μύθος αυτός στην πραγματικότητα είναι άναπαράσταση του στα-

ριού που το σπέρνουν, κατά συνέπεια πεθαίνει και ένταφιάζεται στη γη, περιμένει εκεί την επόχμη του και κατόπιν επιστρέφει εκ νέου στη ζωή. Έτσι η Κόρη αναπαριστά το θάνατο και την ανάσταση του σπόρου, η δὲ Δήμητρα είναι η θεότητα που υποτίθεται ότι σπέρνει, ένταφιάζει την αγάπη της στη γη και περιμένει τη χαρά να την ξαναβεί μετά την ανάστασή της. Ταυτόχρονα όμως η Δήμητρα λυπείται για την εξαφάνιση της θυγατέρας της στα βάθη της γης, περνά τη λύπη της μητέρας όταν πεθαίνει ή θυγατέρα της: «'Ας μη γενιόσονται άφου θά πέθαινε!» Για τον άνθρωπο που πεθαίνει λέγεται πως τον πήρε ο Πλούτωνας (*) ο θεός των νεκρών. Ο Πλούτωνας είναι ο βασιλιάς των δαιμόνων που τραβούν τον άνθρωπο κάτω στη γη. Το κάθε τι που υποφέρει σε τέτοια κατάσταση ή μητέρα, είναι η εκδήλωση της λύπης και το γεγονός ότι υπάρχει στον κόσμο θάνατος. 'Αλλά αποκεκινείται πως κάθε τι που θάβεται στη γη αναφάνεται εκ νέου, ξαναβγαίνει από τη γη, ανασταίνεται, ξαναγενιέται σε νέα ζωή. Αυτή είναι μια πολύ σοβαρά πλευρά των 'Ελευσίνων μυστηρίων ή μήση άκριβώς στην ιδέα της αλήθειας εκείνης πως πραγματικά δὲν υπάρχει θάνατος, πως ο θάνατος είναι πράγμα προσωρινό, πως η ανθρώπινη ψυχή είναι άθάνατη και τέλος πως κάποτε όλοι οι πεθαμένοι θ' αναστηθούν όπως ανασταίνεται ο σπόρος που πέφτει στη γη, όπως γυρίζει ή άνοιξη μετά το χειμώνα που έχει σαρώσει τα πάντα.

Οι μύστες των 'Ελευσίνων μυστηρίων υποβαλλόντουσαν στην άπελπισία για τους πεθαμένους, ακολουθούσαν τις νύχτες επικήδεις πομπές αλλά κατόπιν έμφανιζότανε μπροστά τους ή εικόνα της ανάστασης. Αυτή εΐτανε μεγάλη γιορτή άκριβώς ή ίδια που γιορτάζουμε κάθε χρόνο και την όνομαζόνε 'Ανάσταση του Χριστού.

Παράλληλα μ' αυτό υπάρχει και στην οίνοποιία κάποιο θαυμαστό φαινόμενο: ή μεταβολή του σταφυλιού σε κρασί. Κατά το πάτημα και την πίεση των καρπών ο χυμός τρέχει σαν αίμα και όποιος πιεί αυτό το αίμα γίνεται κοινωνός του Θεού καθώς και όποιος τρώγει το ψωμί. Σ' αυτό το εύρημα μπορεί να φθάσει κανείς έτσι: ή φύση είναι το σώμα του θεού, του δημιουργού της. Ο άνθρωπος τρέφεται, γεύεται ένα μέρος της, γεύεται από το σώμα του θεού. Όσον άφορά το κρασί ή υπόθεση είναι άκομη πὸ εύκολη. Όταν ο άνθρωπος μεθάει άρχίζει να χορεύει, γίνεται πὸ εύθυμος ή φθάνει στην άπελπισία, κλαίει άφου άισθάνεται πως κάποιο πνεύμα μπήκε μέσα του. Το κρασί του κυριάρχησε, μέσα το κρασί

(*) Και σήμερα άκομη ο λαός λέγει: «τον πήρε ο Χάρος!» (Σ.τ.μ.)

υπάρχει πνεύμα—λατινικά *spiritus* (οίνοπνευμα)— κ' άπ' έδω λέγονται τα ποτά «σπίρτα» (οίνοπνεύματα). Μιά δὲ που υπάρχει μέσα στο ποτό πνεύμα, δάιμονας, που κυριαρχεί την ανθρώπινη ψυχή, είναι φανερό πως όποιος πίνει κρασί άπορροφά όχι μόνο το σώμα αλλά και το πνεύμα του θεού. Όταν λοιπόν από τους χαρούμενους χορούς έφταναν και στον καινά, αυτό σήμαινε πως όλοι εΐτανε κοινωνοί του θεού.

Αυτή εΐτανε μια μεγάλη γιορτή που εΐτανε συνδεδεμένη με την ιδέα ότι υπάρχει θεός που βρίσκεται κρυμμένος μέσα στο σταφύλι που πέφτει στη γη, σά να σκορπίζεται σ' όλάκρη τη γη, ανασταίνεται υποφέρει από καταδιώξεις, από πάθη και στο τέλος χαρίζει τη χαρά, τη χαρά της ένοποίησης με όλο τον κόσμο.

Το ελληνικό πνεύμα εΐτανε σ' αυτή την περίπτωση τόσο λεπτό, ώστε από τις Διονυσιακές γιορτές να βγάλει στήριγμα για τον 'Απόλλωνα, κ' όταν άρχισε στην 'Ελλάδα ή ανάπτυξη της οίνοποιίας και μαζί της ή λατρεία του Διόνυσου γεννήθηκαν πολλοί μύθοι για ν' άποδείξουν πως ο Διόνυσος κ' ο 'Απόλλωνας είχαν τον ίδιο πατέρα. Για το Διόνυσο υπάρχει ιδιαίτερος μύθος παράλληλος με το μύθο της Δήμητρας αλλά πὸ διάσημος και πὸ σοβαρός. Ο Δίας είχε ένα αγαπητό παιδί, το Ζαγρέα ο όποιος αίχμαλωτίστηκε από κακές δυνάμεις, τον επικάταρα λαό, τους Κορύβαντες. Ο καταραμένος ούτός λαός κατακρούθησε το Ζαγρέα και τον έφαγε' τη στιγμή όμως που οι άνθρωποφάγοι κόντευαν να τελειώσουν την εύωχία τους κ' άπόμεινε μονάχα ή καρδιά του Ζαγρέα, ή θεά της Δικαιοσύνης, ή 'Αθηνά, είδε το συμπόσιο από το ύψος του ουρανού, σκότωσε τους Κορύβαντες κ' έφερε την καρδιά του Ζαγρέα, ζωντανή άκομη, στο Δία. Τότες ο Ζεύς πήρε την καρδιά του Ζαγρέα και δημιούργησε ξανά το θεό Διόνυσο. 'Από τα κορμιά των Κορυβάντων δημιουργήθηκε ο κόσμος, ή γη, το νερό, τα ζώα κλπ. Ποιό είναι το συμπέρασμα του μύθου αυτού; 'Ότι οι Κορύβαντες είναι μεγάλοι άμαρτωλοί, το κορμί τους είναι επικάταρατο γιατί σκότωσαν το παιδί του θεού. Και σκότωσαν το θεό, αλλά έφαγαν επίσης τη σάρκα του θεού, μέσα τους υπάρχει ένα μέρος της σάρκας του θεού, δηλαδή είναι κοινωνοί του θεού, άπορρόφησαν το θεό που ζει ως ένα σημείο, εντός τους. Το μέρος αυτό του θεού είναι ή ψυχή μας' το σώμα μας είν' από το άμαρτωλό στοιχείο που σκότωσε το θεό ενώ ή ψυχή μας είναι μέρος του θεού που άπορροφήθηκε' που σάμπος να βρίσκεται μέσα σά σκότη και θέλει ν' άπολευρωθεί άπ' αυτό τον κόσμο. Η καρδιά μας όμως βρίσκεται μέσα σά στήθια του θεού-πατέρα, ή καρδιά μας, είναι ο Διόνυσος πρὸς αυτόν τείνει ή ψυχή κάθε ανθρώπου. Η τελική σωτηρία θά έπέλθει όταν το σκορπι-

ΟΙ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟΙ

Τα μάτια που έποθούσανε το φῶς του ήλιου έχασαν τις άχτίδες...
Τα μπράτσα που έδουλέβαν για το βίος σής φυλακής μαραινούντα τις άλυσσίδες...

Το κῆμα τους: γιατί σ' άφεντιό δὲν έμαθαν να σκύβουν το κεφάλι...
Τό Κράτος, το μονόμματο θεοῦ τους θάβει ζωντανούς, σε φυλακές τους βάλλει...

Στής φυλακής τους τοίχους παραδέχουνε της σκέψης τα φαντάσματα, σά νυχτερίδες...
Σαν μυγαδάλανθια πέφτουνε και δείχνουνε τους νέους καρπούς με νέες έλλπίδες...

Ούτε γαλάζιο βλέπουν ούτε πράσινο σκυφοῦ τα μακρυνά κυτάζουν όνειρα, θλιμμένα και της 'Ιδέας διακρουστάλαχοι οι ουρανοί, και τ' άνθια της Ζωής αίματομένα...

Μά μέσα σ' όνειρο γλυκό ένα φῶς φιλά γαλάζια τα βουνά, κ' άπορροδίζει αγάλια-αγάλια... κ' ένας ήλιος πὸ λαμπρός ξαναγενιέται κ' ένα νέο κόσμο φωτίζει!

ΓΙΑΝΗΣ ΑΓΚΥΛΟΣ

σμένο μέσα στον κόσμο πνεύμα θά συμμαζευτεί, θά διώξει το σώμα, θ' άπολευρωθεί από την ήλη και θά αναφανεί υπό τη μορφή του άναστημένου, γύρω από την καρδιά αυτή, γιου του θεού.

Τι θαυμάσιος ποιητικός μύθος και πόσο σιμά βρίσκεται σ' εκείνον που θά όνομαστεί άργότερα χριστιανισμός!

'Αν συνδέσουμε και τις δυο αυτές λατρείες τότε βλέπουμε πως όσο ο άνθρωπος τρώγει ψωμί και πίνει κρασί τόσο και γίνεται κοινωνός του θεού σ' όνομα της ιδέας της άθανα-

σίας του, της μέλλουσας σωτηρίας από τ' άμαρτήματα. 'Αναφέρω όλ' αυτά για ν' άποδείξω ότι ή μυστικιστική ελληνική θρησκεία έμοιάζε έντελώς με τον άκόλουθό της χριστιανισμός και θά ιδούμε άργότερα πως ο χριστιανισμός δαμνείστηκε από την 'Ελληνική ειδωλολατρία όλα τα γνωρίσματά της αυτά. 'Αλλά για το χριστιανισμό υπήρξε άκομη και μια άλλη οΐσα, ή έβραϊκή θρησκεία στην άνάλυση της όποιος πρέπει να περάσουμε.

Μετάφραση Χ. ΒΑΤΗ

ΠΑΝΑΓΙΤ ΙΣΤΡΑΤΙ. (Ο ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΣ ΠΟΥ ΞΕΚΙΝΗΣΕ, ΩΔΕΚΑ ΧΡΟΝΩΝ, ΑΠΟ ΤΟ ΔΟΥΝΑΒΗ...)

Ι. Η ΖΩΗ ΤΟΥ.—Πάνε τώρα επτά χρόνια (απ' το Γενάρη του 1921) που κάποιος άπειλος, παραρριγμένος από τη μιζέρια των ανθρώπων, νικημένος απ' τη ζωή και συντριμμένος από τις ξζαντηλικές του περιπέτειες, ξέπερε βυθέρ' από μιά απόπειρά του γι' αυτοχτονία, σε κάποιο Νοσοκομείο της Νίκαιας. Από κεί, την παραμονή της αυτοχτονίας του, γράφει στον Ρομάν Ρολλάν—στών ανθρώπων που συκκεντρωνάτε τότες, πριν ακόμα ο παγερός βοριάς της 'Επανάστασης του παγώσει τα στήθια, δηλ ή μεταπολεμική φιλολογική προσπάθεια για μιά αναγέννηση του ανθρώπου και της τέχνης—γράφει ένα γράμμα που είταν όπως το χαρακτηρίζει ο Ρομάν Ρολλάν—«ή εξομολόγηση ενός νεώτερου Γκόρκυ τών Βαλκανίων!».

Το διηγείται τη ζωή του... είκοσι χρόνια βασιμιστικής ζωής, παράξενον περιπετειών, ξζαντηλικού καμάτου και μόχθων... δταν άσπετος και πεινασμένος, άρρωστος και καταδιωγμένος τρυπώνει στα βατόρια για να τόν ανακαλύψουνε κατόπιν στ' άμπαρια και να τόν πετάξουνε στην πρώτη σκάλα που θά πιάσουν...

Όσο για τα επαγγέλματα του ο πρόλογος της «Κυράς Κυραλίνας», γραμμένος από το Ρολλάν, μάζ δίνει διαφοριστικές λεπτομέρειες που τις επιβεβαιώνει κι' ο ίδιος σε μιά τελευταία του συνέντευξη στα «Nouvelles Littéraires». Κάνε τον κόσμο της δουλειές' ταβερνιάρης στην άρχη του σταδίου του, παιδάκι ακόμα δώδεκα χρονών, δτι βγήκε απ' το σχολείο. Η περίοδος αυτή της ζωής του περιγράφεται σε ζωντανές σελίδες στις Αετοβιογραφικές σημειώσεις του που δημοσίεψε πριν από λίγο καιρό ή «Humanité».

Μέσα στις σελίδες αυτές ξεχειλίζει ή αγανάχτηση του όρμιου σήμερα ανθρώπου που συλλογίζεται με πίκρα τα βάσανα που υποφέρει ή άπλαστη ακόμα ψυχή ενός παιδιού δταν του τύχει να άνηκει στην τάξη των απόκληρων. Η ταβέρνα του Κύρ Λεονίδα στάθηκε γι' αυτόνα το μεγάλο σκολείο που του έμαθε να έχτιμα την καλοσύνη και την άδικία. Μά τραγική για τόν 'Ιστράτι είναι ή στέρηση της ελευθερίας που επιβάλλουν στο νεαρό βλαστάρι της ζωής που είν' αναγκασμένο να κερδίσει το ψομί του κάτω από τη βλαστήμια του άρηντη και το καμτοίσι του πάπωνα. «Τι το άξιο άφορίας άν ή γής είναι γεμάτη από κλέφτες, έγκληματες, αίσχροκερδεις, μαστρωπούς, τωμπεληδες και έχθρους της τάξως δταν ή «τάξις» σας, ό θρονότες μου, δε στηρίζεται παρά μόνο σε θρηιδοδίες, άσυνβίβαστες με τούς φυσικούς νόμους; Κ' είστε σείς νομοθέτες, ή άνθρωπόμορφα θηρία της παιδικής ηλικίας, ταβερνιάρηδες, μπακάληδες, μεγαλοβιομήχανοι, μεγαλοεπιχτηματες της γής που είναι τόσο άπυρη όσο κ' ή ψυχή σας—κ' έχετε άκαδημίες και έδρες ήθικής και έκκλησιές που κηρύττουν τόν οίχτο με έκκωφαντι-

κές καμπάνες και κοινοβούλια και άγνοείτε το καθ' ή απ' αυτή τη ζωή που θά μπορούσε να γίνει καλή μά την όποία τόσο άναντρα διαστρεβλώνετε...» «Πώς θά είταν δυνατόν να όποτηθείτε τούς κόσμους που ζούνε μέσα σε μιά άχτινα ήλιου, τούς άγάνες που διεξάγονται μέσα σε μιά μερμηγκοφωλιά, τούς άναστεναγμούς που συκρατεί ή ψυχή μιάς μόνως βασισιονομής και για το άπειρο που γενιεται μες στην καρδιά ενός παιδιού που φυλακίζου...»

Ένα χρόνο έμεινε στην ταβέρνα του Κύρ Λεονίδα (ένος ρομιοού που κρατούσε καπηλειό στη Μπραίλα, πλάι στο Δούναβη) κ' ύστερα... ύστερα γυρίζει τόν κόσμο... ζαχαροπλάστης, κλειδαράς, χαλκωματάς, μηχανικός, χαμάλης, έκπροτωτής, ύπηρης, πουλητής σάντουιτς, ταπελογράφος, σουβατζής, δημοσιογράφος, φωτογράφος... Διατρέχει την Αίγυπτο, τη Συρία, το Γιάφρα, τη Βυρητό, τη Δαμασκό, το Διβαν, την Άνατολή, την Ελλάδα, την 'Ιταλία... μά άς τόν άρίσιουμε να μάζ τα διηγηθεί ό ίδιος... Κ' είν' άνάγκη να τόν ξαναπαρούμε πλάι απ' την άρχη:

Γεννήθηκε στη Μπραίλα στις 11 του Αγουστου του 1884 από μιά Ρουμάνα χωριάτισσα κ' ένα ρωμιο λάθρεμπορο απ' την Κεραλονιά. Στη Μπραίλα—όπως διηγείται ό ίδιος— από 11 χρονών είτανε... διόσημος συγγραφέας για τη συνουκία του. Έγραφε κατά παραγγελία έρωτικά γράμματα στους άπογοητευμένους ή παρατημένους έραστές και έρωμένες που τούς έκανε να τρέχουνε χαβάλλα σ' ένα σκουπό-εζλο και να συμπυλιώνονται. Η δουλειά αυτή του έφερνε μερικά λεφτά που τα ζόδευε στ' άμυδαλωτά—τά πρώτα συγγραφικά του δικαιώματα! Είχε όμως κ' ένα βιολι που τσίπαζε όχι κι' άσχημα και κάθε Σάββατο πήγαινε και έόραϊον τής συνουκίας και μάζευε κι' απ' εκεί μερικά λεφτά.

Άρχισε κατόπιν μιάζωη βασισιονομής στην ταβέρνα του Κύρ Λεονίδα. Μέσα εκεί κάνει τη γνωριμία ενός έπεσημένου καραοκώρη του Καπταν Μαυρομάτης που στέκεται ο καλός του δάσκαλος στα πρώτα του βήματα Διδά για μάθηση. Ξεκλέβει όφες από την καμηνηνή δουλειά του, τις νύχτες μένει άγρυπνος για να διαβάσει... τόν Ροκαμβόλ και Μπαζάκ, Βικτόρ Οδγκώ και 'Αλφόνς Ντωντέ. Συγκινείται με τούς «Αθλίους» τόν 'Παύλο και τη Βιργνία» τόν «Μάριμα Γκοριό»...

Κατόπιν, δταν φτύνει από τάν ταβέρνα και μπαίνει στο ζαχαροπλασείο του Κύρ Νικόλα, κάνει τη γνωριμία του Μιχαήλ κ' αρχίζει τότες μιά νέα περίοδο ζωής. Μαζί του, για ενιά άμέμηνα χρόνια ήρωτικής ζωής κ' έπικών άλλειτών, διατρέχει όλόκληρη τη Ρουμανία, την Αίγυπτο, την Ελλάδα, την Τουρκία κ' δλη τη Λεκανή της Μεσογείας. Τόν 'Απριλ του 1909 ό «φειριάρης ό Μιχαήλ» («Μιχαήλ» είναι και το τελευταίο βιβλίο του 'Ιστράτι άφιερσμένο στον πιστό του φίλο) τόν έγκαταλείπει στην Μπραίλα με τη φθίση στα πλάγνια του που τόν άποτέλειωσε στον Καζάν. Μά την παραμονή του χωρισμού τόν είχε την τύχη να ιδεί στην «Εργατική Ρουμανία» (τό

πρώτο πολεμικό άρθρο του 'Ιστράτι κατά του Γιόργκα που με το συνάδερφό του Κούζα όργάνωναν τις άντισυμικτικές κακοουργίες τους. Έκείνη την έποχή ό 'Ιστράτι συνεργάζεται στα μεγάλα λαϊκά φύλλα για σ' ακούεται σε πλατιτερο κοινό. Τότες άκριβώς ξεσπά στην Μπραίλα μιά άπερσία στο Δουνάβη κ' ό 'Ιστράτι γίνεται άρχηγός της μάζας. Λουδείται έκείνη την έποχή σουβατζής και είναι γραμματέας της δημοσπονδίας τών εργατών του λιμανιού της Μπραίλας. Έξακολουθεί τα άρθρα του στις έφημεριδες και γίνεται κατόπιν άρχισυντάχτης της «Ρουμανία Μουντοτοάρε» είχε δε την τύχη να διορθώσει τα άρθρα του Ρακόβσκι (του τώως πρεσβευτή τών Σοβιέτ στο Παρίσι) που είχε έκποιστεί από τη ρουμανική όλιγαρχία. Τότες μάλιστα έφανε κ' ένα έπεισόδιο: 'Ο Ρακόβσκι ήθελε να παρήσει τα ρουμανικά σύνορα και συνηλθθη Διοργανώθηκε τότες ένα συλλαλητήριο διαμαρτυρίας κ' έγινε και μιά μάχη στους δρόμους με τη άστυνομία. 'Ο 'Ιστράτι είταν ένας από τούς πολλούς που φυλακίστηκαν.

Στό άναμεταξύ ό 'Ιστράτι διαβάσει με λίσσα. Τα γαλλικά τόν τραβούν. Μ' ένα λεζικό, —το λεζικό που του χάρισε ο Καπταν Μαυρομάτης στην ταβέρνα του Κύρ Λεονίδα, ίσως δέν έπαίξε τόσο ρόλο στη ζωή του όσο ένα γαλλορουμανικό λεζικό που μ' αυτό ξεσκαλίζει το Βολταίρο, το Ρουσσώ, Μονταίν, Μοντεσκιέ, Μαντάμ ντε Στάελ κλπ.

Περνά κατόπιν στην 'Ελβετία. Άνοίγει μιάν έφημερίδα και κέρτει άπάνω σε μιά άγγελία που ζητάνε χειρονάχτες για τα Ταχυδρομεία και Τηλεγραφεία. Στην κοιλιά του 'Οριμ σκάβει τη γής για να στησει τηλεγραφικούς στύλους. Άκολουθούν δυό χρόνια σκληρής πάλης με τη ζωή και με τόν έαυτό του.

Στό 1919 φέρνει στη Γαλλία. Μιά μέρα βγαίνοντας από μιά διάλεξη του Μπρόκωφ που γριζε από τη Ρωσία, έγραψε ένα άρθρο με τίτλο: «Τολστοϊμοδ ή μολοδβεϊνισμοδ» κατακρινόντας τις κομικές θεωρίες τών άρνητών της προλεταριακής διχτατορίας. Από τόν 'Οχτώβρη του 1920 ως το Γενάρη του 1921, στη Νίκαια, ζήτανε ενος' όλα τα μέγαρα το ψομί και άσουλο προσφέρνοντας ός άτάλλαγμα κάθε λογής ύπηρεσία. Τη νύχτα γλυστορούσε κρυφά σε μιάν άκατοίκητη βίλλα και ξεπάζιζε στα μάμαρα της κουζίνας. Είτανε τότες που ξζαντηλέμενος από τη στέρηση, βαριστιομένος απ' τη ζωή του, άποφασίζει γ' αυτοχτονήσει. Τότες άκριβώς έρχεται ή μεγάλη συντρομή του Ρομάν Ρολλάν' τόν παρακινεί να γράψει, κ' ό Παναγι 'Ιστράτι τόν άπορροει—όπως λέει στον πρόλογο της «Κυράς Κυραλίνας»—να ζήσει τη δεύτερη ζωή του είχε άνάγκη από την έχτιση του ανθρώπου αυτού και για να την άποχτήσει άποφασίζει να τόν ύπακούσει».

Βρισκεται κάποιος φίλος του, ό Γιώργης Γιονέσκο, που τόν δίνει κουράγιο στη νέα του άσχολία και τόν διατρέχει στο σπίτι του. Και στο τέλος, το 1924, στέλνει στο Ρολλάν το πρώτο του βιβλίο την «Κυρά Κυραλίνα». 'Ο Ρολλάν του άπαντά: «Όλες μου οι προβλέψεις έπαλήθευαν, έλάτε να με ιδείτε!»

II. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ.—Ένα έργο δημιουργημένο μέσα σε λιγότερο από τέσσερα χρόνια. Έχω μπροστά μου όχτώ όλακερους τόμους και στον τελευταίο του τόμο αναγγέλνεται ό ένάτος. Μά άς τόν παρακολουθήσουμε: 'Αμρβάλλοντας και διαστάζοντας άκόμη για το ταλέντο του, κάτω από τις προτροπές του Ρομάν Ρολλάν και του φίλου του παπουστή Γιόργκα Γιονέσκο, σπρώνεται στη δουλειά. Άν έμνεα νόναχος μου, λέει κάπου στον πρόλόγο του στην «Κυρά Κυραλίνα», δε θέμουν ικανός για τίποτ' άλλο έχτος από τα σουβατίσματα και τις φωτογραφίες της στιγμής...

Και το πρώτο του βιβλίο, ή «Κυρά Κυραλίνα», (τό

πρώτο στη σειρά, γιατί δπως βεβαιώνει ό ίδιος, πρώτα γράφτηκε ό «Μάριμ' Άγγελος») βλέπει το φως το Νοέμβρη του 1924. Η κριτική του κάμνει λαμπρή ύποδοχη και κινεί την προσοχή όλων. 'Όσοσ ό πρόλογος του Ρομάν Ρολλάν, στην άρχη του βιβλίου του να ή συντελέσει λίγο σ' αυτό.

Η «Κυρά Κυραλίνα» άπορει να θεωρηθεί σά μιά προσηγογική στο δλο του έργο που δέν είναι τίποτ' άλλο παρά ή έπιχη έξιστόρηση της ζωής του Ρουμάνου χωριάτη ή μάλλον μιάς όρισμένης κατηγορίας ρουμάνων χωρικών, τρελλών ήρώων, κάποτε ακόμα και έγκληματιών, οι όποιοι όμως συχνά γίνονται οι άπόστολοι της ανθρώπινης δικαιοσύνης και οι διερμηνευτές τών αισθημάτων ενός λαού, δουλομένου και όποταγμένου στη σκληρή δεσποτεία τών βούδρων. Καταλαβαίνει κανείς από τις πρώτες σελίδες πώς τα βιβλία του είναι καμωμένα από το δικό του πόνο και από τόν άδερρικό πόνο των σκλάβων και τών έμμεταλλευομένων, που είναι καταδικασμένοι σ'αυτή της γής χωρίς καν να νοιώθουνε τη βαρεία καταδίκη τους 'Ολο του οι ήρωες είναι βγαλμένοι από το περιβάλλο του χωριού και του βουνού. Κι' όλοι του οι ήρωες έχουν ένα προοριμό στη ζωή: να γίνονται οι άδυσώπητοι μασιγωτές της κοινωνικής άθλιότητας και οι ύπεροχο κήρυκες της άγάπης και της φιλίας.

Η «Κυρά Κυραλίνα» ίσως να είναι ένας άριστοφυματικός πίνακας που καθρεφτίζει δλη τη βρωμιά μιάς διεφθαρμένης κοινωνίας, μέσα στην όποία το κάθε τι, και το πιο άμολυτο λουλούδι, κυλιεται στο βόρκο και στην άνήλεη άπλαγεια της ζωής. Και ή κοινωνική αυτή διάφορα έχει στραβώσει σε τέτοιο βαθμό τόν άνθρωπο που είν' άίκανος να διακρίνει το βρομερό κατακάθι της: «Πόσο θλιβερό είναι να είσαι άνθρωπος και να καταλαβαίνεις τη ζωή λιγότερο από τα ζώα...» λέει κάπου ό ίδιος. 'Ο κόσμος στα μάτια της άπλαστης ψυχής τών 16 χρονών, είναι μιά άπέραντη κόλαση που λπίνει τη καρδιά με κάθε είδους ταπειότητα και χυδαίότητα. Μά το τέλος του βιβλίου αυτό, που είναι μιά γοητευτική άλυσίδα συναρπαστικών έπεισοδίων διατυπωμένων με άπλόητητα ύφους και όμη άλλα ειλκρινή τραχύτητα έκφρασης, είναι και μιά έλπίδα, μιά κρυφή άπαντοχή...

...Μιά ύπόσχεση που δίνεται από τόν κόσμο τών ξεστρατισμένων από την ετιχία... Η ψυχή ενός σαλεπιτζή κατορθώνει να γίνει το σίγουρο λιμάνι της άγάπης ενός παιδιού που πανήθηκε άνάμεσα στην ανθρώπινη κατάπτωση και δε συνάντησε μπρος του παρά τη υασκαρμένη καλοσύνη και την ύποκριτική ευγένεια—δταν δε συναντούσε τη θηριδομία και την έχθρητα.

Ό «Μάριμ' Άγγελος», το δεύτερο στη σειρά ρομάνσο του, ως έργο τέχνης είναι πιο σφιχτομένο και με περισότερη πλαστικότητα στις είκοδες του. Στο πρώτο μέρος του, που διαγράφεται ό χαραχτήρας του Μάριμ' Άγγελου είναι ή έντονη διαμαρτυρία μιάς έπαναστατημένης ψυχής που δέν ζαίρει ακόμα που να στρέψει την όργη της. 'Υφίσταται το νόμο της πολιτείας και τις φλαρίες τών παπάδων γιατί δέν ζαίρει ακόμα άν άποτινάζοντας τούς θά καλύτερησει τη ζωή του... «Εκείνο που ζαίρω, λέει ό Άγγελος, είναι ότι ζούμε, ύποφέρουμε και πεθαίνουμε χτηνώδικα χωρίς να ζαίρωμε το γιατί και το πώς... Ζαίρω ακόμα πώς ή μεγαλύτερη πλάνη μας, είν' δτι έπιθήμευε πολύ την είντυγία ενώ ή ζωή μένει άδιάρρητο στους πόθους μας...» Και τότες παραδίνεται στη μοιρολατρεία... Άρκεται στο να διαπιστώνει μιά κατάσταση χωρίς να ύποδεικνυει και τα μέσα για τη βελτίωση. Μά ή διαπιστοση αυτή είναι τόσο ζωντανή που ό άναγνώστης δε δύσκολεύεται να άντιληφθεί πώς το κοινωνικό πλαίσιο τών

ήρωον του είναι άκριβδός εκείνο που ένδύμυκά τους, χωρίς όμως να τό φανερώνουν, γιατί ίσως δέν είν' άκόμη άρκετά βέβαιοι, θά ήθελαν να σάσουν.

Τό τρίτο μέρος του βιβλίου επιγραφόμενο: «Κομμάς» άποτελεί εισήγηση στη μεγάλη ιστορική εποποιία του τών «Χαϊντούκων».

Η «**Εμφάνιση τών Χαϊντούκων**» («**Présentation des Haïdoux**», τό τρίτο του βιβλίο), συμπληρώνεται με τή «**Ντόμινιτσα του Σνάγκοβ**» και μ' αυτήν τελειώνει ο άπότος κύκλος τών διηγήσεων του 'Αδριανού Ζογράφου. Οι Χαϊντούκοι εΐτανε, κατά τά χρόνια τής τουρκοκρατίας «έπικηρυγμένοι ληστές» που διέτρεχαν τήν Μολδαβία και τή Βλαχία, ληστές όμως κάπως ιδιότυποι: ληστές γιά τήν ιδέα. Είναι οι επαναστατημένοι άντάρτες που προσφέρουν τή βοήθειά τους στους χωριάτες τής Μολδαβίας και τής Βλαχίας που ύποφέρουν κάτω από τό γιαταγάνι του Τούρκου και τών ντόπιων δεσποτών—μεγαλοφρουραρχών βοδάρων. Η έκδίκησή τους εΐτανε πάντα σχεδόν άστυρη. Η άλήθεια είναι πως δέν έδιναν και μεγάλη προσοχή στα μέσα που χρησιμοποιούσανε γιά τό σκοπό τους. Όρμώσανε στήν έκδίκηση σ'αυτά και άσολλόγιστα. Μά με τήν τέτοια ταχική τους δέν έφεραν καμιά ουσιαστική άνακούφιση στις τάξεις τών χωρικών έρόσαν τής δολοφονίας τών χαϊντούκων έπακολουθήσαν σκληρά αντίποινα τών άρχόντων κατά του φτωχού και σκληρομένου πληθυσμού.

Μά στήν τελευταία περίοδο τών Χαϊντούκων τά πράματα άλλαζον. Τά δστερικά χρόνια σημειώνουμε μια ύπερβολή προσπάθεια γιά ένα ιδανικό που βαθιά και καθορισμένο.

Κι' αυτό έδινε χώρο σε μιάν έπική ήρωίδα—άρχηγίνα τών χαϊντούκων, τήν Φαίραρα Κοντρίλορ. Εΐταν ή ώραιότερη ρουμανέζα—λέει ο 'Ισρατί—κι' έβαν ό άνεμος φουσκός, ή χρυσή κόμη της ξεδιπλωνότανε σαν παντιέρα...

Η γυναίκα αυτή έπέβαλε νέα καθήκοντα στους χαϊντούκους και έδωσε βαθύτερη έννοια στον άγώνα τους. Τούς πρότρεψε να σιωπούσανε τό χωριάτη, να τόν έξυψώσουν από τό χαμηλό επίπεδο τής άποχτήνωσης του μ' ένα σύνθημα που κυριαρχεί σ' όλη αυτή τήν προσπάθεια: πως ή σκληρότητα μάζα θά σωθει μόνο με τούς δικούς της συνειδητούς άγώνες. Ήτσι ο χαϊντούκος γίνεται ένα είδος άποστόλου που αναγκάζει τά σκόρπια και άναριθμητα θύματα τής φρουδαρχίας ν' ανοίξουνε τά τσίνορα και να ύψώσουνε τά μάτια τόν φως!

Στή «**Ντόμινιτσα του Σνάγκοβ**» (που μπορεί να μεταφραστεί: ή «**Αρχόντισσα του Σνάγκοβ**»—Σνάγκοβ είναι μια περιοχή γύρω από τό Βουκουρέστι) είναι ή συνέχεια της μεγάλης αυτής προσπάθειας. 'Από τό μεγάλο σπίτι της του Σνάγκοβ, ή Φαίραρα Κοντρίλορ (ή Φλορίτσια του «Μάριμ» 'Αγγελου») κατευθύνει τους φανατικούς διαπύδες της προς νέους δρόμους: προς τή ένωση τής Μολδαβίας και Βλαχίας υπό ένα ήγεμόνα με φιλελευθέρους ιδέες. Γιά συμφροντολογικούς σκοπούς ή Γαλλική διπλωματία βοηθεί τις προσπάθειες αυτές και ο 'Αλέξανδρος Κούζα διορίζεται ήγεμόνας τών δυο έπαρχιών. 'Εφαρμόζει νόμους τολμηρούς και δικαιοσύνης. 'Αποδίνει τή γής στους χωριάτες και χαλιναγωγεί τής άρπαγές τών μεγαλοφρουδαρχών. Μά τά πράματα στρεφονται ενάντια στους χαϊντούκους. Οι άληθινοί χαϊντούκοι είναι μόνο λιγιστοί. Τό σπίτι του Σνάγκοβ πολιορκείται και μερικοί κατορθώνουν να διαφύγουν γιά να ξαναπίσουν τήν παλιά άναρχική ζωή τους κι' άλλοι σαγηνώνονται από τό δόλωμα μιας ζωής ήρεμης ή πλουσιοπάροχης... 'Εφαρμόζονται ένας-ένας και δέν άπομένε παρά ο τελευταίος που μάς διηγείται τήν έποποιία του.

'Εξάλλου ο Κούζα ανατρέπεται και κάθε έλπίδα

του πληθυσμού χάνεται. Κι' όλα ξαναπαίρνουν τήν παλιά τους όψη με τήν έκλογή του Καρόλου τών Χοεντσόλλερν ως βασιλιά τών Ρουμάνων.

Είναι ίσως γνωστό πως ή «**Ντόμινιτσα**» άπαγορεύτηκε στή Ρουμανία από τό ζωηρό φως που ρίχνει ο ποιητής στή τότε κατάσταση τών πνευμάτων, και στα γεγονότα που προηγήθηκαν τής άναρρησης του Καρόλου στο θρόνο τής Ρουμανίας. Ίσως έπίσης και από τόν πρόλογο του βιβλίου, στον όποιο ο 'Ισρατί άπεικονίζει με λίγες άδρες γραμμές τήν αντίδραση στή Ρουμανία και τά βάρβαρα μέσα που χρησιμοποιεί ή κυβέρνηση τής μοναρχοκρατικής τροικοκρατίας.

Στόν πρόλογο του αναφέρει ακόμα πως στο άρχικό του σχέδιο ή «**Ντόμινιτσα του Σνάγκοβ**» σ' άποτελούσε τό προτελευταίο μέρος τών διηγήσεων τών χαϊντούκων οι όποιοι θά τελειώνουν μ' ένα τρίτο τόμο, που θά έπιλοφορούσε («**Γκρόζα**») (από τό όνομα κάποιου ήρώα του.) Μά άπ' όστι έβλεπε τή Ρουμανία μετά τήν έπίσκεψή του τό 1925, άπογοητεύτηκε, συντόμεψε όστι είχε να πει και όμολογεί ακόμα πως τόν τόμο του αυτό τόν έγραψε με πολύ λίγη όρεξη.

Τό γεγονός όμως όστι ή Κυβέρνηση τής χώρας του άνοίγει φανερή έπίθεση σ' ένα έργο που είναι ταυτόχρονα ένα ιστορικό ποίημα και μια ανθρώπινη διαμαρτυρία, άποδειχνει μοναχό του, πως τό έργο αυτό κλείνει άρκετή δύναμη και ζωή μέσα του.

Με τόν «**Κοντίβ**» («**Codine**»)—τό πέμπτο στή σειρά βιβλίου του,—ο 'Ισρατί μπαίνει στο β' κύκλο τών διηγήσεων του 'Αδριανού Ζογράφου. 'Ο Κοντίβ είν' ένας μυστικός σχεδόν ήρωας κατασκευασμένος ο μισός με καλά ένσυχια κι' ο μισός από κακά. Μιά περίεργη τρυφερότητα και μια χαϊντενική άπαλότητα διατρέχει τής άνισοροπίας και τά έγκλήματα του διαπράττει. 'Ο γίγαντας αυτός που τό κεφάλι μοιάζει με μιά μαϊμού και στο κορμί 'άρκούδα που φοράει ποικίμοσ, πιάνει φίλια μ' ένα άγνότατο παιδί «γιατί, τό λέει, εΐσαι άδύνατος έκει που έγώ εΐμαι δυνατός, κι' εΐσαι δυνατός έκει που έγώ εΐμαι άδύνατος.» Μά έπειδή αγαπά μία γυναίκα τόν τον γελά, κι' έπειδή ο «διάλογος τών κρατούσε από τό σβέρκο» όλα τελειώνουνε στο αίμα.—Στόν «**Κύρ Νικόλα**» έπιστόδιο του τελειώνει τό έργο, ύπάρχουν ένδιαφέρουσες άποκαλύψεις γιά τά μαρτύρια που ύποφέρουν οι νέοι στρατιώτες στο στρατώναι και παντού άνηχεί τό παράπονο και ο ύπόκωφος βρυχηθμός τής καταπιεζόμενης από τόν άνθρωπο άνθρώποτητας.

Η «**Νεραντζούλα**» του είναι ένα σπαστό ανατολικό ποίημα, γραμμένο, όπως λέει κι' ο 'Απ. Μοναστηριώτης που πρόλογίζει τό βιβλίο, σε μια στιγμή που ή καρδιά του 'Ισρατί ξεχειλίζει από τό ανατολικό πάθος και τή νοσταλγία γιά τά μελαχολικά δειλνά του Δουναβη.

'Εξεδόθηκε με τόν τίτλο: «**Η έποδος του χαντακιού**» γιατί ο εκδότης του έπεισε τόν 'Ισρατί πως τό γαλλικό κοινό δύσκολα θά μπορούσε να συγκαταστήσει τή λέξη «Νεραντζούλα!» Κι' όστόσο... μια νεραντζούλα είναι τόσο άπλό... άπορεί ο συγγραφέας σ' ένα μικρό προεισαγωγικό σημειώμα του.

Μέσα τήν άπλή αλλά ήστορία τής μικρής νεροκουβαλιήστρας είναι τόσος πόνος, τόσα δάκρυα και τόση άπελπισία υπονομιμασμένα με τόσα γέλια και παιγνίδια... Μά είναι και τόση διαμαρτυρία γιά τή κοινωνική άδικία που παρακολουθεί τις φτωχές ύπαρξεις από τή γέννησή τους ως τόν ήθικό ή τό φυσικό τους θάνατο! Οι τελευταίες σελίδες του ρομάντουν αυτού που άποτελεί μια παρένθεση μέσα στον άσπαστο κρίκο τών διηγήσεων του 'Αδριανού Ζογράφου είναι ταυτόχρονα και μια πιστή άποτύπωση τής βασανισμένης ζωής του σκλάβου φελλάχου και μια κραυγή άγανάκτησης κατά του ξένου πολιτισμού που τόν συντριβεί, «του πολιτισμού αυτού—πως λέει ο συγγραφέας—που ρίχνει τόν κόσμο στή μιζέ-

ρια κι' ύστερα κρεμά στήν πόρτα του σπιτιού του μια νταμπέλα με τήν επιγραφή: 'Απαγορεύεται ή ζήτανία!»

Κ' έρχόμαστε τώρα στο τελευταίο του βιβλίο, τό έντελώς πρόσφατο, τών «**Μιχαήλ**» του με τόν όποιο άρχίζει τό νέο κύκλο τών διηγήσεων του 'Αδριανού Ζογράφου. Στα πρώτα του έργα άρκεΐται να διηγείται τήν ιστορία τών έλλων, τών άνθρώπων εκείνων που συνάντησε στο δρόμο τών παιδικών του χρόνων. 'Ο 'Αδριανός—ο ίδιος δηλαδή ο έαυτός του—είν' άκόμα παιδί και οι σκέψεις του συγγραφέα άπάνω στή ζωή και τήν άδλιότητα τών άνθρώπων βρίσκουνε διέξοδο από τά στόματα τών ήρώων του. Στο «**Μιχαήλ**» παίρνει πιά κι' ο ίδιος μέρος πρωταγωνιστή γιατί από τήν εποχή αυτή είναι πιά τό όρωμο παληκάρι που έχει διαβάσει πολλά κι' έχει σχηματίσει σαφείς αντιλήψεις γιά τόν κόσμο που τόν τριγυρίζει.

Ο 'Ισρατί πολλές φορές ως τά τώρα έμνησε τή φίλια στα έργα του—ή μάλλον ή φίλια είναι ο άξονας γύρω από τόν όποιο ο συγγραφέας έπλεξε όλο του τό έργο. Μά ή φίλια αυτή δέ βρίσκεται τόσο εύκολα. Οι φίλοι με τήν άληθινή καρδιά φαίνονται εκ πρώτης όψεως, σταλμένοι από τή Μοίρα. Μά θά γελούσαν όποιοι θά προσπαθούσε να ανακαλύψει στήν έπιμονή αυτή του συγγραφέα να παρουσιάζει τούς «φίλους» του σαν ούρανοκαταβύσσους και τή «φίλια» τους σαν ένα έσπικό λουλούδι που φυτρώνει άπάνω στα βράχια κάποιας άκρογιαλιάς, έστω και τόν έλάχιστο μυστικισμό.

Είναι μονάχα ή άπόδειξη και ή διαπίστωση του γεγονότος ότι μέσα στή σημερινή κοινωνία, τή μουλυμένη από τήν ήθική λέπρα τών άνθρώπων της, είναι τόσο δύσκολο να συναντήσει τή φίλια, μια φίλια άπαιταλήμένη από τις λαβές του συμφέροντος και τής ύπουλης κρυψοβουλίας, όσο δύσκολο είναι να δρπεις λουλούδια από τις κεντηρές και στείρες πεδιάδες τής έρημου... Κι' όστόσο πόσες φορές δέ μάσαμε λουλούδια από τά παραγμένα βόταλα... Κ' έτσι, ο 'Ισρατί ανακαλύπτει τήν όμορφιά αυτή τής ζωής—τό μόνο πράμα που σοφ δίνει τήν αίσθηση πως εΐσαι άνθρωπος—ντυμένη με κουρέλια, γιατί ο 'Απόστολος άνθρώπων δέν έχουμε καρδιά γιά να νοιώσουμε τό μεγάλο αυτό εφεργέτημα τής ανθρώπινης φύσης.

Τό ρομάντσο αυτό, τό πρώτο έπεισόδιο τής νέας σειράς, δέ διακρίνεται άσφαλώς γιά τή «ποικίλη» του ύπος με ένσυνείθησε από άλλα του έργα ο συγγραφέας που μπορεί κανείς να τά χαρακτηρίσει σα μια άτελεστήτη σειρά από νουβέλλες που ή καθεμιά έχει και τή δική της άοιχετονητική και συμμετρία. Μά έχει τό άναμειβιστήριο, προσην μιας λεπτομερούς προεισαγωγής σε μια νέα περίοδο ζωής που άρχίζει γιά τό συγγραφέα από τή στιγμή που άφίνει τή Μπραΐλα γιά να περιπλανηθεί με τό πιστό τόν φίλο, τόν Μιχαήλ, στο μεγάλο κόσμο.

'Από τότες όμως νοιώθει πιά είναι τά καθήκοντα του καλλιτέχνη και πιά αξία αντιπροσώπευει μέσα στήν άνθρώπινη. «**Ο καλλιτέχνης**, λοιπόν, πρέπει να βαθίζει έκει που κανένας δέν τολμάει να βάλει τό πόδι του, όφείλει να άνοιγει και να πλατύνει τά βροχώδικα μονοπάτια, να τά κάνει εύκολοδιάβατα άφίνοντας στο δρόμο τών κομμάτια αίματοστάχια άπ' τή δικιά τόν σάρκα... Άν δέν είν' αυτό, τότες, πίσω τά κορπούκια! Ο έργάτης που κατεβαίνει τή μινια και βγάει κάρβουνο γιά να ζεσταίνουμε τά μεριά μας είναι πολύ πιο χρήσιμος στήν άνθρωπότητα...»

'Ενα βιβλίο, τέλος, που βρήκαμε γιά τή συνεργασία του γνωστού κι' από άλλα έργα 'Εβραίου συγγραφέα Josip Jéhouda—Η Οικογένεια Περαλιούτς—δέ μπορεί να πάρει θέση στή σειρά τών διηγήσεων του 'Αδριανού Ζογράφου. Είναι μια νότα έν-

τελώς ξεχωριστή χωρίς καμιά, άπολύτως, συνάφεια, με τό άλλο έργο του 'Ισρατί. Τό περιγραφικό τάλέντο του συγγραφέα ξεχωρίζει βέβαια πάντα σαν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του, αλλά ή όλη σύλληψη του έργου φαίνεται μάλλον έμπνεασμένη από τό συνεργάτη Η διασπορά μιας 'Εβραϊκής οικογένειας που στο έργο φαίνεται καθαρά πως συμβολίζει τή διασπορά του 'Ιουδαϊσμού, διασπορά που έχει τήν αιτία της στήν έξαιρετικά λεπτή ψυχικότητα του λαού αυτού και που έπηρεάζεται τόσο άπ' τήν κακή διάρθρωση του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο όποιο βρίσκεται, είναι ένα θέμα στο όποιο συνδυάζεται βαθιά γνώση τής ψυχολογίας τής φυλής αυτής και άναπτυγμένη αντικειμενική παρατήρηση Τά θανάμια έσταντανε τής Αιγυπτιακής ζωής, γαμάτα από couleur locale, όλοζωταν, ή άποτύπωση, μέσα σε λίγες φράσεις, τής καταδυναστεύσεως ένός δουλωμένου λαού από τόν «πολιτισμένο» καταχτητή, ή τυχοδιωχτική ζωή τών παραγινόμενων της εβραϊκής κοινωνίας, είναι διατυπωμένα με τόσο τάλέντο ώστε κάνουν τό βιβλίο αυτό πολύ ένδιαφέρον.

ΑΝΤΡΕΑΣ ΖΕΓΓΑΣ

(**ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ**).—Νομίζω πως χρήσιμο συμπλήρωμα τής σύντομης αυτής σκιαγράφης του Παναγιώτη 'Ισρατί θά εΐτανε μια μικρή παρέκβαση. Παρέκβαση όμως που διαφωτίζει όλο τό προγενέστερο έργο του και θ' άποτελέσει τό κριτήριο-όργανό τής βάζου που θάστηριχτεί ο μελετητής-του κατοπινού έργο του συγγραφέα. Θά αναφέρει άποσπάσματα από τις έντυπώσεις του άπ' τήν τελευταία έπίσκεψή του στή Ρουσία, με τήν εύχαίρια τών γιορτών του 'Ιωβίλαου της. Δέν χρειάζονται κανένα σχόλιο γιατί μιλάνε μόνες τους.

«Όπως τόσοι άλλοι που κατοικούν στή Δύση, άμφέβαλλα. 'Επρεπε νάρθω να ζήσω δω πέρα και να νοιώσω τό λαό αυτό να ζει και ν' ανορθώνεται από τά ρέπια του. Εΐμουν ένας από τούς άνθρώπους εκείνους τής Δύσης που τούς πνίγει ή ήθική άστάσια. Ουσίασα έκει έντεκα χρόνια. Δέ βρήκα ώστόσο πουθενά άνθρώπους που έλλείζον και αγαπούνε. Οι θεμέρες φίλες δέ λείπουν μά δέ μπορούνε να δώσουν παρά σπάνιες στιγμές εσωτερικής χαράς. 'Εδώ είναι ή πίστη, ή πεποίθηση, ο νεανικός ένθουσιασμός ένός ολόκληρου λαού. Σε δυό μέρες ξανάνεωσα γιά είκοσι χρόνια...»

«'Ερχομαι να συνεργαστώ με τή Ρουσσική 'Επαναστάση. Εΐμαι έτοιμος να καταδύσω τήν πέννα και να ξαναβίωσω τής παλιές μου τέχνες. Θά κάνω όστι είναι ανάγκη να γίνει γιά νάμια χρήση. Χειρωναχική δουλειά, άν χρειαστεί. Τήν έβανα γιά τριάντα χρόνια. 'Οργωνε τής γής κατά τό διάστημα του πολέμου, είμωνα σουβατιάης, δουλέψα στους δρόμους και τά εργοστάσια.»

«Στή δύση έφτασα ν' αναρωτιέμαι γιατί έγραφα. Ανασάνενα τά βιβλία μου όπως τό σαπινό ή τις όδοντόγερμες. Έκει κάτω γράφουμε βουνα από βιβλία μά κανείς δέν τά διαβάσει: έκαιτομήτρια πίνακες και γλυπτικά έργα που κανείς δέν έχει τόν καιρό να τά θαυμάσει! οι μάδες κρατούνται παράμερα από ένα παράλογο κοινωνικό σύστημα που τις τσακίζει και ή μπουρζουαζία είναι παραδομένη σ' εύκολές άπολαύσεις. 'Εδώ τουλάχιστο ύπάρχει ένας λαός που ξαίρει να κάνει τόν καλλιτέχνη και ν' άπατεί άπ' αυτόν να είναι πτωχός άπ' όλα άγωνιστική προσην να είναι καλλιτέχνης!»

«Στή δύση, άνόμερα σ' εκείνους που πλήρωσαν 500 φράγκα γιά να ζήσουνε ένο μήνα με τή φαμελιά τους, ύπάρχουν άνθρώπων που γράφουν που συνθέτουν, που κάνουν «τέχνη». Γιά ποιόν,

Για ποιά κοινό; Για τους πλούσιους; Χορεύουν! Για τους φτωχούς; Βγάζουνε κάρβουνο από τη μίνα ή μένουν χωρίς δουλειά. Για τις μεσαιές τάξεις; Τρέχουνε στα σιμενά για να ιδούνε πως κρεμοτοσάζεται το αυτοκίνητο σε κανένα κρεμό και για να συγκινηθούν με δράματα που σε κανένα να κοιμάσαι όρθος.

» Κι' όλος ο κόσμος τρέχει, τσακίζεται για να δει δυο γελοίους να σπάνε τα μούτρα τους ή κανένα τρελό που χορεύει ακατάπαντα για καμιά βδομάδα, ή καμιά ύστερική «μίσ» που πέρασε τη Μάγνη δυο δευτερόλεπτα γρηγορότερα από μια άλλη ύστερική «μίσ».

» Ανάμεσα σ' αυτό τον κόσμο που σβήνει μέσα στους σπασμούς μιας ακανόνιστης ζωής, — άλλοι μπλαζέδες κι' άλλοι άποχτηνωμένοι από τον πόνο — οι καλλιτέχνες «δημιουργούν» έργα χωρίς πνοή, χωρίς ειλικρινή χαρά, όμοια με τη ζωή που τους περιβάλλει.

» Φοβόμουνα τη στιγμή που άρπαγμένος κι' εγώ μέσα στη θανάσιμη αυτή άρρωσιά θάσβυνα μίξερα.

» Τότε, σάν ξυπνώντας από κάποιον εφιάλτη, είπα στον εαυτό μου: Στρέβου!...

» Και με φώναξαν στην ώρα...

A. Z.

ΔΥΟ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟ

(ΣΗΜΕΙΩΜΑ)

«Ο φετεινός γιορτασμός της εκατονταετηρίδας του ρομαντισμού έγινε άφορη ή γραφτόν, σ' όλο τον κόσμο, άρθρα και μελέτες, κριτικές αναλύσεις, πανηγυρικοί κλπ. που γύμισαν στήλες ολόκληρες έφημερίδων και περιοδικών. Σκοπός μας εδώ δεν είναι να καταπιστούμε με μια πλατεία ανάλυση του ρομαντισμού αλλά θά περιοριστούμε σε όρισμένα γενικά πράγματα που θάβαν σε θέση να δώσουν επίσης μια γενική ιδέα για το μεγάλο αυτό πνευματικό ρεύμα που ως μια τεράστια επίδραση πάνω στην άστική τέχνη.

«Ο ρομαντισμός μπορεί να χωριστεί σε δυο περιόδους: στην πρό της επανάστασης του 1789 και στην καταπινοή. «Ο χωρισμός είναι αναγκαίος για να μπορούμε να αντιληφθούμε καλύτερα την ύπόσταση του ρομαντισμού σάν πνευματικού φαινόμενου μιας κοινωνικής τάξης. Ποιά είναι εκείνο που χαρακτηρίζει το ρομαντισμό στην πρώτη του περίοδο; «Η προσφυγή στο άπώτερο παρελθόν, στην άρχαία Ρώμη, στην άρχαία Ελλάδα και προπάντων στη δημοκρατία των Αθηνών.

Μήπως όμως ο κλασικισμός δεν είχε κι' αυτός καταφύγει στην άρχαιότητα; Αναμφίβολα ναι, αλλά ο κλασικισμός έπαιρνε από την άρχαιότητα εκείνο που προσαρμόζονταν με τους όθους και τα ιδανικά της τάξης που εκπροσωπούσε. Το ίδιο έκανε κι' ο ρομαντισμός. Πήρε από την άρχαιότητα όλα τα μεγάλα δημοκρατικά πνεύματα όπως ο κλασικισμός δανείστηκε τους βασιλιάδες, τους μεγάλους άρχοντες και τους άρχιερεις. Είταν άραγε αυτό μια ιδιοτροπία των συγγραφέων; Καθόλου. Είταν μια έπιταχτική ανάγκη που την έπιβάλλανε

τά συμφέροντα των τάξεων εκείνων που τα δυο αυτά ρεύματα εκπροσωπούσαν μέσα στην τέχνη. «Ο κλασικισμός είταν ή τέχνη της φεουδαρχίας που κρεμομίζονταν κάτω από τα συνεχή χτυπήματα της ιστορικής εξέλιξης. «Ο ρομαντισμός είταν ή τέχνη της άστικής τάξης που προχωρούσε ραγδαία στην κυριαρχία της.

«Απ' αυτή τη θέση της μέσα στην ιστορική εξέλιξη, ή άστική τάξη είχε ανάγκη από έλευθερία κινήσεων, έπρεπε να σπάσει, με κάθε θυσία, τα δεσμά που έμπόδιζαν το δρόμο της. Κι' όπως στην πολιτική και οικονομική ζωή άγωνίζονταν για το ξεσκλάβωμα της από το ζυγό της φεουδαρχίας, έτσι και στο επίπεδο της τέχνης ήθελε να άλλαξει από τους περιτοισμούς του κλασικισμού. Αδύτη είναι άκριβώς ή αιτία της προσφυγής του ρομαντισμού στο άπώτερο παρελθόν πάνω στο όποιο θά έχτιζε τον κόσμο της άπόλυτης έλευθερίας και της άληθινής δημοκρατίας. Το έγγυς παρελθόν τον είταν άποκροστικό γιατί αυτό είταν άκριβώς ή αιτία της σημερινής άθλιότητας και παρακμής.

Αυτά όσον άφορά την προεπαναστατική περίοδο.

«Όταν πιά ή άστική τάξη έγινε κυρίαρχη και ή επανάστασή της έδωσε ό,τι είχε να δώσει, πάλι από τα ίδια της τά συμφέροντα σταμάτησε στη μέση του δρόμου της επανάστασης. «Όχι μόνο δεν έπρεπε να προχωρήσει περισσότερο αλλά θά έπρεπε να κάνει και μερικά βήματα προς τα πίσω. «Ο ρομαντισμός, σάν εκπρόσωπος της άστικής τάξης στην τέχνη, δεν μπορούσε βέβαια να κάνει διαφορετικά. Μεταβολή λοιπόν, και γραμμή, άλλη μια φορά, για την άρχαιότητα.

«Κι' άρχισε πάλι ή εξέταση του παρελθόντος όχι όμως για να κριθεί άλλ' άπλως για να κατανοηθεί' όχι για να ξεσκεπαστεί ό παραλογισμός του αλλά για να εξαρθεί ή όρθοφροσύνη του». (Κάουτσκ: «Υλιστική αντίληψη της Ιστορίας και ή Ήθικη»).

Και στις δυο περιόδους του ρομαντισμού εκείνο που τον χαρακτηρίζει είναι ή στροφή προς τα πίσω. Θά είταν όμως έντελώς παράξενο αν συνέβαινε το αντίθετο. Σάν πνευματική εκδήλωση μιας τάξης κοινωνικής που ό όρίζοντας της δράσης της είναι στενός, που ή ιστορική της άποστολή δεν είναι να οδηγήσει την ανθρωπότητα στο δρόμο της ανεπιδοκίστης από κοινωνικούς άγώνες εξέλιξης, ό ρομαντισμός δεν μπορούσε να κινάται προς τα μπρός, βασισμένος πάνω στις γενές πλευρές του παρόντος. «Η άδυναμία της άστικής δημοκρατίας να ικανοποιήσει τους πόθους των μαζών, ή αντίθεση των ταξικών συμφερόντων μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, δημιουργήσαν για το ρομαντισμό μια κατάσταση που άφ'ένος δεν τον άνάγκασε να βρεί στρίγματα στο παρελθόν και άφ'έτερου τον έστρεφαν σ'ένα είδος άπαισιοδοξίας. «Όχι όμως και προς κάτι το νέο, το ζωντανό, που να δίνει βάσιμες έλπίδες ενόσ καλύτερου μέλλοντος. Εφ'όσον το παρόν δεν μάζ ικανοποιεί και το μέλλον δεν υπάρχει για την άστική τάξη, γιατί, παρακάτω, να μη βουτηχτεί ό ρομαντισμός μακάρια στο παρελθόν. «στους καλούς παλιούς καιρούς»;

K. M.

Ο ΦΩΣΚΟΛΟΣ ΔΙΧΩΣ ΘΡΥΛΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ.

Φάνηκε άκόμη μια φορά ή «άμιγής» Κριτική, συνεπής, συνεπέστατη με τον εαυτό της. Συνεπής στην πατροπαράδοτη άσυνέπεια της: «άμιγής» αυτή, «άγνή»; «άντικειμενική», ύπιπέτις και ύπερκόσμος—πόσα χαρίσματα!...—πήρε άλλη μια φορά μέρος σε γιορτές και σε πανηγύρια, κυλίστηκε άλλη μια φορά στα όλασπρα τραπεζομάντλια των έπισημων γευμάτων, λούστηκε με τον άφρο της σαμπάνιας, στολίστηκε με τα γιορτερά λουλούδια που της πρόσφεραν δυο κυβερνήσεις—μια φασιστική, μια άντιδραστική—έ.ρυψε μες στο τσαντάκι της τα σημειώματα και τις οδηγίες του Γραφείου Τύπου—μαζί με τα τζάματα εισιτηρίου—και παστριζούστικη, σιγυρισμένη, μακιγιαρισμένη τόσο καλά, που να δείχνει άμακιάγιστη, βγήκε στους πέντε δρόμους, κωτάσα θρονασιμένη στις στήλες του καθημερινού και του περιοδικού άστικού τύπου, καμωματού και χαμηλοβλεπούσα, έτοιμη να σπάσει τα γιορτερά της φουστανάκια με το πρώτο που θά τολμούσε να ύποψιαστεί κανείς την άγνότητά της, την άποχή της από κάθε σκοπιμότητα.

Μά πως άλοιώς θά είταν «άμιγής», θά είταν «άγνή», «άσπλη κι' άμόλυντη», πως άλοιώς θά είτανε Κριτική με κεφαλαίο κύπα; Πώς άλοιώς θά μπορούσε να σουρώσει το μωρτάκι της:—«Ανυπόφοροι αυτοί οι κομμουνιστές!... που τα νοθεύουν όλα με την πολιτική!»

Άνόθευτη αυτή και άδολη!

**

Για όποιον είχε την ύπομονη να την παρακολουθήσει από κοντά, στις γιορτές του Φώσκολου, ή Κριτική «μας», τούτη τη φορά, έκαινόμησε: «Τό Φώσκολο πρέπει να τον κρινεί κανείς μέσα στην εποχή του, μέσα στο περιβάλλον του». Αυτό άκούστηκε, αυτό ειπώθηκε σε πολλούς και διάφορους τόνους. Σερβρίστηκε με τις πιο πικάντικες σάλτσες. Πώς αυτό; Να έκιμονερινόστηκε άραγε ή σεραστή μας γεροντόκορη; Ν' άποφάσισε να κάνει την εμφάνισή της ά λά γαροζόν; Ν' αναθεώρησε ίσως τις πατροπαράδοτες άρχές της; «Αιώνια Τέχνη, αιώνα Άμορφία, αιώνα Σκέψη». Αδτά δεν έλαγε ίσαμε τα χτές;

«Η Κριτική αναθεωρεί τον εαυτό της—το Βατικανό αναθεωρεί την εγκύκλιο Pascendi, ό Μητροπολίτης Άθηνων φορά πυτζάμες: κομμοίστορικά γεγονότα!

«Άς είναι, ούτε για τον Φώσκολο, ούτε για

όποιοδήποτε έχουμε ανάγκη, έμεις οι άλλοι, από πιστοποιητικό για ν' αποδείξουμε ότι έξω από έποχές κι' έξω από τόπους, ούτε νοιώθουμε ούτε κρινόμεν κανένα. Κι' άκόμα, λιγότερο άρνιόμαστε να τιμήσουμε όσους είτανε οι πραγματικοί φορείς της προόδου μέσα στη νύχτα της αντίδρασης τους περασμένους αιώνες. Κι' ούτε κανείς μας άμφισβήτησε τό πως: «Ώο πιο μαύρη είτανε ή νύχτα τόσο πιο λαμπέρα είτανε τ' άστερία» στο στερέωμα της Ιστορίας. «Άπ' τους πρωτοπόρους του χαριστικού κινήματος στην Άγγλία ίσαμε τους ήρωες της Γαλλικής Έπανάστασης, από τον Τζών Χούος ίσαμε τους μεγαλοφρείς ούτοπιστές και πρόδρομους της κοσμοθεωρίας μας, από τους Ντεκαμπίστ ίσαμε τους Ναρόντινι του 1860, είναι άμείωτος ό σεβασμός μας κι' ή έχτίμηση που τρέφουμε στη μνήμη τους γενικά κι' ειδικότερα άκόμη εδώ στην Ελλάδα, άπ' το Ρήγα το Βελεστινλή ίσαμε το Μαρίνο Άντύπα.

Άραγετά θαρωώ, όλ' αυτά για να μη μάζ ξαφνίσει ό άπότομος μοντερισμός της «Κριτικής μας». Έτσι, και μόνο έτσι, βλέπουμε και κρινόμεν και τό Φώσκολο που τόσο άπόρρομα τον άνάστησε ή πολιτική σκοπιμότητα, έτσι, και μόνο έτσι, λέμε ό,τι έχουμε να πούμε πάνω στη ζωή του, στη δράση του, στο έργο του.

«Έπει' άπ' αυτό δε μένουμ παρά τα λογικά συμπεράσματα.

**

Άραγε, να θέλησε να τιμήσει με τις γιορτές αυτές ή μπουζουναζία της χώρας μας τη μνήμη ενός «Έλληνα» τεχνίτη; Τόσο άπίθανο αυτό! Γιατί αν έξαιρέσει κανείς τους γλυκερούς λαργγυρισμούς της Κριτικής άπάνω σ' αυτό, που ούτε καταδέχεται αν να άποδείξει έξηγήσεις, κι' αν έξαιρέσει την άτυχη προσάθεια του κ. Σ. Μινότου να μάζ άποδείξει την έλληνική ψυχή του Φώσκολου, τί είναι εκείνο που μπορεί ν' άποδείξει την έλληνικότητά του; «Όχι βέβαια ή άσκοπη συζήτηση του άν γεννήθηκε στο λιμάνι της Ζακύνθου ή στο βαπόρι που μετέφερε στο νησι αυτό την οικογένειά του. Άκόμη λιγότερο τα παρασθένενα ντοκουμέντα: «...Οι πρόγονοί μου στο 16ο άώνα άπ' τη Βενετία ήρθαν στην Κρήτη και πήρανε τίτλο πατριωτικό και κληρονομικά τσιφλίκια...» ...Τέλος δεν έδέχτηκαν ποτέ να δώσουν στα παιδιάτους—που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από μητέρες δοθόδοξες—άλλη άνατροφή έχτός άπ' την καθολική...»

«...Έπειδή όμως, τόσο τα έφτάνησα, όσο κι' ή οικογένεια του πατέρα του άνήκανε στη Βενετία...», «θ' άποδείξω μ' άκατανίκητα ντοκουμέντα του έντεικου άρχιεπισκοπικού πως ή οικογένειά μου πρό πολλών γενεών, άνάμεσα στις πολλές της μετακινή-

σεις, διατήρησε πάντα το δικαίωμα της υπηκοότητας και του τίτλου της ευγενείας στας 'Ιονίους νήσους».

'Αποδείξεις είν' αυτές;

Το ζήτημα της «έλληνικότητας» του Φώσκολου, αυτό καθ' αυτό, ούτε έχει, ούτε θα μπορούσε νάχει μιὰ σοβαρή σημασία. Τό θίγουμε έτσι στα περιστατικά και γιατί έγινε μιὰ κατά κόρο κατάχρηση της «έλληνικότητας» αυτής. 'Εκείνο πού θά είχε σημασία είναι: τὸ τί ρόλο έπαιξε ὁ Φώσκολος μέσα στή νεοελληνική γραμματολογία. Κανένα. «Λατρεύει» τούς κλασικούς Έλληνες. Δέν πιστεύω αὐτό νά εἶναι κάτι πού νά μπορεῖ νά τοῦ δώσει μιὰ οποιαδήποτε θέση μέσα στήν ἱστορία τῶν νεοελληνικών γραμμάτων. Εἶναι καί εἶταν μυριάδες οἱ συγγραφεῖς στόν κόσμον πού κι' αὐτοί «λατρεύουν» τούς ἀρχαίους Ἑλληνες. Κανείς δέ σκέφτηκε νά πει πὼς αὐτοὶ ἐπηρέασαν, ἔτσι ἢ ἀλοιῶς, τὰ νεοελληνικά γράμματα. Στήν ἑλληνική, ἔχτος ἀπ' τίς λίγες φράσεις πού πρόσθετε στο γράμμα τῆς ἀδεοφῆς του—γραμμένο κι' αὐτό ἰταλικά—γιά τήν «κνράτσα Διαμαντίνα» τῆ μητέρα του, ἔχτος ἀπό ἕνα λακωνικό ραβασάκι, δέν ξαίρω νάχει γράψει ἄλλο ἀπό μιάν ἀκριτὰ μακροσκελή ἀναφορά στήν προσωρινή Ἑλληνική Κυβέρνηση. Τέλος, γιά νά ξεινάσει κανείς μιὰ γιά πάντα μέ τὸ ζήτημα τῆς «έλληνικότητας» δέ θά εἴχαμε, παρά τὸ ἴδιον τί ἐνεοργό μέρος πῆρε ὁ Φώσκολος στούς ἀγῶνες τῆς ἑλληνικῆς μουσουλμανίας γιά τὸ ξεσκέλευσμά τῆς ἀπὸ τὴν Τούρκικη φρουδαρχία.

'Εκείνο πού πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νά θυμηθοῦμε, εἶναι ἡ—σά νά λέμε—μόδα τοῦ φιλελληνισμοῦ στήν περίοδο ἐκείνη. Παράλληλα μέ τίς διπλωματικῆς μαουβροές καί τὰ συμπεριφέροντα πού ἐπιδιώκανε ὅλες μαζί, ἡ καί ἡ καθεμιά τους ξεχωριστὰ—ἡ μιὰ ἐνάντια στήν ἄλλη—οἱ «Προστάτιδες» Δυνάμεις, τὸ ἐθνικὸ ξεσηκωμά στήν Ἑλλάδα βόηκε στὸ πρόσωπο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Διανόησης ὑποστηρικτῆς πολὺ πὸ εἰλικρινῆς ἀπ' τὰ ὄργανα καί τούς ἐπίσημους πράκτορες τῶν «Προστάτιδων Δυνάμεων», βόηκε φίλους ἐνθερμούς καί ἐνθουσιώδεις ἀνάμεσα καί στὰ πιδ μεγάλα δνόματα τῆς Τέχνης καί τῆς Διανόησης τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Μὲ ἔξαρση καί μ' ἀνάμεσα αἵματα γύρωνα «φτερά γιά νά πετάξουν στήν Ἑλλάδα». Φτερά βέβαια, δέν ἔκανε κανείς. Ὅμως ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς κατέβηκαν ἐμπραχτα στόν ἀγῶνα κι' ἄλλοι, ἂν καί ἀπὸ μακριά, τραγούδησαν φλογερὰ καί ἐμπνευσμένα τὴν ἐξέγερση. Ὅταν ἔχει κανείς ὅτ' ὄνη του ἕνα Μπαύρον. ἕνα Βικτόρ Οὐγκώ, ἕνα Βίλχεμ Μύλλερ καί δίπλα τους στρατιὰ δόκλων ποιητῆς, τεχνίτες, διανοούμενους, ὅταν ἔχει ὅτ' ὄνη του τὴ γενική μόδα, φαντάζομαι πὼς δέν ὑπάρχει τίποτε τὸ ξεχωριστὸ γιά τὰ μερικά «καλὰ λόγια» πού ἀφιέρωσε στήν Ἑλ-

λάδα, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ποιητῆς πού γεννήθηκε ἢ τοῦλάχιστο πού ἔλεγε πὼς γεννήθηκε τὸ Ζάκυνθο. Συγκεκριμένα, πού ἀκριβέστατο τοῦ Φώσκολου, τραγουδᾷ τούς ἐθνικούς ἀγῶνες, μίαν κατὼ ὅπως τὰ ἑλληνικά τραγούδια τοῦ Μύλλερ;

Κι' ἂς ἐρθούμε τώρα στῆς ἐμπραχτες καί θετικῆς ὑπηρεσίες πού ὁ Φώσκολος δὲν προσέφερε στήν τότε ἀγωνιζόμενη Ἑλλάδα. Φράσεις μεμονωμένες μέσα στῆς ἐπιστολῆς του, ὅπου φαίνεται ἕνα κάποιο ἐνδιαφέρον γιά τὴν Ἑλλάδα, εἶναι βέβαια πολλῆς καί δέν ἔκαμαν κόπο μεγάλου ἐκείνου πού ἤθελαν νὰ τίς σταχυολογήσουν. Μὰ στήν πραγματικότητα, τί σημασία ἔχει μιὰ φρασεολογία στερομένη ἀπὸ κάθε θετικὸ περιεχόμενο; Γιατί δέν κατέβηκε στήν Ἑλλάδα καί γιατί δέν πρόσθεσε τίς προσπαθειές του στόν ἀγῶνα; Δέν λείπουν φυσικά ἐκείνου πού ὑποστηρίζουν ὅτι... εἶχε μὲν ὅλη «τὴν καλὴ θέληση» μὰ δέν μπορούσε γιατί δέν τοῦ ἔδινε διαβατήριο ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνηση. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, πρὶν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἀγγλικὸ διαβατήριο, πρὶν πάει νὰ ἐγκατασταθῆ στήν Ἀγγλία, πρὶν τεθεῖ ζήτημα ἂν μπορούσε καί γιατί δὲν μπορούσε νὰ πάει στὰ Ἑφτάνησα, γύρισε τὸν κόσμο, πῆρε μέρος σὲ διάφορα πολεμικὰ γεγονότα ξένα, δίχως διαβατήριο καί δίχως τὴν ἄδεια τῆς Ἀγγλικῆς Κυβέρνησης.

Τίποτα δέν τὸν ἐμπόδιζε νὰ κατέβει στήν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα καί νὰ συντονίσῃ τίς δυνάμεις του γιά τὴν προστομοσία τοῦ κινήματος. Ἐπειτα, παρά τίς ὑπόνοιες πού εἶχε γι' αὐτὸν ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνηση—καί παρακάτω θά ἴδουμε γιατί—μποροῦσε καί καλομποροῦσε νὰ κατέβει στήν Ἑλλάδα, ὅπως φαίνεται ἐξέκταρα ἀπ' τὴν ἐπιστολὴ του στήν Προσωρινὴ Κυβέρνηση. Κι' ἂν δέν κατέβηκε, πάλι τὸ ἴδιο ἔγγραφο μᾶς ἐξηγεῖ τούς λόγους. «Πολλὰ εὐάρεστον ἤθελεν εἶναι εἰς τὴν ψυχὴν μου, νὰ ὑπάγω εἰς τὴν Ἑλλάδα διότι... πολὺν καιρὸν δαπανῶ τὴν ἀνδρικήν μου ἡλικίαν ἀσχολούμενος εἰς βιβλία καί εἰς σπουδὰς, οὐχί τὸσον ὅσως ἀποκτήσω φημὴν τοῦ δνόματός μου, μῆτε δ' ὀφέλειαν τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς πατριδῆς, ὅσον μόνον διὰ νὰ κερδίσω τὰ πρὸς τὸ ζῆν». Παρακάτω, ἀναφέρει πὼς στρατεύτηκε στὸ Ἰταλικὸ στρατεύμα ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα—ἀναντίρρητα δίχως τὴν ἄδεια καί δίχως διαβατήριον τῆς Ἀγγλικῆς Κυβέρνησης—λέει πὼς χρημάτισε καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Παρίας καί... «διὰ πολλὰ ἔπεισεν ἡ ἡγεμονία μου—οὐτε καί ἴδω κάνει λόγο γιά διαβατήριον—μαθὼν ἐμπράκτως τὰ ἔθιμα καί τὴν πολιτικὴν, τὰς γλώσσας καί τὴν φιλολογίαν μεγάλου μέρους τῆς Εὐρώπης—ἴσως ἤθελε γένω ὀφέλιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ πολλοὺς τρόπους». Ἄς σημειωθεῖ ὅτι αὐτὸ γράφεται στήν Προσωρινὴ Κυβέρνηση μετὰ τίς

κρίσιμες φράσεις τοῦ ἀγῶνα, καί πού φυσικὰ ἀπαιτήσανε τίς μεγαλύτερες θυσίες, σὲ μιὰ στιγμὴ πού πέρασε ἡ μεγάλὴ μάχη καί πού ὀπωδότηπε βρίσκεται ἐγκαλιδορμένο τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Τώρα, γιατί δέν προσφέρει ἀκόμη τίς ὑπηρεσίες του; Τὸ λέει κι' αὐτὸ ἀφοῦ ἀντολιβανίζεται πρῶτα: «...Νομίζω ὅμως ἐκ τοῦ ἐναντίου, ὅτι, ἐξαιτίας τῆς θεσπισθείσης οὐδετερότητος τῆς Ἀγγλικῆς διοικήσεως θά ἤθελον δυνηθῶ νὰ ἔμβω εἰς τὰ πράγματα τῆς Σιερεᾶς Ἑλλάδος χωρὶς νὰ κινδυνεύω νὰ γίνω ἐξορίστος ἐκ τῆς Ζακύνθου ἧτις εἶναι ἡ νήσος τῆς γεννήσεώς μου». Ὅλα καλά, ἀλλ' ὄχι κινδύνους. Καί τί... κινδύνους... Ἐνας ἀγωνιστῆς πού δέν μπάινει στόν ἀγῶνα γιά νὰ μὴ τὸν ἐξορίσουν ἀπὸ τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς του. Ἄλλὰ εἶναι καί ἄλλοι οἱ κίνδυνοι: «Πρόσθετε δὲ ὅτι ἐὰν ἀναχωρήσω ἐκ τῆς Ἀγγλίας ἤθελε χάσω τὰ προνόμια τὰ ὁποῖα νέος νόμος τοῦ Παρλαμέντου δίδει εἰς καθέκαστον ξένον ὅστις νὰ ἐκατοίκησεν ἐδῶ, εἰς διάστημα ἑπτὰ χρόνων». Καί τὸ σκόλο χορτάτο καί τὴν πῖτα δίακερη. Καί νὰ προσφέρει «θυσίες» καί νὰ μὴ χάσει τὰ... δικαιώματα πού τοῦ δίνει τὸ Παρλαμέντο. Ἄλλὰ δέν εἶναι μονάχα τὰ δικαιώματα γιατί: «Τέλος πάντων ἐγὼ ἠγόρασα ἐν Λονδίνο καί μίαν οἰκίαν, τὴν ὁποῖαν, θέλων νὰ ὑπάγω ταχέως εἰς τὴν Ἑλλάδα—πρέπει νὰ πωλήσω μὲ μεγάλον χαμόν». Τί μεγάλη ζημία! Καί προσφέρει: «Ἄλλὰ καί οὗτος διὰ νὰ συνεισφέρω εἰς τὴν εὐδαμοιαν καί δόξαν τῆς Ἑλλάδος καί νὰ ζήσω καί ἀποθάνω εἰς τὴν ἰεράν γῆν, ἤθελε παρατήσω ἐκουσίως καί τὰς Ἰονίους νήσους, τὰ φυσικὰ μου πολιτικά δικαιώματα, καί τὰ ἀποκτηθέντα προνόμια τῆς πολυχρονίου διατριβῆς μου εἰς τὴν Ἀγγλίαν...» Ἄλλῃ δικαιολογία: «...μῆτε ἤθελε εὖρος ἐκτὸς τῆς Ἀγγλίας, κανένα ἄλλον τόπον, ὅπου τὰ φιλολογικὰ μου ἔργα νὰ γένωναν ἱκανὰ νὰ μοι πορίσωναν τὰ πρὸς τὸ ζῆν». Καί τὸ συμπέρασμα: «Ἄνὰ τοῦτο δέν ἤθελε δυνηθῶ νὰ ἀναχωρήσω, εἰμὶ δταν βεβαιωθῶ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ διοίκσις ἤθελε μοὶ δώσει δίκαια πολίτου καί ἅμα μὲ τὸ ἐκεῖ φθασμό μου, μοὶ προβλέψη ἐπάγγελμα τὸ ὁποῖον νὰ δυνηθῶ νὰ δουλεύσω τὴν πατρίδα (βέβαια!) καί νὰ ἔχω ἀσφαλῶς τὰ πρὸς τὸ ζῆν». Ἐταί ἀποτελειώνας ἑλπίζοντας, ὅπως λέει, πὼς οἱ ἀξιώσεις του δέν θά φαγοῦν ὑπερβολικῶς. Ὑστερ' ἀπ' αὐτὸ εἶναι φυσικὰ καταφανὴ τὰ... πατριωτικὰ αἰσθήματα τοῦ Φώσκολου. Δέν εἶναι γνωστὸ τί ἀπάντησε ὁ Κολέττης, πάντως ὅμως φαίνεται ὅτι ὁ Φώσκολος δέν βόηκε συμπερονητικῶς τούς ὄρους τοῦ νά... πεθάνει γιά τὴν Ἑλλάδα. Τοῦ κάκου ἕνας ἄλλος φιλέλληνας, ὁ Σαντόρος Σανταρόζα, ὁ ἦρος καί τὸ θῦμα τῆς Σρακτηρίας, τοῦ γράφει τὸ Μάρτη τοῦ 1824: «Ἐῖθε ὁ Θεὸς νὰ μᾶς ἐνώσει ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῶν δύο μόνων τόπων

τοῦ κόσμου πού ἀγαπᾷ, τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Ἰταλίας...» Μὰ ὁ Φώσκολος κωφεύει στὴ λεπτή αὐτὴ παρότρυνση. Καί τέλος, τὸν Ἰούνιο, ὁ Σανταρόζα τοῦ γράφει μὲ πίκρα: «Συλλογίζομαι ὅτι δέν θά σκέπτεσθε πλέον τὴν Ἑλλάδα» καί μὲ καυτηκὴ εἰρωνία: «Μοῦ ἄρεσε τὸ σκεδῖόν σας, ἀλλὰ νὰ ὑπάγη κανεὶς δίχως ἀρκετὰς λίρας σιερίνας μοῦ φαίνεται ὄχι συνετόν...»

Ὑστερα ὁ ἀμφίβολος ρόλος πού ἔπαιξε, προσφέροντας τίς ὑπηρεσίες του πότε στήν Ἀγγλικὴ Κυβέρνηση πότε στήν ἀντίπαλὴ τῆς τσαρική κυβέρνηση τῆς Ρωσίας. Στὰ ἐφτάνησα οἱ Ἀγγίλοι ὀργιάζαν κυριολεκτικὰ. Κρεμοῦν φανερὰ ὁποιοδήποτε δείχνει δυσφορία ἐνάντια τους. Ὁ Ἀγγλος ἀριστοτῆς Θωμᾶς Μαίτλαντ, περιβόητος γιά τὴν ὀμότητα καί τίς ἀγριότητές του, κρεμαίει ἀκόμη καί πατάδες. (Δυὸ-δυὸ μαζί στὴ Λευκάδα). Καί δέν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβει κανεὶς πόσο ἱταμὴ εἶταν αὐτὴ ἡ πρόκληση ἐνάντια στόν ἐφτανησιακὸ λαό, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ὁ παπὰς θεωρεῖται ἀπ' τὸν κοσμικὴν σὴν πρόσωπο ἱερό καί ἀπαράβιαστο. Ὅστόσο σὲ ἐπανελημμένες τὸν ἀναφορῆς πρὸς τὴν Ἀγγλικὴ Κυβέρνηση, ὁ Φώσκολος διατρανώνει τὰ νομοταγῆ τὸν αἰσθήματα καί διαμαρτύρεται γιά τίς ἐπικρατούσες ὑπόνοιες πὼς, ἂν κατέβαινε στὰ Ἑφτάνησα, θά ἔπαιρναν θάρρος ἐκείνου πού καταφέρονταν ἐνάντια στῆς ἀγριότητες τοῦ Μαίτλαντ.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνηση τὸν χρησιμοποιεῖ γιά νὰ φέρει ἀντιπεριστάσιμὸν στῆς ρωσικῆς βλέψεις. Σ' αὐτὸ βρίσκουν πάτημα νὰ ἐξογκώσουν τίς «ἑπὶ πρῆσις» οἱ ἰμνητῆς του. Στὸ ζήτημα τῆς παραχώρησης τῆς Προέβζας, Πάργας, Βονίτσας καί Βουθρωτοῦ στήν Ὑψηλὴ Πύλη, ἔπειτα ἀπὸ τὴ Ρωσοτουρκικὴ συνθήκη, χρησιμοποιεῖται καί πάλι μὲ τὴν ἀντιπροσωπεῖα τῶν Παργίων γιατί ἡ Ἀγγλία δικαδικεῖ τὰ μέρη αὐτὰ ὡς «ἐξαρτήματα» τῶν Ἰονίων νήσων. Ἄλλὰ καί δῶ—ὅπως τουλάχιστον ἐμφαίνεται ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ του στόν παργινὸ Γρηγόριον Μαυρογιάννη, προσπαθεῖ καί πάλι νὰ μὴ χαλάσει τὴν καρδιά τοῦ Καποδίστρια (πράκτορα καί ὑπουργοῦ τοῦ Τσαρού) καί διατείνεται ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ἄλλο μὴ ὄντας Ἀγγλος ἀπὸ τῆς (τί σέμει ἔχει αὐτὸ;) παρὰ μόνον νὰ γράφει τὸ ἱστορικὸ τῆς Πάργας. (Τὸ γράφει γαλλικά, τυπώθηκε ἀγγλικά ἀλλὰ δέν κυκλοφόρησε).

Ὅσον ἀφορᾷ τίς ἐνέργειες τοῦ Φώσκολου, στόν Τζῶν Ρουσσέλ, αὐτῆς δέν ἔχουν τίποτα τὸ βάσιμο. Τόσο καί τόσο ὁ Τζῶν Ρουσσέλ εἶτανε Ἀγγλος πολιτικὸς ἀντιπολιτευόμενος καί εἶχε κάθε συμφέρον νὰ φέρει ὡς ζήτημα στὴ Βουλὴ τὴν παραχώρηση τῆς Πάργας.

Παρ' ὅτ' αὐτὰ, ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνηση ἔχει

μήλωσαν. Ὁ γέρος τίναξε τὸ κεφάλι του τόσο ἀπότομα πὸ τὸ ἄσπρο σάλι πὸν χρησιμοποιοῦσε γιὰ γραβάτα, βγήκε.

— Λοιπὸν, ἀντίο!

— Κ' ἡ δίαιτα πὸς σὰς ὄρισαν;—βιάστηκε νὰ ρωτήσῃ ἡ Ναταλία Ἐφγκραφόβνα.

— Τὸ γάλα; Πῶς ἔνα ποτήρι κάθε μέρα. Μὰ περιμένουν οἱ ἄρρωστοὶ σας. Ἀντίο!

— Μὴ βιάζεσαι τόσο, Ἰβάν!

— Ὅχι, ἀντίο. Γεῖά σου!

Τὰ εἶχαν πεῖ ὅλα κ' οἱ τρεῖς. Ἡ θλίψη βάραινε πάντα. Παρὰ τὴν ἀντίρρηση τοῦ γιαιτροῦ, ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς βιαζόταν τώρα νὰ φύγει. Μονάχα, σὰ βρέθηκε στὸ διάδρομο, φόρεσε τὸ κασκέτο του καὶ ξαναγυρίζοντας ἀπότομα, ἔσφιξε δυνατὰ τὸ χέρι τοῦ γιαιτροῦ κ' ὕστερα τὸν φίλησε:

— Ὁ θάνατος. Ἀφῆσέ με νὰ σὲ φιλήσω!

Τὰ μάτια τῆς Ναταλίας Ἐφγκραφόβνας γέμισαν δάκρυα. Ὁ Ντανιὴ Ἀλεξάντροβιτς ἔσφιξε τὸ γέρο σ' ὀστήθος του. Καθὼς ἐκείνη τὴ στιγμή ἡ Ναταλία περνοῦσε τὸ διάδρομο, ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς γύρισε τὸ πρόσωπό του κ' εἶπε χαμηλόφωνα:

— Ἐμεῖς οἱ γέροι, πρέπει ν' ἀφήσουμε τόπο στοὺς νέους... Αὐτοὶ ἄς ζήσουν!

Τὴν ἴδια μέρα, τὴν ἴδια ὥρα, στὸ Ἰσπολκομ, ὁ γιός του, ὁ Ἀρχιπ Ἀρχιπωφ, ἔγραψε τὶς τρομερὲς λέξεις: «Νὰ τ ο ν φ ρ κ ι σ τ ε ἷ».

Γυρίζοντας σπῆτι του, ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς ἔβγαλε στὸ ντιβάνι, μὲ τὸ κεφάλι γυρισμένο κατὰ τὸν τοῖχο κ' ἔτσι, ἀκίνητος, ἔμεινε ὡς πὸν γύρισε ὁ γιός του. Ὁ Ἀρχιπ γύρισε στὶς πέντε, δηλαδὴ στὶς δυσόμοιμη σύμφωνα μὲ τὸν ἥλιο, καὶ πέρασαν μαζί ὅλη τὴν ἄλλη μέρα, στὶς δουλειὲς τοῦ σπιτιοῦ, ὡς τὴν ὥρα τοῦ σιωπητηρίου πὸν χτυποῦν στοὺς στρατώνες στὶς ἐνια σύμφωνα μὲ τὸν ἥλιο.

Στὶς ἔξη, ὁ Ἀρχιπ πῆγε νὰ βγάλει νερό γιὰ νὰ ποτίσει τὰ ἀγγούρια καὶ τὰ κουνουπίδια τοῦ κήπου ὕστερα ἔκαμε μὰ βόλτα στὴν ὄχθη (ἀγαποῦσε τὸ ψάρεμα), ἔριξε δυὸ νέες πεποნიὲς κ' ἐκεῖ ἔλαβε τὰ «Ἰσβεστία» πὸν τοῦ ἔφερνε ἕνας ταχυδρόμος ἀπὸ τὸ Ἰσπολκομ, κ' ἄρχισε νὰ διαβάζει στὴν ἄκρη τοῦ ποταμοῦ. Ὁ ἥλιος πλησίαζε νὰ δύσει· τὸ σούρουπο ἀπλωνόταν στοὺς κήπους, μὰ μυρωδιὰ φρούλας κατέβαινε ἀπὸ τὸ χτύμα τῶν Βόλκοβιτς, καὶ γυναῖκες μὲ φανταχτερὲς φοιτίτες τραγουδοῦσαν. Τὸ ρολοὶ τῆς Μητροπόλεως χτύπησε: Ντάν! Ντάν. Ντάν!

Στὶς ἑφτάμισθ ὁ Ἀρχιπ Ἰβάνοβιτς ἔφυγε γιὰ τὴν πόλη νὰ κἀμει ἕνα γύρο κ' ὅταν γύρισε, πέρασε ἀμέσως στὸ δωμάτιό του, κάθησε μπρὸς στὸ τραπέζι, ἀκριβῶς ὅπως ὁ πατέρας του, μὲ τὸ κορμί δλότισο. Ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς ἤρθε νὰ βοηθήσει τὸ γιό του στοὺς λογαριασμοὺς, κἀνοντας σ' ἕναν ἀριθμητήρα γρή-

γορες καὶ πάντα σωστὲς προσθέσεις. Τὸ βράδυ ἔπεφτε ἀργὰ ὁ οὐρανὸς ἀπὸ πράσινο γινώταν γαλανός.

Στὸ στρατιῶνα χτύπησε σιωπητήριο. Τὰ κορίτσια ἐξακολουθοῦσαν νὰ τραγουδοῦν τὸ κοπάδι γύρισε ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς πῆγε ν' ἀμυξέει τὶς ἀγγελίδες του. Ὅταν γύρισε ἀπ' τὸ στάβλο, ὁ Ἀρχιπ Ἰβάνοβιτς εἶχε τελειώσει τοὺς λογαριασμοὺς του καὶ μάζευε τὰ χαρτιά του. Στεκόταν ὀρθὸς στὴ μέση τοῦ δωματίου, πὸν ἦταν τόσο σιωπηλὸς, ὥστε τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ πὸν ἔμπαινε ἀπ' τὸ παράθυρο ἔξαπλωνόταν σὰ σεντόνι στὸ πάτωμα. Ὁ γιός ἦταν ζωντανὸ πορτραῖτο τοῦ πατέρα. Εἶχε τὸ μέτριο ἀνάστημα, τὰ μαλλιά, τὸ τετράγωνο γένι τοῦ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς καὶ, ὅπως καὶ αὐτός, ἔβαζε τὰ χέρια πίσω του—κάτι χέρια βαρεῖα. Ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς φάνηκε στὴν πόρτα, χάθηκε, ξαναγύρισε μ' ἕνα κερί, τὸ ἔβαλε πάνω στὸ τραπέζι, καὶ κάθησε· στὸ τέλος ἀκουμπώντας τοὺς ἀγκῶνες του στὴν ἄκρη τοῦ τραπέζιου:

— Ἀρχιπ, ἔχω νὰ σοῦ μιλήσω! Ἄκουσε! εἶπε σοβαρά. Ἐνας σοβαρὸς φιλόσοφος, δὲ θυμάμαι τώρα ποιός, εἶπε πὸς ἂν πρόκειται νὰ πεθάνει κανεὶς ἀργὰ, μὰ μῆνες, καὶ πονώντας διαρκῶς, τότε, εἶναι καλύτερα νὰ πάρεαι μόνος του μὴν ἀπόφαση. Θυμάμαι, μοῦ εἶπες πὸς εἶσαι σύμφωνος σ' αὐτό... γιατί ὁ θάνατος, παρ' ὅλα, δὲν εἶναι καὶ τόσο τρομερὸ πράγμα, εἶπε ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς ἀπαλά, ἀργὰ, ἀραδιάζοντας τὶς λέξεις μὲ κόπο, μὲ τὸ κεφάλι σκυμμένο χαμηλά.

Ὁ Ἀρχιπ κουνήθηκε, ἄλλαξε θέη.

— Πατέρα, ἐξηγήσου καθαρότερα, — πρὸς φερε μὲ τὴ συνειδησιμένη του φωνή. — Τί θέλεις νὰ πεις; Μ' ἀκοῦς;

Στὶς τελευταῖες λέξεις: «Μ' ἀκοῦς;», ἡ φωνή του ἔτρεψε.

— Πῆγα σήμερα στὸ νοσοκομεῖο, στὸ Ντανιὴ Ἀλεξάντροβιτς. Μοῦ εἶπε πὸς ἔχω μὴν ἀγιάτρουτην ἀρρώστεια, ἐντερικὸ καρκίνο πὸς δὲ μπορῶ νὰ ζῆσο περισσότερο ἀπὸ δυὸ μῆνες, κ' ἔτσι, σ' ὅλο αὐτὸ τὸν καιρὸ, θὰ ὑποφέρω πολὺ. Κατάλαβε;...

Ὁ Ἀρχιπ Ἰβάνοβιτς ἔκαμε μέσα στὴν κάμαρα ἕνα παραξένο κύκλο, ὄρησε πάνω στὸν πατέρα του, ὅταν ὅμως ἔκαμε δυὸ βήματα, ἔκαμε ἀπότομα μισὴ στροφή πρὸς τὴν πόρτα κ' ἀπὸ κεῖ, ἤρθε νὰ σταθεῖ, ἤρεμος, μπρὸς στὸ γραφεῖο, γυρίζοντας τὶς πλάτες στὸν πατέρα του.

— Ἐλεγε, Ἀρχιπ, καὶ συμφωνοῦσα, πὸς εἶναι προτιμότερο νὰ εἰμαστε τοιμηροί. Τὸ εἶπες; Τὸ πιστεύεις ἀκόμη;

Ὁ Ἀρχιπ δὲν ἀπάντησε ἀμ' ὄσως, στὸ τέλος ὅμως εἶπε χαμηλόφωνα:

— Ναί! Τὸ πιστεύω!

— Δηλαδὴ εἶναι προτιμότερο νὰ πεθάνει κανεὶς δελμηματικά.

— Ναί! εἶπε μὲ τὴν ἴδια πνιγμένη φωνή.

— Καὶ γὼ τὴν ἴδια ἰδέα ἔχω. Ὅταν πεθάνει κανεὶς, τελειώσει, δὲν ὑποφέρει πιά!

— Μόνον, πατέρα,—ἡ λέξη πατέρα προφέρθηκε μ' ἕνα τραγικὸ τρομουλιασμα.—εἶσαι πατέρας μου, ἔζησα μαζί σου ὅλη μου τὴ ζωή, ὅλα τὰ ἔχω ἀπὸ σένα! Καταλαβαίνεις, εἶναι σκληρὸ!...

Ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς κουνήθηκε πάνω στὸ κάθισμά του σὰ νὰ ζητοῦσε κάτι, σηκώθηκε, ἔμεινε μὰ στιγμὴ ὀρθιος, ὕστερα πλησίασε τὸ γιό του πὸν τοῦ γύριζε τὶς πλάτες. Ἐβαλε τὰ δυὸ του χέρια στους ὤμους τοῦ Ἀρχιπ, ἀκούμπησε τὸ κεφάλι του στὸ πέντο σακάκι του.

— Ζαῖω... Κατάλαβαῖω... εἶσαι παιδί μου!...

Δίστασα πολὺ... Ἐπρεπε νὰ σοῦ μιλήσω, ἔπρεπε νὰ σοπᾶσω;... εἶναι σκληρὸ... εἶναι πολὺ σκληρὸ... μὰ πρέπει νὰ τὸ δεχτεῖς! Καὶ γιὰ μένα εἶναι ὀδυνηρό!... Ἐπρεπε νὰ ζῆσω ἀκόμη, νὰ δῶ τί θὰ γίνεις, νὰ δῶ τί θὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο σου... εἶσαι παιδί μου, αἷμα μου!... Μὰ νὰ σαπίζει κανεὶς ζωντανός, νὰ ὑποφέρει τὴν πείνα, νὰ οὐρλιάζει ἀπὸ τὸν πόνο, ὄχι, δὲν τὸ θέλω!... Κοίταξέ με!...

Ὁ Ἀρχιπ γύρισε καὶ τὰ σκοτεινὰ μάτια τοῦ πατέρα καὶ τοῦ γιου συναντήθηκαν.—τοῦ ἑνὸς βαθουλὰ, ἀρρωτημένα, μὲ τὶς κόρες διεσταλμένες καὶ λαμπερές· τοῦ ἄλλου, νεανικά, ἀποφασιστικά, τοιμηρά. Γιὰ πολὺν ὥρα κοιταζόνταν, σιωπηλά.

— Περιμένε, πατέρα, θὰ γυρίσω...

Ὁ Ἀρχιπ Ἰβάνοβιτς βγήκε στὴν αὐλή, κάθησε κοντὰ στὸ νεροχύτη, κοίταξε τὸν οὐρανὸ, τ' ἄστρα, ὁ Ἰούνιος πιά γύριζε πρὸς τὸν Ἰούλιο· τὰ ἀπὸ πλατίνη ἄστρα γινόνταν ἀσημένια κ' ἦταν κεῖ πάνω ταχτοποιημένα ὅπως τὰ μαξιλάρια τοῦ τσάρου Ἀλέξη.

Ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς ξαναπῆρε τὴ θέση του μπρὸς στὸ τραπέζι, σταύρωσε τὰ χέρια του, κοίταξε μὲ προσοχὴ τὸ κερί, φύσηξε κατὰ πάνω του, τῶσβυσε, τὸ ξανάναψε κ' εἶπε:

— Ὑπῆρχε μὰ φλόγα, χάθηκε, καὶ νᾶτην πάλι! Πόσο παράξενο εἶναι!

Μισὴ ὥρα ἀργότερα, ὁ Ἀρχιπ Ἰβάνοβιτς γύρισε μὲ τὸ ἀποφασιστικὸ του βῆμα, κάθησε

κοντὰ στὸν πατέρα του καὶ εἶπε μὲ τὴν συνειδησιμένη του φωνή:

— Πατέρα, στὴ θέση σου, θ' αὐτοχτονοῦσα.

Κάμε ὅ,τι νομίζεις καλύτερο.

Ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς σημάθηκε, κ' ὁ γιός του τὸ ἴδιο, κ' οἱ δυὸ ἄνδρες φιληθήκαν σιωπηλά. Ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς ἔβαξε στὴν τσέπη τοῦ σακακιῦ του, ἔβγαλε ἕνα μαντήλι διπλωμένο ἀκόμη, τὸ ξεδίπλωσε, μόλις σκούπησε τὰ μάτια του πὸν ἔμειναν ξερά· ἀφοῦ τὸ μάζεψε, τὸ ἔχωσε στὴν τσέπη τοῦ πανταλονιοῦ του.

— Ἐσὺ νὰ ζήσεις, παιδί μου, μὴν ἀρήσεις τὸ ἔργο σου! Παντρέφου, κάμε παιδιὰ!...

Γύρισε, πῆρε τὸ κερί, βγήκε. Ὁ Ἀρχιπ Ἰβάνοβιτς ἔμεινε ὀρθιος, τὰ χέρια πίσω, κατὰ τὴ συνήθεια τοῦ πατέρα του ὕστερα πλησίασε στὸ παράθυρο, τὸ ἄνοιξε κ' ἔμειν' ἐκεῖ καρφωμένος ὡς τὴν αὐγὴ. Μιὰ ὀρχήστρα ἀπὸ χάλκινα ὄργανα ἔπαιζε στὸν κνηματογράφο «Βενετία». Ἡ οὐμίχλη ἀνέβαινε ἀπὸ τὸ ποτάμι.

Στὸ μέρος τῆς ἰσμπας πὸν ἦταν ὀρισμένο γιὰ τὶς δουλειὲς τοῦ νοικοκυριοῦ, ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς ἔβγαλε στὸ ντιβάνι, μὲ τὸ πρόσσωπο γυρισμένο κατὰ τὸν τοῖχο, καὶ κοιμήθηκε ἀμέσως ἕναν ἕνα βαθύ. Χάραξε στὸν οὐμιχλώδικον ὀρίζοντα, ὁ τσοπάνος ἔπαιζε τὴ φλογέρα του, καὶ τὸ τραγοῦδι του, τὸ θλιβερὸ γλυκό, ξύπνησε τὸν Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς. Τὸ κερί ἔκαιγε ἀκόμη, εἶχε ὅμως λιώσει, καὶ μύριζε καπνιά. Ἐξὼ ἀπὸ τὰ παράθυρα φαινόταν ἡ σταχτιά οὐμίχλη.

Ὁ Ἰβάν Σπυριντόνοβιτς σκέφτηκε πὸς ὅσο κοιμόταν, δὲν αἰσθάνθηκε τίποτε τὸ ἐξαιρετικὸ, κ' ὅτι ἀπὸ τὸ βράδυ ὡς τὴν αὐγὴ, οἱ ὄρες πέρασαν σὰν ἀστραπή, χωρὶς νὰ συμβεῖ τίποτε τὸ τρομαχικὸ. Τότε, σηκώθηκε, πῆρε ἀπὸ τὴ γωνιά, στὸ βάθος, ἕνα περιστρόφο, στάθηκε μπρὸς στὸν καθρέφτη καὶ κοίταξε τὸ σοβαρὸ καὶ ζαρωμένο πρόσωπό του, γύρισε στὸ δωμάτιο, ἔσβυσε τὸ κερί, κάθησε στὸ ντιβάνι καὶ τραβῆξε μὰ σφαίρα στὸ στόμα...

(Μετάφραση Θ. Ν. Τ.)

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΚΩΣΤΑ ΠΑΡΟΡΙΤΗ: «Οι Δυο Δρόμοι» (Κοινωνικό ρομάντζο). Αθήνα 1927.

Ο Παρορίτης στο νέο του ρομάντζο στίρηξε πολλές ελπίδες. Έβαλε τα δυνάτα του για να μάς δώσει ένα έργο άρτιο από κάθε άποψη. Ός τόσο όμως δεν τα κατάφερε! «Οι Δυο Δρόμοι» φέρνουν το συγγραφέα τους πολύ πίσω. Είμαστε υποχρεωμένοι εξ αρχής να το τονίσουμε αυτό. Δεν είναι ένα έργο ανώτερης καλλιτεχνικής εμπνεύσης. Κι' αυτό του το λέμε ειλικρινά. Βέβαια μ' αυτό δε θέλουμε να πούμε πως ξεγράφουμε ολότελο τον Παρορίτη από λογοτέχνη, δε θέλουμε όμως και να παραβλέψουμε την άποψή του που μάς παρουσιάζει με τους «Δυο δρόμους». Ούτε πάλι συμφωνούμε με μερικούς «σπουδαίους» κριτικούς της άστικης παράταξης που σώναι και καλά, απ' άφορμή το ρομάντζο του Π. ξαναμάσησαν το αιώσιο τροπάρι πως τάχατες δε μπορούνε να γραφτούν λογοτεχνικά έργα, έργα τέχνης βασισμένα στην κοινον. πάλι. Αυτό δεν είναι σωστό. Έκείνο που έχει να παρατηρήσει κανείς σ' ένα λογοτέχνημα είναι πρώτα-πρώτα αν είναι καλά γραμμένο, αν έχει εσωτερική ησυχία, αν αναβλύζει από τη δημογραφική πηγή του τεχνίτη του. Όσο για τις ιδέες ενός λογοτεχνικού έργου ή καλύτερα για την θέση του, αυτή δεν μπορεί να επηρεάσει έτσι ή αλλιώς το λογοτέχνημα αν πραγματικά είναι τέτοιο, αν δηλαδή έχει αξία. Γιατί δεν είναι μονάχα ο «σοσιαλιστής» λογοτέχνης που στέκεται απολογητής της τάξης που βρίσκεται κάτω απ' την εκμετάλλευση και την αθλιότητα και που έχει να παίζει ένα ιστορικό ρόλο, μα και ο «αστός» λογοτέχνης παίρνει αναγκαστικά μιὰ θέση μέσα στην κοινωνία που ζει και αναγκαστικά επίσης στους ήρωες του και τα πρόσωπα του ρομάντζου του βάλλει σκέψεις και ιδέες που είναι ιδέες και σκέψεις της τάξης του. Όποιον ήπιτο «μεγάλο» συγγραφέα νεότερο ή αρχαιον αν πάρομαι θα δοίμε στην ανάλυση των έργων του πως δεν στέκεται «ουδέτερος» επάνω απ' την κοινωνία, αλλά μέσα σ' αυτήν. Οι ιδέες του, δοίως κι' αν είναι, τολμηρές, ριζοσπαστικές, συντηρητικές, πάντα, είτε άμεσα ή έμμεσα έχουν σχέση με το κοινωνικό περιβάλλον της εποχής τους. Και βέβαια αυτό δε συμβαίνει μονάχα για τους λόγιους και καλλιτέχνες. Την ίδια παρατήρηση μπορούμε να κάνουμε και για τους λογής λογής επιστήμονες. Και για να μιλήσουμε με παραδειγματικά: «Ο Δελμοδός με τον Καλλιόπα στις παιδαγωγικές τους διδασκαλίες ξεχωρίζουν βέβαια σάν ατομικές προσωπικότητες. Ό ένας είναι πιο ξυπνός, πιο μυαλομένος. Ό άλλος χοντροκέφαλος, ήλιθιόπουλος. Μά ύπηρετούν κι' οι δυο την ίδια τάξη. Άγωνίζονται να επιβάλουν τα ιδανικά της ίδιας τάξης. Ύστερα από τις γενικές αυτές παρατηρήσεις, που είναι απαραίτητες γιατί τώρα τελευταία οι λογιότατοι νεότροποι της άστικης αντίδρασης μάς έχουν ξεκουράνει με τις «σπουδαιοφανείς» αντίρρήσεις τους, έρχομαστε στην ανάλυση του ρομάντζου του Παρορίτη. Είπαμε και πιο παραπάνω πως με το ρομάντζο του αυτό ο Π. σημερινός μάς αποτυγχιά. Και ξεγγυώμαστε πιο καλά. Οι περιγραφές που κάνει της αγροτικής ζωής είναι άπρονες και άχρονες. Το ίδιο έχουμε να πούμε και για τη ψυχολογία των ήρώων του.

Ας μιλήσουμε πιο αναλυτικά. Με δυο λέξεις οι «Δυο δρόμοι» περιγράφουν μιάν αγροτική εξέγερση. Οι σπουδαιότεροι ήρωες τους είναι ο Αντρέας Κράλλης ο Θωμάς Άβράμης, ο τσιφλικάς Φλαμπουράς, ο έρπυρος Κωνσταντής. Βέβαια υπάρχουν και άλλα πρόσωπα. Όσώσο όμως ο Αντρέας κι' ο γιατρός Άβράμης παίρνουν μιάν ξεχωριστή θέση στο ρομάντζο. Το είπαμε πως η υπόθεση είναι μιάν αγροτική

εξέγερση, ένα κίνημα επαναστατικό στον κάμπο. Ό ένα πλούσιο σε εικόνες, σε ψυχολογικούς χαρακτηρισμούς, σε περιγραφές. Ό Π. όμως φαίνεται πως δεν ξαίρει καλά την αγροτική ζωή. Δεν την έζησε ποτέ. Έκεί όμως που πρέπει έξω πιο πολύ και που κάνει φάλτσα, είναι η ιδεολογική φορμουλά των ήρώων του. Παρουσιάζει το αγροτικό κίνημα σάν έργο ξεκάθαρο ή καλύτερα σάν έργο απόλυτα προσωπικό του Αντρέα Κράλλη.

Μέσα σ' ένα μήνα οι χωριάτες από υπέρ-αντιδραστικοί—έτσι μάς τους περιγράφει—γίνονται επαναστάτες. Μά λίγο πιο πριν δεν υπήρχαν τα ίδια ζητήματα, οι ίδιες ανάγκες, οι ίδιες αιτίες στον κάμπο; Πώς άλλαξαν έτσι τα μυαλά των «υπεραντιδραστικών» χωρικών ώστε ν' αφήρησουν την κρατική βία και ν' άξσηκοθούν; Ό Π. μάς το λέει. «Η αιτία είναι το «χριστιανικό» κήρυγμα του Αντρέα Κράλλη, του συγγραφέα σοσιαλιστή και του Κωνσταντή που γύρισε από το μέτωπο φρεσικός. Κ' έδω είναι όχι βέβαια το πρώτο και το τελευταίο ιδεολογικό φάτσο του Π. Η θέληση και η προπαγάνδα δυο ανθρώπων έφεραν μιάν ολόκληρη κοινωνική εξέγερση!!

Ό Αντρέας Κράλλης είναι το πάν, δημιουργεί «κινήματα», «σοσιαλισμούς», «καταστάσεις». Δεν υπάρχουν οι αντικειμενικοί δροι. Δεν υπάρχει «όργάνωση» μά το άτομο, ο Αντρέας, που κάνει την οργάνωση. Αυτός είναι ο αυτοδιορισμένος υποψήφιος σοσιαλιστής στις εκλογές, αυτός αυτοδιορίζεται αρχηγός, αυτός κανονίζει το σοσιαλισμό και την προπαγάνδα όπως θέλει και όπως του κατέβει. Βέβαια υπάρχουν τέτοιοι τύποι. Και πολλοί μάλιστα. Σ' αυτό ο Π. δεν πέφτει έξω. Μά οι «τύποι» του Αντρέα δεν ανήκουν στο σοσιαλισμό. Είναι μικροαστικοί τύποι που τους συνταμάει σε κάθε βήμα μας, μά που δε θα τους βρούμε στις πραγματικές «σοσιαλιστικές» οργανώσεις. Κι' άπορώ πως στο σημείο αυτό ο Π. έπεσε ολότελα έξω.

Έρχομαι τώρα σ' ένα άλλο πιο χειρότερο, πιο βασικό λάθος του Π. για να μην αναφέρω ένα σωρό άλλα μικρότερα γιατί δε με παίρνει κι' ο χάρος του περιοδικού Μας παρουσιάζει έναν άλλο τύπο τον γιατρό Άβράμη. Μά δε μάς ξεκαθαρίζει τι είναι; Είναι αναρχικός; Είναι κομμουνιστής; Είναι ανισοδρόπος; Ό Π. τον θέλει μάλλον φλογερών επαναστάτη—όμως ο γιατρός Άβράμης, έτσι μάς παρουσιάζει, σάν ένας τύπος που θέλει να παίζει το ρόλο του «γνήσιου» του «άποφασιστικού» επαναστάτη.

Βέβαια ο κάθε συγγραφέας είναι έλευτερος να διαλέξει τους ήρωες του και να τους παρουσιάσει όπως θέλει. Μά το μέρος αυτό του ρομάντζου στην ιδεολογική του βάση είναι ολότελα λαβασμένο και, γιατί να το κρύψουμε, και αντικομμουνιστικό. Αν πάρομαι τον Αντρέα—για μιὰ στιγμή ές τον πάρομαι—για αληθινό σοσιαλιστή θα έπρεπε με άλλοι-ώτικα επιχειρήματα να αποστομώσω τον «υπερεπαναστάτη» γιατρό. Ένας σοσιαλιστής αληθινός δεν τα χάνει μπροστά στο ρώτημα «έγκλημα ή λευτεριά του λαού». Ποτέ δε θα ξεκινάει από μιὰ τέτοια βάση. Όταν πρόκειται για το ξεσκάθισμα σκλάβων δια είναι θεμιτά άρχει να μάς φέρνουν στο σκοπό μας. Αισθηματικότητες και συμβιβασμοί δεν χωρούν. Έπάνω απ' όλα είναι το δίκατο των σκλάβων. Άλλα ποτέ δε θα μάς φέρουν στο σκοπό τα «καμώματα» του γιατρού Άβράμη. Κ' ξεγγυώμαστε: Ό γιατρός Άβράμης ήξειρε κάποιο οικογενειακό μυστικό του τσιφλικά Φλαμπουρά. Ό Άβράμης θέλει να το κοινοποιήσει και να καταστρέψει τον τσιφλικά. Ό σοσιαλιστής Αντρέας αυτό το θεωρεί έγκλημα! Για μάς η υπόθεση του σοσιαλισμού τίποτα δεν είχε να κερδίσει από τον ήθικό ξεπεσμό του τσιφλικά Φλαμπουρά. Ό Φλαμπουράς είναι ένα άτομο, με το

να στραπατσάρσει ή κοινωνική και οικογενειακή πημή του δε σημαίνει πως θ' αλλάξει το κοινωνικό σύστημα. Με άλλα μέσα και με άλλες μέθοδους άλλου να κοινωνικά καθεστότα. Ό Αντρέας, ο ιδεολόγος σοσιαλιστής Αντρέας, αυτό δε φαίνεται να το ξαίρει καλά! Ό Π. έπιμένει στο να τον παρουσιάζει σάν έργο «ήθικολόγο» που αντίκρίζει το ζήτημα από την καθαρή «ήθική» άποψη για αυτό και καταλήγει στο να χαρακτηρίσει, την πρόθεση του γιατρού να προδώσει το μυστικό του τσιφλικά, σάν ένα «έγκλημα». Τέτοια «έγκλήματα» ήθικώς δεν υπάρχουν. Η ήθική δεν είναι μιάν, έναία, επανωτάξική. Είναι ταξική. Ό κομμουνιστής, ο σοσιαλιστής δεν θα είναι άξιος ποτέ του όνματός του αν διατάξει μπροστά σε τέτοια ζητήματα «ήθικώς». Στους ταξικούς αγώνες ή πολεμική δεν έχει δρια. Όλα τα μέσα επιτρέπονται άρχει να μάς φέρνουν στον αντικειμενικό σκοπό. Άλλο βέβαια τώρα το ζήτημα έάν ο ήρωας του Π., ο γιατρός Άβράμης, πίστευε στην οσπία πως κοινολογώντας ένα μυστικό που ήξερε και καταστρέφοντας ήθικώς τον οικογενειάρχη και τσιφλικά Φλαμπουρά θα έλυε το αγροτικό ζήτημα. Άλλο το, ένα κι' άλλο το άλλο. Κι' άρχεις τα βασικά αυτά προβλήματα δεν τα εξετάζει και δεν τα έθιζε από τη μαρξιστική τους μεριά ο Π. Ό ήρωας Αντρέας άν και σοσιαλιστής συγγραφέας, ολόένα χάνει τον ιεροκήρυκα μπροστά στον «υπερεπαναστάτη» γιατρό Άβράμη. Ό Πλεχάνωφ γράφει κάπου πως «ή σύγχρονη φιλοσοφία στέκεται κάτω από τη σημαία της αντίδρασης. Γι' αυτό απ' τη μελέτη της φιλοσοφίας αυτής μορκία περιεχόμενο». Ό ήρωας πάλι μυαλά αντίδραστικοί περιεχόμενο. Ό ήρωας του Παρορίτη το παθαίνει αυτό. Άντις για σοσιαλιστής βγαίνει ένας μικροαστός ήθικολόγος, ένας ασηματικός τύπος που με τις διδασκαλίες του δεν καλλιεργεί τον αληθινό, τον επαναστατικό σοσιαλισμό μά τις χριστιανοσοσιαλιστικές οπτικές. Μά και γενικότερα δλοι οι «σοσιαλιστές» ήρωες των «Δυο δρόμων» δεν έχουν προλεταριακή ψυχολογία. Αυτό όμως όλο φάνε. Ποιός φταίει; Γιατί; Ό Παρορίτης γράφατε το ρομάντζο του με δίχως κέφι; Η κομψότητα τα θαλάσσιος γιατί καταπίστεψε με την κομμοθεορία των κομμουνιστών χωρίς να την χωνέψει; Νομίζουμε πως θα ηγαγίναμε μακριά αν απαντούσαμε σ' όλα αυτά τα ερωτήματα. Έκείνο που μπορούμε να πούμε έδω είναι πως δεν έχουμε δικαίωμα να βρούμε—όπως το ξανααν άλλοι—τον Παρορίτη για τα τέτοια ή τέτοια άθελά του παραστράτηματα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΡΔΑΤΟΣ

N. KAZANTZAKH: «Salvatores Dei» (Ασκητική) Αθήνα 1927.

Ένα βιβλίο που δε μπορεί παρά να σοφ κινήσει άμέσως το ενδιαφέρον. Στη σύντομη εισαγωγή πληροφροίται πως πρόκειται για «μετακομμουνιστικό πιστεύω». Η προειδοποίηση είναι φανταχτερή, όσο κι αν είναι προπαρκατευασμένος απ' τα άφρα του που δημοσιεύτηκαν πριν από το Salvatores Dei στην «Αναγέννηση», κι όσο κι αν έχει ξεχωριστά παρακολούθηση της άπειρας—παλιότερες και σύγχρονες—προσπάθειες «vel suppressi, vel corrigendi» το Μαρξισμό.

Ό Καζαντζάκης, σά λογοτέχνης, έχει την αξία του, (ο «Οδυσσέας» του κι ο «Νικηφόρος Φωγκάς» είναι καλλιτεχνήματα) μά σά «διανοούμενος» που αντίκρίζει τον κόσμο είναι άλλο πράμα. Βλέπει τη σύγχρονη αθλιότητα και με «δέος» (ή λέξη βρίσκεται σε κάθε γραφτό του δω σύntonο και νέναι πολλές φορές) ζητάει μιάν διεξόδο. Ό Μαρξισμός δεν τον ικανοποιεί, τουλάχιστον ή φιλοσοφική του βάση με την έθιστική ψυχρότητα. Στις σοσιαλιστικές άπόψεις

του Μαρξισμού συμφωνεί (ή σημερινή κοινωνική τάξη θα πέσει, ή τάξη της δουλειάς θα την διαδεχτεί), αλλά ή φιλοσοφική βάση είναι κάπως στενωρορη. (*) Είναι δυνατό τον άνθρωπο να τον κυβερνούν τα πράγματα; Αυτό δεν φαίνεται πολύ κολακευτικό για τον άνθρωπο. Όθαι κάποιος θεός μέσα μας που λέει, που αγωνίζεται «έξωλά». Τό να σε κυβερνάει ένας θεός, έ διαβόλει! Αυτό όπωσδήποτε κολακεύει τη φιλοτιμία σου κι έπειτα ένας θεός ταπεινάει καλύτερα με το λογοτεχνικό έφος (**). Έπειτα κάθεται είναι πολύ πιο βολικός από τα πράγματα κι όταν άκόμη είναι «Διγενής Άκρίτας» «μεγαλόδύναμος», «στρατηγός», αυτοκράτορας», γιατί είναι τέτοιος έπειδή έσύ το θέλεις, κι αν σοφ βουλήσει δε δυσκολεύεται να γίνει διαφορετικός. Ένώ τα πράγματα κ' ή ανάγκη δεν παίρνουν χαμπάρι από τους έσωτερικούς σου πόθους, έχουν δική τους λογική. Στο Salvatores Dei αν παρακολούθησες την «σπορία του θεού» όχι σάν «έκστατικός» μά σάν ψυχρός, λυτρωμένος άπ'δλους σου τους έγώιστους του ανθρώπου σου, θα βρεις πως ο θεός τραβεί τον δρόμο της έθικης ανάγκης, γίνεται όμως κάθε τόσο μέσα στις κακοτοπιές ενός άθλιου εκλεκτισμού άπ'δλες τις μοντέρνες και παλιότερες φιλοσοφίες (***) που πολλές άπ'αυτές ξαναγράφει en vogue, όπως γίνανε πολλές φορές, ός τα τώρα, στις εποχές που ή ιστορία καλείται να πει το μεγάλο ναι. Άκόμη ο θεός του Καζαντζάκη περπατά εν κρυβία τα πηδήματα που βρίσκει, που τον βοηθάει να κρύβει τα πηδήματα που βρίσκεται αναγκαζόμενος να κάνει καθ'ε φορά που παραστράτζει. Η «Αρχική» αθή φιλοσοφία είναι απόσπαραγμα του Καζαντζάκη από μακριά του έπαση με το Νισαϊσμό.

Ό Καζαντζάκης δε μάς ξεγγιει γιατί άσφυκτά μέσα στο Μαρξισμό και ζητάει τη σωτηρία του στο Θεό του. Άσφαλώς είναι από κείνους που, κατά τον Πλεχάνωφ, δε μπόρεσαν να νιώσουν το μαρξισμό, τον νόμισαν σάν τέλεια μηχανική θεωρία που πλησιάζει στο φαταλισμό με κίνητρο άνεπιπρόσδο, την αναγκαιότητα. Αυτό όμως δεν είναι μαρξισμός, μπορεί νέναι γαλλικός έλιμδός ή έλιμδός του Φόβερμανχ ή δ, τι άλλο θέλεις. Ό μαρξισμός δέχεται τον άνθρωπο και την ενεργεία του πάνω στη φύση—

(*) Η μεγαλύτερη τιμή του Μάρξ είναι πως από το πλήθος των άρητων του—έννοω, βέβαια, τους όπωσδήποτε σοβαρούς κι'όχι τους «κατ' έντολήν της ίεράς συνόδου» κλπ.—οι περισσότεροι άρηθήκαν ένα μέρος της κομμοθεορίας του, άλλοι τη φιλοσοφία του, άλλοι την οικονομική του θεωρία, κι'άλλοι την σοσιαλιστική του' αούτο ήσαν κι' οι περισσότεροι γιατί ή σοσιαλιστική άποψη του μαρξισμού είναι κείνη που «σοκάρει» περισσότερο. Πλήθος, άκόμη, ιστορικοί δε θέλουν ούτε ν' άκούσουν για ιστορικό έλιμδο, τον μεταγεργίζονται όμως πολλές φορές για να ξεγγιχθούν πολλά φαινόμενα.

(**) Άσπαρτηρότητο είναι πως σε άνεπαρκατευασμένους στο Θεό. Μετά το 1907 στη Ρωσία άγονίσσαν σάν τον Λουντατόρσκυ και τον Γκόρκυ κήρυσσαν σάν τον Λουντατόρσκυ χωρίς Θεό. Ό Λουντατόρσκυ έγραψε μιάν θρησκεία χωρίς Θεό. Ό Θεός είναι δι, τι άνθρωπο ύπαρξη στην ύπέρτατη δύναμη... Άς λατρεύουμε τη δραστηριότητα της άνθρωπότητας. Χωρίς να θυμηθούμε τους Στραβέ και τους Μπερτιέρους που ξαναγεργίζοντα στους «κόλπους της εκκλησίας» γίνονταν σύγχρονα ύπηρετές της «φιλελεύθερης» τσαρκικής αντίδρασης.

(***) Τέτοιος προσπάθειες συμβιβασμού του μαρξισμού με φιλοσοφίες της μόδας είναι πολλές. Ό Άντλερ προσπαθόσε να τον συμβιβάσει με τον καντιανισμό, ο Μπογδάνωφ με το μαχισμό και κάποιος καθολικός καθηγητής με τον Θωμά τον Άκινάτη.

πάντα μέσα στα όρια που αυτή θέτει—και τὸ τονίζει καθαρά ὁ ἴδιος ὁ ἱερούτης του: «ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλοντας τὴ φύση μεταβάλλει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του».

«Ὁ Καζαντζάκης ἐλπίζουμε νὰ μὴ ἐνθουσιάστηκε ἀπὸ τὴν ἐνθουσιαστικὴν ὑπόδοχὴν ποὺ τοῦ ἔκαναν οἱ θαυμαστὲς τοῦ Μπενντιέφ κ' οἱ λάτρεις τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς κ' ἐδύναστε ὁ θεὸς του νὰ τὴν βοηθήσει νὰ ἐφεύγει τῆς κακοτυπίας—ὁ ὅρος «μετακομμουνιστικὸ πιστεύω» τὸν φέρνει κοντὰ στὸν μπενντιεφικὸ κομμουνιστικὸ μεσαίωνα».

Κ. ΒΑΡΝΑΑΗ: «Σκλάβοι πολιορκημένοι».
—(Ἐκδόση «Στοχαστῆ»). Ἀθήνα, 1927.

Μέσα στὴν ἀτέλειωτὴ ἐπανάληψιν τῶν ἰδίων μοτίβων στὸν ἴδιο τόνο, μέσα στὸ ἀπέραντο τέλμα τῆς λογοτεχνίας μας, ἔνα βιβλίο! Τοῦς «Σκλάβους πολιορκημένους» τοῦ Βάρναλη τοὺς περιμέναμε καὶ γιὰτὶ μᾶς ἦσαν ἀποσπασματικὰ γνωστοὶ καὶ γιὰτὶ ἡ τελευταία παραγωγή τοῦ μᾶς ἔκαναν νὰ περιμένουμε ἔνα τόσο ἄριστο ἔργο.

Οἱ «Σκλάβοι»—καθὼς κι' ἄλλῃ ἡ ἐργασία τοῦ Β. ἀπὸ τὸ «Φῶς ποὺ καίει» καὶ δῶ—εἶναι ἔργο ἄριμης τέχνης, ἔργο συγγραφέα ποὺ βρήκε τὸ δρόμο του καὶ δεῖχνει σύγχρονα πὸς μόνον μὰ ἰδέα «ζῶσα» μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει δημιουργικὰ ἔνα τεχνίτη.

Ποιοὶ δὲ ποῦν ἴσως πὸς ὁ Β. σαρκάζει, γκρεμίζει, δὲ χτίζει. Ζοῦμε μέσα σὲ σάπια σαράβαλα, χρέος μας νὰ τὰ γκρεμίσουμε, ὕστερα ἂν προφτάσουμε μεις—ἐλπίζουμε νὰ προφτάσουμε—θὰ χτίσουμε, ἀλιπτώκια θὰ χτίσουν ἄλλοι. Μὰ πρῶτα πρέπει νὰ γίνῃ ὁ **καθαρισμός**.

Οἱ «Σκλάβοι» χωρίζονται ἐν τέσσαρα μέρη ποὺ τὰ ἐνώνει σὲ σύνολο ἡ ἴδια κεντρικὴ γραμμὴ. Τὰ πρῶτα ποιήματα τοῦ πρώτου μέρους (τὸ «θεϊκὸ» ἦτοι τὸ «ἀνθρώπινο» πάθος) μᾶς ξαναφέρνουν στὸ «Φῶς ποὺ καίει». Οἱ «Πόνου τῆς Παναγίας» μᾶς θμιζοῦν τὴ «Μάνα τοῦ Χριστοῦ». Πόσο θαυμάσια συνταιριάζονται ὁ πόνος τῆς μάνας μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ποιητῆ:

Κι ἂν κάποτε τὰ φέρνα σου μ' ἀλήθεια, φῶς τῆς
[ἀστραπῆς
χτυπήσει ὁ Κύριος τ' οὐρανοῦ, παιδάκι μου, νὰ μὴ
[τῆν πείσ.
Θερίῃ ὁ ἄνθρωποι, δὲ μπορούν τὸ φῶς νὰ τὸ
[σηκώσουν.
Δὲν εἶν' ἀλήθεια πὺρ χρυσῆ σὰν τὴν ἀλήθεια
[τῆς σιωπῆς.
Χίλιες φορὲς νὰ γεννηθῆς, τόσες θὰ σὲ σταυρώ-
[σουν.

Τὴν ἰδέαν αὐτὴν θὰ τὴ δοῦμε ν' ἀναπτύσσεται καλύτερα πὺρ κάτω καὶ νὰ κυριαρχεῖ μέσα στὸ ἔργο ὅλο.

Στὴν «Ἄγониα τοῦ Ἰούδα» ἐφεύγει ἀπὸ τὴν παράδοσιν. Μᾶς παρουσιάζει ἕναν Ἰούδα ποὺ συμπονάει ὅλους τοὺς καταπιεζόμενους («Δὲν εἶναι μοναχὰ ἡ δικιά μου μοῖρα ποὺ με τυραννᾷ—μαθροὶ συντρόφοι τῆς δουλειᾶς καὶ τῆς ἀπειπισίας») μὰ ποὺ ἡ μεταφυσικὴ καὶ ἰδεαλιστικὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ τὸν κραταίει ἀδρανῆ («πῶτερον σπίγγει τ' αὐτο σκονί τοῦ ποῦ μ' ὀρίζει»). Ἡ «Τιμωρία τοῦ ἄνομου» εἶναι ἕνας διάλογος τοῦ κορμινοῦ ἢ τῆς ψυχῆς τοῦ κρεμασμένου στὸ Γολγοθᾶ Ἰησοῦ. Ὁ Ἰησοῦς βλέποντας τὸ ἀνόφελος τῆς ἰδεαλιστικῆς τῶν διδασκαλιᾶς ποὺ γίνηκε ὄργανο καταπίεσης («ὦ! πὸς οὐράλιζετε στριγγὰ, τυφλοσυρμένα χάμου,—τσάκαλιε σ' ὄνομα μου!) εἶχεται:

«Ὡ νὰ μπορούσα ξαφνικὰ στὸν κόσμο νὰ γυροῦσα,
ποῦ τὸν καταφρονούσα!
Μπροστάρης σας, Κοπάδι, ἐγὼ, ἀπ' τοῦ Πόνου τὸ
[θαλάμι
« ἄ σὰς τραβήξω στὴ χαρά, μαχαίρι στὴν παλάμη..

Τί μεγαλύτερος ὄννος στὸν δνειροπόλο τῆς Γαλιλαίας; ...

Καὶ γύρω ἀπ' τὸ σταυρὸ γλενταίει «ὁ καλὸς λαός» —ὁ ἴδιος, ἀνίδεος, προκαταληφμένος καὶ στραβωμένος ἀπὸ λογῆς-λογίων Φαρισαίους, λαός, ποὺ θὰ γλεντήσῃ μπρὸς ἀπὸ πολλοὺς Χριστοὺς—ποῦ πιστεύει πὸς:

**Μὰ μοναχὰ ὑπάρχει ἀλήθεια:
Μαχουρλίκα καὶ συνήθεια.**

Καὶ πιστεύει ἔτσι, γιὰτὶ ἔτσι τοῦ φάλλονος καθημερινὰ τὰ τελώνια ποὺ δὰ δοῦμε στὸ τέλος. Κι ὁ λαὸς αὐτὸς κοροϊδεῖται τὸν κρεμασμένον Ἰησοῦ.

**Φανόσουν ἦσχο παιδί,
Ζαβὸ τί πήρες δρόμο;
καὶ μὰ τὴν Πίστην βάρκαες
καὶ μὰ τὸν ἄξιο Νόμο;
Ἐδῶ χάμου δὲ κορφέ:
Τὸ Ζακόνι κ' οἱ Γραφέ!**

**Νάσσανα κλέφτης στὰ βουνά,
φρονιά μέσα στὴν πόλη,
σπιούνος καὶ ψευτομάργαρος
θὰ σὲ τιμωσαν ὅλοι.
(Ἄν τοῦ Βαράβα καὶ σὲνα
ὅλα σου συμπαθημένα».**

**...Χωρὶς τὴν ἀνισότητά
πὸς θάταν δικαιοσύνη;
χωρὶς τὸν ἄγιο πόλεμο,
πὸς θάταν καλοσύνη!
Φρόνιμα καὶ ταχτικά
πῶ μὲ κείνον τὸν νικᾷ!**

Τὸ δεύτερον μέρος (ὁ Πόλεμος) εἶναι ἕνα πολύπτυχο μ' ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις μορφῆς τοῦ πολέμου. Κι ἐδῶ μᾶς παρουσιάζεται μὲ τὸν «Τρελδ», τὸ σκοτισμένο ἀπὸ τὸ παταδιστικὸ κήρυγμα καὶ τὴν πρόληψιν πλήθος:

**Ἦλα ἐδῶ χάμου ψεύτικα
Δὲ σ' ἔξησα, ὄνειρευτίκα
μαύρη ζωὴ, ὅλη πίκρα.
Μὰ θὰ χωρὸ σε, Λευτεριά,
αἰώνια Ἀλήθεια κ' Ὀμορφιά
σὰν θὰ περάσω ἀντίκρι. (στὸ θάνατο, δη-
[λαδῆ).**

Στὸ τρίτο μέρος («Τὸ δράμα ἦτοι ἡ Δεύτερη Παρουσία»), ὅλοι αὐτοὶ ποὺ πιστέψαν πὸς βασανισμένους σ' αὐτὸν τὸν κόσμο θὰ βροῦν ἀνάπαυσιν στὸν ἄλλο, τραβοῦν κοραπιστικὰ στὸν οὐρανὸ. Ἀλοῖμονο ὄννος, μάταιη ἐλπίδα, καμὰ διαφορά:

**Στοῦ κάτω κόσμου πλάστηκε τ' ἀχνά' ἡ Αἰωνό-
[τήτα.
Δὲ σὰς προσιμένει ἐσὰς φωτιά τῆς Γέεννας, μαυροὶ
[μαρτωλοί,
καὶ δικαιοσύνη ἐσὰς πικρὴ τῶν πονεμένων φυλῆ.
Ἦσ' εἴσατε πάνω στὴ Γῆς, σκλάβοι τυφλοὶ καὶ
[θῆματα
κ' ἐδῶ θενά στε θῆματα καὶ σκλάβοι, ὡς ἄλλοτε,
[τυφλοί.**

Ἔτσι μιλάει ὁ «φειδὸς λόγους», ὁ κυρίαρχος τῶν οὐρανῶν καὶ δὲ μοροῦσε ἀλιπτώκια:

Ἦν μὰ στιγμὴν βασίλευε κάτω στὴ Γῆ ἰσότητά,
ἢ βασιλεία Μου θάπαυε δὲ θάχα ἐγὼ, ποῦ νὰ
[σταθῶ.

Τὸ τέταρτο καὶ τελευταῖο μέρος («Ἡ Καμπάνα ἦτοι ἡ Ἐλευθερία») εἶναι ὁ κήρυγμα, ἕνα κήρυγμα ρομαλέο.

Τὸ δράμα γάθηκε, ἕνα μεγάλο ὄννο κυριαρχεῖ καὶ γύρω του κρῶλον ἀπαισία τὰ τελώνια: εἶναι οἱ διανοοῦμενοι ποὺ δέθηκαν στὸ ἄρμα τῆς ἀντίδρασης καὶ ζοῦν ἀπ' τὰ κόμματα ποὺ ξεροφτυνέει αὐτὴ. Ἡ παντοεινὰ «ζωομένη πίστι» καὶ ἡ «ἐλπίδα» τῆς «ἐμέλουσας ἀνάπαυσης» δὲ φτανουν, χρειάζονται τελώνια καὶ μὰ μεγάλη καμπάνα (ἐπιστήμη, τέχνη), ποὺ νὰ βοηθᾶνε στὸ κοίμισμα τοῦ λαοῦ. Μὰ «μοναχὰ ὑπάρχει ἀλήθεια:—Μαχουρλίκα καὶ συνήθεια» μᾶς εἶπε πὸς πάνω. Καὶ τὰ τελώνια ζητᾶν ἀπ' τὴν καμπάνα:

**Πέ μας κ' ἂν ὅλα χάνονται, μένονοι αἰώνιοι νόμοι.
Θεὸς καὶ Πατρίδα κ' Ἀρετὴ—Τριάδα!
ἀπόλυτες κ' ἀνάλλαγες δυνάμεις...**

Μὰ ἡ Καμπάνα εἶναι μὰ ἀληθινὴ καμπάνα ποὺ ἐννοεῖ νὰ ταράξει τὸ γύρω τῆς σταματημένον ἀέρα:

**Πάνω ἀπὸ θάλασσες,
Πάνω ἀπὸ κῶρες,
μὲ τοὺς κλόκαλους
καὶ μὲ τὶς μπάρες
νὰ μὲ κατεβάζει
ἀγάλην,
ὅπου τ' ἀνθρώπινο
πλήθος ποῦνα.**

**...Ἦλα τελειώνουνοι
κ' ὅλα περᾶνε,
ἰδέες βασίλισσες
κακογεράνας
στὶς νέες ἀνάγκες σου.
—κόπος βαρῆς!
σκοποὺς ἀλάθευτοι;
κοίτα νὰ βρεῖς.**

Κανένας ὄννος δὲν τὴν ἔκουσε. Γιὰτὶ κανεῖς; Ἀσφαλῶς βαρὸ τὸ νάρκωμα, τὰ τελώνια κρῶρον δυνατά, οἱ κήρυκες τοῦ «φειδὸς λόγου» εἶναι ἀκούραστοι, μὰ καὶ τὸ χτύπημα τῆς καμπάνας ἀκατανίκητο. Οἱ ναρκωμένοι θὰ ζυπνήσουν. Μὴ ἀπιστοδοξία κατέχει τὸ Β. κ' αὐτὸ τὸ ἔχομε δει κ' ἀπ' τὸ «Ἄσδ τῶν Μονοῦχων». Ἦμεις ἐλλίπουμε, φτάνει ἡ Καμπάνα νὰ χτυπάει ἀκούραστα κ' ἐπίμονα, θὰ σκεπάσει τοὺς κρυμμένους τῶν τελώνιων, θ' ἀναταράξει τὸ μολυσμένον ἀέρα, θὰ ζυπνήσει τὸ μαχουρλίδικον πλήθος.

Θ. Ν. ΤΣΑΒΕΑΣ

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΡΟΜΑΙΝ ΠΟΛΛΑΝ

villeneuve, (Ἐλβετία).
14 τοῦ Ὀχτώβριου, 1927.

Ἄγαπητὴ Ο. Δ. Καμένεβα.
Ἀδέφια κ' ἀδερφὲς τῆς Ρωσίας,
Φίλοι μου!
Σὰς ἐθαροῦσῶ γιὰ τὴν πρόσκλησή σας—ποῦ μόλις ἔχω πάρει—γιὰ τὶς γιορτὲς τῆς 10ης ἑπτετίου τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῶν Σοβιέτ. Θὰ εἶτανε γιὰ μὲνα μεγάλην χαρὰ νὰ πάρω μέρος. Ἡ κακὴ μου υγεία δὲν μοῦ ἐπιτρέπει δυστυχῶς μακρὸν ταξείδιον αὐτὴ τὴν

ἐποχὴ. Δὲ μπορῶ νὰ σὰς ἐκφράσω τὸ πόσο λυποῦμαι γι' αὐτὸ.

Τουλάχιστο ἡ σκέψη σας ἄς μὲ ξαίρει παρόντα μαζί σας. Καὶ διαβιβάζετε σ' ὅλους τοὺς συντρόφους σας τὸ χαιρετισμὸν μου αὐτό:

Ἔμια ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους στὴν Εὐρώπῃ ποὺ ἐπευφήμησαν τὴν Ρωσικὴν Ἐπανάστασιν ἀπὸ τὶς πρώτες μέρες τῶν σκληρῶν ἀγώνων τῆς κ' ὅταν ὁ ὑπόλοιπος κόσμος ἀρνιόταν νὰ τὴν ἀναγνωρίσει... Τῆς διατήρησα ἀμείωτη τὴν ἀφοσίωσή μου παρ' ὅλες τὶς διαφορὰς γυωμῶν ποὺ ἐξέφρασα κάποτε, μὲ εἰλικρίνεια, τόσο γιὰ τὴν ἐπιστήμην. Θεωρῶ τῆς ὅσο καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴν τῆς δράσιν. Πιότερον ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ, σήμερον, ποῦ ὅλοι οἱ ἱμπεριαλισμοὶ κ' ὅλοι οἱ φασισμοὶ, ποῦ ὅλες οἱ δολοπλοκίες ὑποστηριζόμενες καὶ ὑποθαλλόμενες ἀπὸ τὸν ταπεινὸν δαίμονα τοῦ Κέρδους, ἀπὸ τὴν Διεθνήν Κερδοσκοπίαν ἀμυλλώνται νὰ ἐξαπολύσουν ἐνάντια σας, τὸν τύπο καὶ τὴν δημοσίαν γνώμην ποὺ κατόρθωσαν νὰ ἐξασκήσουν πείσιν σὲ κυβερνήσεις τῶν ὁποίων οἱ ἀντιπρόσωποι δὲν εἶναι πιά παρὰ πολιτικὰ νευροσπαστα στὰ χέρια τῶν δυνάμεων τοῦ Χρηματισμοῦ—σ' αὐτὴ τὴν ὥρην τοῦ κινδύνου, θέλω νὰ σὰς ἀνανεώσω, ἐξ ὀνόματος τῶν φίλων μου διανοοῦμενον τῆς Δύσης καθὼς καὶ ἀπὸ μέρους μου τὴν δημοσίαν διαβεβαίωση τῆς ἀδελφικότητάς μας.

Ὅσο διαφοροετικὸι κ' ἂν εἶναι οἱ ὄροι τῶν φυλῶν καὶ τοῦ περιβάλλοντος—εἴμαστε μαζί σας, εἴσατε μαζί μας. Ἀπὸ δρόμους διαφοροετικῶς βαδίζουμε πρὸς τὸ ἴδιο τέλμα. Ὅ, πὰ μᾶς ἐνώνει μαζί, δὲν εἶναι μὴ πολιτικὴ ἢ κοινωνικὴ θεωρία. Εἶναι κατὰ ἀπεριόριστα πὺρ μεγάλο, εἶναι ἕνας κοινὸς Θεὸς—ἡ Ἐρημία σ' ἴα. Σεῖς, καθὼς κ' ἔμεις εἴμαστε παιδιὰ τῆς. Τὴν ὑπηρετοῦμε, τὴ λατρεύουμε. Εἶναι τὸ αἷμα τῆς γῆς μας. Εἶναι ἡ πνοὴ τῶν πνευμένων μας. Εἶναι τὸ Πνεῦμα τῆς Ζωῆς.—Μπροστὰ σ' αὐτὴν, εἴμαστε ὅλοι ἴσοι, ὅλοι ἀδέρφια.

Κ' ἐπειδὴ πρώτη ἡ Σοσιαλιστικὴ Δημοκρατία των Σοβιέτ ἐγκαθιδρύθησε τὴ βασιλείαν τῆς στη γῆς, ἀναφωνῶ:
Ἐυλογημένη ἄς εἶναι! Ἦς ζήσει στὸν αἰῶνα! Ἀδέφια, ἄς ψάλλουμε μαζί αὐτὲς τὶς μέρες, τὸν ὕμνον τῆς Ἐργασίας, τοῦ μόνου βασιλιά στὸν κόσμο. Ἦς ἐνωθῶντε σ' αὐτὸν τὰ χέρια καὶ τὰ πνύματα τῶν ἐργαζομένων—ὅλες οἱ ἄγιες, οἱ γόνιμες, οἱ ἐλευθέρους ἐνέργειες τοῦ σώματος καὶ τῆς σκέψης—ἡ ἀρμονικὴ κυψέλη ὅλων τῶν ἐργαζομένων! Μακρὸν οἱ κληθῆναι ἀπὸ ἀνάμεσά μας! Καὶ ἡ Παγκόσμια Δημοκρατία τῶν ἀνθρώπων μελισσῶν ἄς γυμνασθῇ τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν μουσικὴν τῶν φτερωτῶν τῶν καὶ τὸ ἄρωμα τοῦ ξανθοῦ μελιού των.

ROMAIN ROLLAN

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

HERNI BARBUSSE : «Les Judas de Jésus». (Οι προδότες του 'Ιησού).—Είναι το τελευταίο βιβλίο του συγγραφέα της «Φατίνας», της «Κόλασης» των «Δημιών» και των τόσων άλλων άριστουργημάτων που κατατάσσουν το δημιουργό τους στην πρώτη γραμμή των έπαναστατών ιανοουμένων της μεταπολεμικής εποχής. «Οι προδότες του 'Ιησού» είναι το άναγκαίο, το άπαραιτήτο σχόλιο, συμπλήρωμα άν θέλετε,—όστερ' από την έπίκριση της έπαναστατικής κριτικής ενός άλλου έπίσης πρόσφατου βιβλίου του, του «'Ιησού» που κατηγορήθηκε για την ιδεολογική του άφειτρία. «Ανάμεσα στα δύο αυτά βιβλία, όσο κι' άν φαίνονται συγγενή και άξεχώριστα, υπάρχει μια ουσιώδης διαφορά και φιλοσοφική αδιότηεια. Στον «'Ιησού» του ά συγγραφέας εξαφανίζεται ολοκληρωτικά ό 'Ιησός γίνεται ένα εύαγγέλιο ή μύθλον στο εύαγγέλιό γραμμένο σ' ένα στυλ άπρόσωπο, άρχαίο-πρεπό, από έναν άνθρωπο με έλεύθερη διάνοια που άντλησε από τις βαθειές πηγές της 'Ιστορίας, συγγενότας την γενική άριότητα με τη μέριμνα για την άλήθεια—μá που όστόσο φαίνεται να ξεχνά την ήψηλή κομμουνιστική φιλοσοφία του.

«Οι Προδότες του 'Ιησού»—και στη λέξη Προδότες (Judas) ό Μπαρμπύς συμποκνώνει όλο τον Ιησούτιση ό των εκκλησιών και τη χροάτια τους εκμετάλλεψη όπό τό προσώπειο του ψαρά της Γαλιλαίας») είναι έντελώς άλλο πράμα. Είναι τό κριτικό πνεύμα του Μπαρμπύς, είναι ή φιλοσοφία του, ή λογική του, ή καρδιά του, ή τέχνη του, είναι τό εύθύ και συναρπαστικό στύλ του, είναι, με μια λέξη, όλη ή δύναμη και ή γοητεία του συνδυασμένες για την εξέταση ενός απεράντου θέματος: του Χριστιανισμού. «Με σεβασμό, (λέει κάπου στη σελ. 8) ζυγώνω τό τεράστιο αυτό δράμα των έπειών και των καρδιών, τη χριστιανική θρησκεία».

Πραγματικά με σεβασμό άλλα και με ειλκρίνεια. Μ' ένα πνεύμα ολοκληρωτικά έλευθεωμένο από κάθε πρόληψη και την έπιμονη ανάγκη ν' αντικαταστήσει τους παλιούς μύθους και τον ώκεανό της ψευτιάς του σήμερα και του χτες, με την άλήθεια του Ιστορικού όλισμού. Λογική και είσθημα συνδυάζονται σε άδιάρρητη συμμάχια στην προσπάθεια του αότη.

Τό έργο αυτό του Μπαρμπύς διαίρειται σε τρία κεφάλαια με ξεχωριστούς τίτλους. Τό τελευταίο φέρνει τίτλο: «Θεός ή Έπανάσταση»; «Ολάκερη ή θεωρητική και πρακτική φιλοσοφία βρίσκεται συμποκνωμένη στα τρία αυτά κεφάλαια, άλλα κώρια και ξεχωριστά στο τρίτο που μπορεί να διατυπωθεί κ' άλοιώς: Είναι άπόλυτη άνάγκη να εκλέξουμε άναμεσα στο Θεό και την Έπανάσταση, στη θρησκεία και την κοινωνική λύτρωση, άνάμεσα στη λατρεία του θανάτου και στην κοινωνική δικαιοσύνη, άνάμεσα στον ούρανό—όπως μάς τον πιστεύανε—και στη γη αότη που γενιόμαστε, ζούμε και πεθαίνουμε και που άγωνίζομαστε να ξεδιαλύνουμε από τα φυσικημένα νέφη της πρωτόγονης νόησης τα σκευητά θέματα μιας νέας λογικής που μονάχα αότη θά μάς όδηγήσει στον πραγματικό πολιτισμό, πολιτισμό στον όποιο ή σημερινή όθηεν άστική πρόοδος δεν είναι παρά μια όπερολητική νόηση.

Η 'Ιστορία του 'Ιησού, του 'Ιησού αότη που

ή μικροπονηρία των δυναστών και των μεγιστών του πλούτου πρόβρε να έπιβάλει στ' άνθρώπινα πλήθη ως σύμβολο του μαρτυρίου και της όποταγής, είναι βουτηγμένη άκόμη μέσα στα πιο πυκνά σκοτάδια της πρωτόγονης νοητικότητάς μας που ό Μπαρμπύς έχει δικαιο να όνομάζει «όπλοημα των κλαυθρηοισιών της νηπιόδους άνθρωπότητας!» Η λογική είναι έντελώς πρόσφατο άπόγνιμα, λίγο διαδομένη, άπλαστη κι' άργοκίνητη. Η περίοδος του φετιχισμού που ό δημιουργός του θετικισμού Αύγουστος Κόντ έθετε στις άραχές των άνθρώπων κοινωνιών βρίσκεται άκόμη ολοζώντανη γύρω μας. Αότη δημιουργεί τους θεούς και τους συγκρατεί.

Τό άνθρώπινο πνεύμα δεν κατώρθωσε άκόμη ν' απαλλαγεί από τό σκοτάδιο της πρωτόγονης νόησης και να άποχτήσει την άφοραστική λογική του. Γι' αυτό καθόλου παράξενο τό ότι ό 'Ιησούς, έφόσο τουλάχιστον όηρηζε, (ό Δουαζό λέγει ναί, ό Couchoud με τους «μυθολογάρους» λέγει όχι) ό Μπαρμπύς λέει: «κάποιος πέρας» όσοκελιστηκε από τον Σαούλ της Τασουό της Κιλικίας ό όποίος έδημιούργησε προς χρήση των εκκλησιών και για την άνειπιτη δυστυχία των άνθρώπων μαζών, τά τρία όδγματά που άκόμη βαραινούν την άνθρώπινη νόηση: την άμαρτία των πρωτοπάστορων που μαινει ολόκληρο τό άνθρώπινο γένος, την εξαγορά της άμαρτίας αότης από ένα όπερανθρώπινο όν, ένα Σωτήρα, όπως ό 'Οσιρις των Αιγυπτίων, ό 'Αττης των Φρυγών και ό Μίθρας των Περσών, του όποίου ή έδωρητική έπίδραση πέφτει κατά τόχη σε μερικούς μόνο ως τυφή χροίς και τέλος τό όδγμα του ότι ή ζωή δεν είναι παρά ή προπαρασκευή για τό όπερπεραν που πνίγει τό άπόλυτο άγνωστο τις έλ. ιδέες και... τους «πολεμικούς κόπους» όλων εκείνων από τους άνθρώπους που όποφείρον και των όποιων οι προσπάθειες άν κατεβούνταν κάτω από μία συλλογική ήθελψη και κατώρθωναν να πολεμήσουν τον πόνο και να περιορίσουν τό βασίλειο του.

Αύτά είναι, σε γενικότατη περίληψη, τά θέματα που ό Μπαρμπύς πραγματεύεται στο βιβλίο του. Στο έργο του αυτό ό Μπαρμπύς πέτυχε έργο διπλό: να γκρεμίσει τά είδωλα και τό φετιχισμό προς τους πεθαμένους θεούς και να θεμελιώσει στη θέση τους, έπιστημονικά και με τέχνη, την άλήθεια των μαζών και την κοινωνία που θά διαδεχθεί τη σημερινή.

V. F. CALVERTON: «Τό νέον πνεύμα». 'Ο συγγραφέας του βιβλίου αότη προσπαθεί—και τό πετυχαίνει πολλές φορές—ν' άνυψώσει τη φιλολογική κριτική σε μιαν άληθινή έπιστήμη βασισμένη στη μαρξιστική μέθοδο της Ιστορικής έρευνας. 'Ο Κάλβερτον, όπως και τόσος άλλος έπαναστάτης διανοουόμενος της γώρας του (της 'Αμερικής) δεν είναι γνωστός άκόμη στην Εύρώπη. Μόλις τον τελευταίο καιρό άρχισαν να μεταφράζονται έργα συγγραφέων που βρίσκονται πολύ κοντά στη φυχή του προλεταριάτου, όπως οι Ζάκ Λόντον, ό 'Απτον Σενκλαίρ, ό 'Αντερσον, ό Θεόδωρος Ντράζιερ, όΒάλντο Φράνκ, ό Τζών Ντόξ Πάσσος που άποκαλύπτουν στα δυνατά τους έργα όλη την ψυχολογία των εργατικών πληθυσμών της 'Αμερικής. 'Ο Κάλβερτον είναι ένας άπ' αούτους ίσως ό πιο καλά κατατοπισμένος στη μαρξική θεωρία.

«Μελετώντας αναλυτικά και βαθειά—γράφει στο πρώτο κεφάλαιο του «Νέου Πνεύματος»—

τη φιλολογία ενός λαού ή μιας οποιασδήποτε εποχής, βρίσκουμε πως όλες οι θεωρίες κι' όλες οι άντιλήψεις στο επίπεδο της δημοσιορίας ή της κριτικής δεν είναι άλλο τι παρά τά προϊόνα του κοινωνικού συστήματος μέσα στο όποιο αναπτύσσονται, συστήματος που κι' αότη είναι άποτέλεσμα των όικιών όρων της εποχής. Νά τί θέλουμε άκριώς να δικαιρινώσουμε.

Υπό τό φεουδαρχικό καθεστώς, λόγω γάρη θ' άποδείξουμε ότι οι φιλολογικές άντιλήψεις που έπικρατούσαν άντιστοιχούσαν προς την κοινωνική διάθρωση και δεν μετεβλήθηκαν παρά μόνο με τις μεταβολές της. Θά περιγράψουμε έπίσης τις μεταβολές του κοινωνικού περιβάλλοντος που προκάλεσαν την εξέλιξη των φιλολογικών άντιλήπων κατά τό 18ο και 19ο αιώνα. Τέλος θά εξετάσουμε την επέγταση της έπιστήμης και της βιομηχανίας στα τελευταία χρόνια του 19ου και στις άρχές του 20ού αιώνα και τις συνέπειές τους στη μορφή και στην ούσία της σύγχρονης φιλολογίας... Μολονότι όλες οι αισθητικές έπαναστάσεις όφείλονται σε ιδεολογικές έπαναστάσεις, κάθε ιδεολογική έπανάσταση είναι συνέπεια μιας έπανάστασης στην κοινωνική διάθρωση που προκαλείται από τους κριαρχούντας όλικούς όρους».

Τη βασική αότη ιδέα, ό Κάλβερτον την αναπτύσσει εξεταμένα σε σειρά έπισταμένων μελετών όπου εξετάζει άλλοτε την εξέλιξη της τραγωδίας διά μέσου των αίωνων, άλλοτε τις μεταβολές των αισθητικών και ήθικών αξιών, άλλοτε «τέλος τ'» νέο ψυχολογικό στοιχείο με τό όποιο πλουτιστηκε ή τέχνη από την εισαγωγή του προλεταριακού ιδεώδους. Μά δεν άρκεϊται να πολεμήσει την άντίληψη σύμφωνα με την όποια κάθε έργο τέχνης έχει δική του άξία ανεξαρτήτως των κοινωνικών όρων από τους όποιους έγεννήθη. Χωρίς νάνα μαρξιστές πολλοί κριτικοί όπως ό Τάιν κι' ό 'Ελι Φόρ παρουσίασαν την καλλιτεχνική παραγωγή ως κοινωνικό φαινόμενο. 'Ο έπαναστάτης πάει πιο μακριά, ζαιρώντας πως ή άλλη των τάξεων είναι ή βάση της εξέλιξης των κοινωνιών. Η μέθοδο του έπιτρέπει να ξεηγή τό παρελθόν και να δείχνει τό όρόμο του μέλλοντος. Και γράφει:

«Ζούμε σ' ένα κόσμο χαώδη και χωρίς αόταπάτες, σε μιαν εποχή στερημένη ιδεωδών, όπου νέες αισθητικές άντιλήψεις είναιτόσο άναγκαίες όσο και οι νέες οικονομικές μορφές. Αν ή τέχνη πρέπει να είναι κάτι άλλο από την άπλη διασκέδαση των μιλιάδων και των τεμπέληδων της ήδονής, πρέπει ν' άνυψωθεί από τό εκκεντρικό στο παγκόσμιο, να εγκαταλείπει την αισθητική των τελευταίων αώνων χρόνων και να προσπαήσει να φτάσει σε μία κοινωνική όμορφιά έναρμονισμένη με τις έπαναστατικές τάσεις και άντιλήψεις. Όπως κατά τό 18ον και 19ον αιώνα έκριναν τη φιλολογία από τις ήθικές της ιδιότητες έτσι και σήμερα, στη μεταβατική εποχή μας, όφείλουμε να την κρίνουμε από τις κοινωνικές της ιδιότητες. 'Ο καλλιτέχνης δεν άρκεϊται εις τό να άντικαθρετίζει τις κοινωνικές άλλαγές. Έχει όπορσείους άπέναντι της κοινωνίας ή όποια του δίνει την όλική ζωή και την έμπνευση. Όταν ή κοινωνία βρίσκεται σε παρακμή, ό καλλιτέχνης που ξεσέυγει άνακινώντας τις μικρές συγνήσεις του βασανισμένου του έγω είναι ένα μικρό πνεύμα κ' ένας θαυματοποιός. 'Ο μεγάλος καλλιτέχνης θά στραφεί προς τον κόσμο που τον περιστοιχίζει προς τις κινούμενες μάζες του, προς την κολλοστία άμωπη και παλρροία του. Στη ση-

μερινή εποχή που είναι τό πρελούτιο μιας νέας εποχής, θά βρει στην κοινωνική ζωή τη λυδία λίθο της καλλιτεχνικής ούσίας».

JULES RASSAK: «Η ψυχολογία της κοινής γνώμης και της πολιτικής προπαγάνδας».—Με άρκετη πρωτοπορία και βαθύνοια ό συγγραφέας άνελαβε μια έργασία που ώς την ώρα κανείς δεν είχε πραγματευθεί με τόσο τέλει ότροπο: πως τό άτομο μεταβάλλεται μέσα στο σύνολο σε σημειο που νάμην άποτελεί πιά παρά ένα μέρος της συλλογικής ψυχής, ποιά είναι τά διάφορα ένστιχτα που τό άναγκάζουν να όρα συλλογικά και τέλος πως και όπο ποιά στοιχεία διαμορφώνεται ό,τι όνομάζουμε «κοινή γνώμη».

Σε μια άκοιρη άνάλυση ό συγγραφέας εξετάζει όλα τά αίτια που άναγκάζουν τους λαούς να ένεργούν κατά ένα όρισμένο ότροπο σε μια δεδομένη περίπτωση: ένστιχο της δικαιοσύνης, ένστιχο της αόσωντήρησης, ένστιχο του φόλου, πολιτική προπαγάντα, θρησκευτική προπαγάντα. Για τη ψυχολογία των μαζών πολύ λίγα έργα έχουν γραφεί. Γι' αότη και ό Ρασσάκ κριτικάρει στο πρόσσο του Γουστάου Λερμπόν, ό όποιος θεωρείται ως ό «είδικός» στο θέμα αότη, την καλιά άντίληψη για τη ψυχολογία του πλήθους που βρίσκεται διαπορομένη σ' όλα τά φιλοσοφικά έγχειρίδια. 'Ο Λερμπόν, όπως άποδεικνύει ό Ρασσάκ, ήθελσε να εξαγάγει τη ψυχολογία των μαζών από τη μελέτη της Γαλλικής Έπαναστάσεως. Άλλά ή ψυχολογία του έπαναστατημένου λαού του Παρισίου των τελευταίων χρόνων του 18ου αιώνα δεν είναι ή ψυχολογία όλων των κοινωνικών όμάδων.

Στηριζόμενος στα μεγάλα σύγχρονα κινήματα, στον παγκόσμιο πόλεμο, στα μεγάλα κοινωνικά γεγονότα που άναστάτωσαν όλες τις παλιές μορφές, στο μολοσβικισμό, στο φασισμό, στη ζωή των δημοκρατιών της Δέσεως, ό Ρασσάκ άποδεικνύει ότι ή «διανοητική συνάφεια» του Λερμπόν δεν είναι ή μόνη αίτια που καθορίζει τη μεταβολή του ατόμου στο πλήθος. Υπάρχουν τά έμφυτα ένστιχτα, οι έπιχτητες συνήθειες, οι άξίες της άνθρώπινης όράσης: τό χρέμα και τό συμφέρο και τέλος ή «δύναμη» που δημιουργεί τη γνώμη και τη διευθύνει: ό τόπος.

Την άπόλυτη αότη δύναμη του τόπου ό συγγραφέας την άνάλει σ' ένα άκριετα έχτεταμένο κεφάλαιο όπου τά παραδείγματα, ζωντανά και πειστικά, δε λείπουν. 'Ο ρόλος που παίζουν οι μεγάλες έφημερίδες του κόσμου είναι άφάνταστα μεγάλως. Ένα σύντομο παράδειγμα: Στα 1898 ένα άμερικανικό άτύβλοιο, τό «Μαϊν» βοήθησε στο λιμάνι της 'Αβάνας. Περιστατικό κοινόνατο. 'Ο μεγάλος τόπος των 'Ηνωμ. Πολιτειών εκμεταλλεύεται την είδηση. Η «Εφημ. της Ν. 'Υόρκης» γράφει: «όλόκληρος ή χώρα τρέπει από τον πορετόν του πόλεμου ενώ ή χώρα δεν έτρεπε καθόλου. 'Ο τότε Πρόεδρος Μάκ Κίνλεϊ δεν ήθελε τη σύρραξη με την 'Ισπανία. 'Ο μεγάλος όμος εφημερίδες εξακούλουθουν λυσασμένη καρπιάνα. Σε λίγες βδομάδες κηρύχτηκε ό πόλεμος. 20.000 νεκροί. Ένα διςσεκατομμύριο δολαρια! Άλλά ή πηπος ή 'Ιταλία δεν παρασώθηκε στον παγκόσμιο πόλεμο από τον τόπο της; 'Ο Νίττι τό έδύλωσε σαφέστατα ό τόπος όηρηζε ένας από τους κριαριώτερους συντελεστές του πόλεμου. Οι βασιλιάδες του τόπου Νόρβηκ και Ροδερηάρ, τά διάφορα πρχατορεία που παρακροτούν ή δια-

ψεύδουν τις ειδήσεις σύμφωνα με τις ανάγκες της πολιτικής, ή ιστορία της δημοσιογραφίας και η ανάπτυξη της σ' όλες τις χώρες πιστοποιούν αναντίρρηση τα συμπεράσματα του Ρασσάκ.

Και το τελικό συμπέρασμα του συγγραφέα είναι όπως κάθε επαναστάτη: άνατροπή της δύναμης αυτής που «διαστρέφει την κοινή γνώμη» ή άνατροπή όμως αυτή άσφαλώς δέ μπορεί να γίνει μέσα στο καθεστώς που τή στηρίζει και στηρίζονται άμοιβαία.

JEAN PAIN: «**Η μονομαχία τών φύλων**».—Στό βιβλίον αυτό ο συγγραφέας ζητά την άρχή της «πέξάρτησης» τών γυναικών στην κλιμά και την τσουλνή κοινωνία, και κριτικάρε τά κινήματα για τή χειραφέτηση της γυναικιάς. Χωρίς να δίνει στη μελέτη του χαραχτήρα πολιτικά καθωρισμένο, πολεμιά επιστημονικά την άστική αντίληψη ενός «φρομισμού» που θά μπορούσε δθθεν ν' άναπτυχθεί έξωταξικά, ανεξάρτητα από τό κοινωνικό κίνημα, υπό οιοδήποτε καθεστώς έστω και συντηρητικό. Άποδεικνύει με ιστορικά παραδείγματα ότι ο άληθινός φρομισμόσ συνδέεται στενά από την καταγωγή και τή φύση του με τά επαναστατικά κινήματα και δέ μπορεί νά πραγματοποιηθεί παρά με την κατάταξη τών γυναικών στις επαγγελματικές οργάνωσεις.

VICTOR BASCH: «**Οι πολιτικές θεωρίες τών κλασικών φιλοσόφων της Γερμανίας**».—Έργο μνημειακό που αντιπροσωπεύει χροδία δλάνερα μελέτης και έρευνας και που αξίζει την χεχίμηση και έκεινών που δεσυμμερίζονται ολοκληρωτικά τή γνώμη του συγγραφέα για την επίδραση από πολιτική, ήθική και ιστοριοφιλοσοφική άποψη, τών ιδεών του Δέσσιγκ, Χέρντερ, Σίλλερ και Γκαίτε Κάντ, Φίχτε και κυρίως του Χέγκελ—στών όποιο άπερφώνεται και τό μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου—στη σύγχρονη κοινωνική και πολιτική εξέλιξη. Είναι διδακτικό και γόνιμο νά παρακολουθήσει κανείς τό συγγραφέα στη συζήτηση που άνοίγει στα δυο αυτά ζητήματα: την επίδραση της γεωμανικής φιλοσοφίας στόν πρωσοικό ιμπεριαλιστικό παγγερμανισμό και στη φροσιστική ιδεολογία.

W.

ΕΠΙΛΟΓΟΙ

Η «**ΝΕΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ**» (συνέχεια της «**Δογοτεχνικής Επίθεώρησης**») στην προσάθεια της όποιος δίνει εύρύτερο περιεχόμενο) δέ φιλοδοξεί νά συγκαταριθμηθεί ανάμεσα στους...«**βασιλείς τών περιοδικών**» και στό «**μεγαλύτερα ελληνικά περιοδικά**» που σάν διανοητική φάρα έχουν πνίξει όλο τόν τόπο! Σκοπός της δέν είναι νά γίνει ούτε άνθολογία τών νεοροπαθών φλαριών τών έρωτευμένων ποετών και τών φρεβέλιδων νεοελλήνων διηγηματογράφων, μ' όστε και λειώματα τών κριτικών ιδιοτροπιών της πλειάδας τών αξιωματούχων της φιλολογικής κριτικής. Πειθαρχημένη υπό μιά ιδεολογία κ' έχοντας συναίσθηση του άληθινού προορισμού της Τέχνης που τό εύρύτερό της πλαίσιο άγκαλιάζει τή μάζα και την έξυψώνει στην άνεγλιψη του κοινωνικά καλού και ώραίου, άπευθύνεται σ' αυτήν περισσότερο παρά στην έκφυλισμένη έλίτε της ελληνικής διανόησης που

ναρκισσούεται στό λιμνασμένα νερά τών έκ παραδόσεως ιδανικών της!

Συνεχίζοντας τό δρόμο της παράπλευρα με τόν κοινωνικό άγώνα τών καπιεζομένων, θά θεωρήσει σάν τό καλύτερο σφεανάμα της προσάθειάς της στό πεδίο της Τέχνης, έν άξιόπει νά πανηγυριστεί μαζί τους τή μέρα του ολοκληρωτικού λυτρώμου.

Η «**ΔΙΑΠΟΜΠΕΥΣΗ**».—Κοστωδία χωροφυλάκων, έκτελούσα άνώτερες έντολές, μεταφέροντας τόν Πέτρο Πικρό στις φυλάκες Συγγρού, κατηγορούμενο «έπί έσχάτη προδοσία» γιατί είχε την τόλη και τό θράσος, παράλληλα με τους άλλους συνταφούς του, νά έκφερει δημοσία τις γνώμες του και τις πεποιθήσεις του, εθεώρησε καλό νά του κάνει δυο τρείς βόλτες στην πλατεία του Συνατάματος με τά σίδερα στό χέρι, για νά... τόν διαπομπεύσει! Με τό γεγονός της... «**διαπομπεύσης**», βέβαια δέν θ' άσχοληθούμε γιατί κατά τόσο άποτελεί διαπομπεύση ή δημοσία και ξεδιάντροπη επίδειξη τών σταγικωφικών μέτρων της Κυβερνήτης έναντιόν ενός τίμιου άγωνιστή τών εργατικών μαζών, τό προλεταριάτο της χώρας είναι ικανό νά έχτιμήσει. Κι' ούτε έχουμε τήτ άφέλεια νά διαπαυτηρθώμε για τό γεγονός αυτό μεμονωμένα. Ένώνομε όμως τή διαμύρτυρία μας με τή γενική διαμύρτυρία τών καταπιεζομένων προλεταριακών μαζών για τις τρομοκρατικές ενεργείες τών ένωμένων άντιδραστικών κομμάτων κατά της εργατικής τάξης και τών άγωνιστών της.

ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ.—Τά πρόσφατα άκόμη γεγονότα τού Πανεπιστημίου, ή φοιτητική άπεργία για την ελάττωση τών διδάχτρων, οι μεσαιωνικοί άνεχρονισμοί της Πρωτανείας κατόπιν στενής συμπαχίας με τή χωροφυλακή για την τρομοκράτηση της ελεύθερης σκέψης, οι κουλμβριακοί και βασισμτζουνομοί με ματαιαχγή τόν Υπουργό και συγγραφέα «**Λεπτό αισθητικό ρομάντζου**», ή λυσσασμένη επίθεση τού άντιδραστικού Τύπου, ένα πρέμα άποδεικνύουν: ότι καινούργια άνεμος φυσά στό Πανεπιστήμιο με την επαναστατική πνοή τών ζυτηνημένων φοιτητών. Η τιμή είναι δλη δική τους.

ΚΑΚΟΜΟΙΡΗ ΠΑΙΔΕΙΑ...—Τά εκπαιδευτικό νομοσχέδια του κ. Νικολοδδη (βουλευτού έκ τρέτης κατανόμης και ύπουργού «έκ τών ένόντων») έγκαινιάζουν την άπαρχή μιάς νέας μεσαιωνικής περιόδου για την παιδεία υπό την ύψηλή έπιδιοκμοσία της πλειάδας τών δημοκρατικών άρχηγών μηδ τό κ. Παπαναστασιό ένξαιρουμένου. (Η έξείραση «**είναι τρόπος τού λέγειν**» έπειθεί ο κ. Π. είναι ο μεγαλύτερος κράχτης). Έτσι ή «**πατριδα**», ή «**θρησκεία**», και ή «**οικογένεια**» διεσώθησαν...

ΦΙΛΟΣΟΦΟΥΜΕΝ ΜΕΤΑ...—Παράπλευρα με τις δημοσιογραφικές σοβαρές (II) προσάθειες για νά δυσφημηθεί ή θεωρία του μαρξισμού και τό σημερινό καθεστώς στη Ρωσία, προσάθειες στις όποιες ο καθένας που έχει κ' ένα κοκκούσι μυαλό δέν άποδίνει περισσότερη σημασία άπ' όσο και στις μυθιστορηματικές έπιφυλλίδες τους, αξίζει ν' άναφρεθεί ιδιαίτερα μιά σπουδαιοφανής κουταμάρα πρώτου μεγέθους, (τέτοια που ούτε ο κ. Μπασιτιάς δέ θά μπορούσε νά σκαρώσει, παρ' όλες τις εύσυνειδίχτες προσάθειες που καταβάλλει τελευταία) και που δημοσιεύτηκε σέ δυο κατά συνέχεια φύλλα τών «**Ελληνικών Γραμμάτων**» (10 και 12) με τόν τίτλο σπουδαιοφανή τίτλο: «**Ποιά κοινωνική και**

ήθική άνατροπή δίνει ή Μαρξιστική θεωρία». Ο συγγραφέας της μελέτης αυτής, ό...δίασημος G. Belo άποδειχεται πώς δέν αξίζει λιγώτερο άπ' όσο και οι μεταφραστές προχειρογράφοι τών έφημερίδων. Θέλετε τώρα τό συμπέρασμα; «**Οι ο Μαρξισμός σά θεωρία που δίνει στόν εργάτη ταχική άνατροπή δέ συμφέρει στην κρατούσα τάξη. Ο κ. Φεσοόπουλος στό...πολύτιμο σύγγραμμά του: «Ο κομμουνισμός έν τή πράξη» άπέδειξε με άδιδάσειστα επιχειρήματα πώς οι κομμουνιστές ζήτάνε την άνατροπή του καθεστώτος. Άνακαλύψεις μιά φορά, έ!**

Η «**ΠΡΩΤΟΠΟΡΕΙΑ**».—Η «**Νέα, Έστία**», άναγκασμένη νά ικανοποιήσει και τά...«**Διαπλάσδουλα**» που άποτελούν τό μοναδικό της στήριγμα, άνοίξει από τό περασμένο της φύλλο και μιά σελίδα «**πρωτοπορείας**» στην όποία θά δημοσιεύονται όσες νεανικές φλυαρίες κρίνει ο διευθυντής της πώς δέν έχουν τή θέση τους πλάι στις δικές του και τών άλλων άποσκληρωμένων τύπων τού περιοδικού του. Έτσι, άπολαύσαμε πραγματικά μιά σελίδα στεναγμών και διακρών τών «**πρωτοπόρων**» νέων που αύριο θ' άποτελέσουν την ούρα τών φιλολογικών πατρώνων των. Κ' έπειτα σού λένε άλλοι πώς ο κ. Ξενόπουλος χάνει τζάμπα τόν καιρό του!..

ΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΠΟΔΟΣ...—Μιά άμερικανική ιδιοτροπία, άλατισμένη με πολύ μυστικισμό και με περισσότερο κομμουνισμό, —οι «**Δελφικές Έορτές**»—καταβάλλεται φρονιδα μέσα σέ έφτα (άρ. 7) μακροσκελέστατα σκευάνα άρθρα, δημοσιευμένα στό «**Ελεύθερο Βήμα**» από τόν ιδεαλιστή δημοσιογράφο, νά παρασταθεί σά μιά γενικότερη κοινωνική προσάθεια που θ' άποτελούσε ένα σταθμό και μιά άρετηρία για μιά ήθική και κοινωνική άναγέννηση της άνθρωπότητας. Αυτό φαίνεται νά είναι τό σκευικό κίνητρο τού δραματιστή τών Δελφών και γύρω άπ' αυτό φαίνεται νά περιστρέφεται ή «**Δελφική προσάθεια**». Ο κ. Σικελιανός, χαμένος μέσα σ' άδύτα βύθη του ιδεαλισμού του παραβλέπει τό γεγονός ότι ένα καλλιτεχνικό δημιούργημα, όσο και νάνα αυτό καλλιτέχνημα, δέ μπορεί νά έχει τόσο πλατεία άναδημοσιογική επίδραση έστω και σέ μιά κοινωνική ομάδα, μεμονωμένα, κ' ότι οι βαθύτεροι λόγοι της εξέλιξης τών κοινωνιών έξαρτώνται πάντα από γεγονότα οικονομικά και πολιτικά. Άν θέλει τή διαπίστωση της γνώμης αυτής δέν έχει παρά νά ντυάει την άδιαφορία της μάζας στό άπό τρίποδος κρηγιάματό.

Η «**ΝΕΑ ΑΓΩΓΗ**».—Δέν είν' άνάγκη νά μιλήσουμε για τή κακοροζικιά τών άλλων ελληνικών περιοδικών για νά ξεχωρίσουμε τό παιδαγωγικό περιοδικό «**Νέα Άγωγή**». Γράφεται από ομάδα μαρξιστών δασκάλων και μταιονταξ στό β' χρόνο τής χρονιάς της, άπλώνει τόν κύκλο τών μελετών της σέ κάθε φανέρωμα της διανοητικής ζωής—φιλοσοφικό, κοινωνιολογικό, φιλολογικό, ιστορικό κλπ., έτσι που νά γίνεται άπαράτητο για κάθε επαναστάτη δάσκαλο και διανοούμενο. (Γράμματα κ' έγγραφα συνδρομητών Ψαράων 41 και Σοσιαλιστικό Βιβλιοπωλείο Άγ. Μάρκου 29β.).

ΕΚΕΙΝΟΙ ΠΟΥ ΦΕΥΓΟΥΝ

HERMAN GORTER

Τόν περασμένο Σεπτέβρη ή Όλλανδία έχασε ένα από τους μεγαλύτερους ποιητές: τόν Έρμαν Γκόρτερ. Με τό θάνατό του χάνεται ένας μεγάλος επαναστάτης που άφιέρωσε τριάντα δόκκληρα χρόνια της ζωής του στην π'άλη του προλεταριάτου και στη δημιουργία προλεταριακής ποίησης.

Γεννήθηκε στό 1864 στό Βόρμερβερ κ' έκαμε την εμφάνιση του με μιά λατινική θέσε για τόν Αισχύλο. Στά 1880 ή Όλλανδική φιλολογία βρισκότανε σέ μαρσαμό ή ρητορική είχε άντικαταστήσει την έμπνευση και τίποτε ζωντανό δέν έδημιουργείτο από πολλά χρόνια. Τό 1885 εμφανίζεται ή «**Νέα Επίθεώρηση**» που έχει σκοπό της την άνακίνηση δλης της ποιητικής κίνησης. Μαζί με δυο-τρείς άλλους ο Γκόρτερ βρίσκεται επικεφαλής του κινήματος αυτού. Τό μεγάλο του ποίημα «**Μάτις**» είχε τεράστια επίδραση σ' δλη την ποιητική παραγωγή της Όλλανδίας. Άκολουθεί σειρά έμπνευσμένων έργων ίσως την εποχή που ο Γκόρτερ ρίχνεται στη μελέτη του Μαρξισμού "Ηδη τό 1909 είναι άρχηγός της επαναστατικής άντιπολίτεψης μέσα σιό Γερμανικό σοσιαλ-δημοκρατικό κόμμα, κατά του ρεφορμισμού. Άπό τότε ή θεωρητική μόρφωση, ή καθημερινή δράση και ή ποιητική δημιουργία είναι άεχωρίστα σ' αυτόν. Άφίνει πιά την άτομική ποίηση του παρελθόντος για νά τραγουδήσει την ελεύθερη συμφωνία της προσωπικότητας με τό κίνημα τών μαζών. Τό «**Έεν Κλάιν Χέλντεντιχτ**» (1906) και «**Πάνν**» (1912—1916) είναι οι πρώτες άπίειρες για τή δημιουργία προλεταριακής ποίησης και τέχνης. Ο ποιητής και ο επαναστάτης είναι τόσο ένωμένοι στό πετό και στό αίμα του που συχνά ή συνειδητή κοινωνική θέληση και τό ποιητικό άσυνείδητο εμφανίζονται σάν κάτι άεχωρίστο. Ψάλλει διαρκώς τή τραγωδία του Άνθρώπου, την π'άλη του προλεταριάτου και τό μέλλον του κόσμου.

Μά είπαμε ότι ο Γκόρτερ είτανε και φλογερός επαναστάτης Τό 1914 πολεμά με άρθρα τόν παγκόσμιό πόλεμο και τόν ιμπεριαλισμό. Δημοσιεύει σειρά από προσοφους («**Οι βάσεις της σοσιαλδημοκρατίας**»—«**Μαρξισμός και Ρεφορμισμός**»—«**Αναρχισμός και σοσιαλισμός**»—«**Ιστορικός Υλισμός**»—«**Ο Ιμπεριαλισμός**»—«**Ταξική ήθική**»—«**Η Παγκόσμια Έπανάσταση**»). Τά περισότερα από τά βιβλία αυτά, παρ' όλες τις άντιρρήσεις που δά είχε νά διατυπώσει κανείς, έχουν τή θέση τους μέσα στη μαρξιστική φιλολογία.

Ο Γκόρτερ χαιρέτησε μ' ένθουσιασμό την Όχτωβριανή Έπανάσταση. Όστόσο τό 1921 άποσχίστηκε από τή Διεθνή διαφωνήσας ως προς την ταχική της στη Δύση. Παρ' όλα όμως έμεινε τίμιος και μετά την άποχώρησή του και ένας από τους άσπονδότερους έχθρους του άστικού καθεστώτος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

(Ἀπαραίτητη ἢ ἀποστολὴ δύο ἀτυπύπων δταν πρόκειται νὰ κριθῶν).

Κοινωνιολογικά :

Καρόλ Μάρξ: «Τὸ Κεφάλαιο» (Τόμοι I, II, III) Μεταφράζεται ἀπὸ ομάδα ἐπιστημόνων. *Ἐκδ. «Ἀκαδημαϊκῶν». Ἐτοιμάζεται ὁ 4ος τόμος.

Καρόλ Μάρξ καὶ Φ. Ἐγγελς: «Τὸ Κομμουνιστικὸ μανιφέστο». Μετάφρ. Γ. Κορδάτου. (Ἀκαδημαϊκῶν).

Ζὰν Ζωρὲς καὶ Π. Λαφάργκ: «Ὁ ἱστορικὸς ἰδεαλισμὸς καὶ ἱστορικὸς ὀλιγισμὸς». (Ἀκαδημαϊκῶν).

Α. Νεμπτόν: «Ὁ Λένιν Φιλόσοφος». Μετάφρ. Α. Χαϊτᾶ. (Ἀκαδημαϊκῶν).

Λ. Τρότσκι: «Σοβιετικὴ Ρωσία καὶ Περισηνὴ κομμουνία». Μετάφρ. Θ. Ν. Τσαβέα. (Ἀκαδημαϊκῶν).

Σοβιετικὸς κώδικξ τοῦ Γάμου: Μετάφρ. Δημητρίου (Ἀκαδημαϊκῶν).

Ρ. Λουζόν: «Ἡ Καπιταλιστικὴ Οἰκονομία». Μετάφρ. Γ. Δ. Ζωϊτοπούλου (Ἀκαδημαϊκῶν).

Δ. Ριαζάνωφ: «Μάρξ καὶ Ἐγγελς». Μετάφρ. Σ. Πορφυροῦ. (Ἀκαδημαϊκῶν). Ἐξεδόθησαν οἱ δύο πρῶτες διαλέξεις καὶ θ' ἀκολουθήσουν σὲ λίγο οἱ ὑπόλοιπες.

Α. Τρότσκι: «Ὁ Λένιν». Μετάφρ. Π. Πικροῦ. (*Ἐκδ. Χ. Γανιάρη).

J. BOYER: «Ἀστικὴ καὶ Προλεταρικὴ ἠθικὴ». Μετάφρ. Δ. Γιώτη. *Ἐκδ. «Ν. Ἀγωγῆς».

Καρόλ Μάρξ: «Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας». Μετάφρ. Γ. Δούμα καὶ Π. Πουλιόπουλου. *Ἐκδ. «Ἐταιρ. «Ἀθηνᾶς».

Φρ. Ἐγγελς: «Λουδοβίκος Φόερεπαχ, καὶ τὸ τέλος τῆς κλασικῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας». Μὲ δύο προσθήκες ἀπὸ τὸν Κ. Μάρξ καὶ μὲ πρόλογο καὶ σημειώσεις τοῦ Γ. Πλεχάνωφ. Μετάφρ. Κ. Ζαχαριάδη. (*Ἐκδ. «Ἀθηνᾶς»).

Γ. Πλεχάνωφ: «Ἀναρχισμὸς καὶ Σοσιαλισμὸς». Μετάφρ. Ν. Νικολαΐδη. (*Ἐκδ. «Ἀθηνᾶς»).

Ν. Λένιν: «Τὶ νὰ κάνουμε» Μετάφρ. Θ. Ν. Τσαβέα. (*Ἐκδ. Σοσιαλιστικὸν Βιβλιοπωλεῖον, Ἁγ. Μάρκου 29 β.)

Ἱστορικὰ—κριτικὰ :

Ἠλ. Π. Βουτιερῖδη: «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας» Τόμ. 2ος, τεῦχος 10. (*Ἐκδ. Ζηκάκη).

Ἰω. Παναγιωτοπούλου: «Γενικὴ Ἱστορία τῆς Τέχνης»: Τόμος 2ος (*Ἐκδ. Ζηκάκη).

Ν. Ι. Λούβαρη: «Νίτσε. Ὁ προφήτης μιᾶς νέας θρησκείας» (*Ἐκδ. Ζηκάκη).

Ἁγγ. Γ. Παναγιωτάτου: «Ρώμη καὶ χαρὰ». Ἀλεξάντρια. («Γράμματα»).

Φιλοσοφικά :

Καρ. Φλαμπαριόν: «Τὸ ἄγνωστον καὶ τὰ ψυχικὰ προβλήματα». Μετάφρ. Γ. Δημητρίου. (*Ἐκδ. Ζηκάκη).

Δ. Τολστόϊ: «Τὰ Ἐθαγγέλια» Μετάφραση Δ. Μαρῆ. (*Ἐκδ. Ζηκάκη).

Ἐκπαιδευτικά :

«Τὸ ἐνιαεῖο σχολεῖο ἐργασίας στὴ Ρωσία». Ἐκδ. Ζηκάκη.

Λογοτεχνικά :

Γ. Δελή: «Σύννεφα στὸ γέρμα» (ποιήματα). Ἀθήνα, 1927.

Ραμπ. Ταγκόρ: «Παραστρατημένα πουλιὰ». Μετάφραση Μ. Ἀνταίου. Ἀλεξάντρια (*Ἐκδ. «Γράμματα»).

Γ. Π. Δημάκου: «Ρόδα τῆς αὐγῆς» (ποιήματα) Ἀλεξάντρια («Γράμματα»).

Ρ. AGETANT: «Οἱ δύο μας». Μετάφραση Ν. Γριμάλδη Ἀλεξάντρια. («Γράμματα»).

Μ. Βισνόνη: «Τὰ θανατερά νευρόσπαστα» Ἀμερική, 1927.

Ἰσ. Καραλή: «Τὸ κήρυγμα τῆς τρουμπέτας» Ἀθήνα 1927

Πέτρου Μάγγη: «Τὰ τραγοῦδια τῆς Σέμης» Ἀλεξάντρια. («Γράμματα»).

Π. Λουῖς: «Ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν πορφύρα». Μετ. Μπετινας. (*Ἐκδ. Ζηκάκη)

Κ. Παρορίτη: «Οἱ δύο δρόμοι». Ἀθήνα, 1927.

Κ. Βάρναλη: «Σκλάβοι πολιορκημένοι» (ποιήματα). (*Ἐκδ. Στοχαστῆ).

Ν. Καζαντζάκη «Νικηφόρος Φωκάς» (*Ἐκδοση «Στοχαστῆ»).

Π. Πικροῦ «Γουμπεκί» (*Ἐκδοση Θεοφανίδη καὶ Λαμπταριδῆ) (Γράφουμε στὸ ἐρχόμενο).

α' Ἐπαναστατικὰ τραγοῦδια». (*Ἐκδοση Σοσιαλιστικοῦ Βιβλιοπωλεῖου).

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΙ

—Ἡ «Νέα Ἐπιθεώρηση» θὰ κυκλοφορεῖ τὸ πρῶτο δεκαεπθήμερο κάθε μῆνα. Τὸ φύλλο τοῦτο κυκλοφορεῖ νωρίτερα γιὰ νὰ μᾶς δοθεῖ καιρὸς, ὥς τὸ β' φύλλο νὰ ταχτοποιήσουμε τοὺς συνδρομητῆς, νὰ κανονίσουμε τοὺς ἀνταποκριτῆς μᾶς κλπ.

—Τὸ φύλλο τοῦτο στέλνεται στις διευθύνσεις τῶν διαφόρων περιοδικῶν γι' ἀνταλλαγῆ. Παρακαλοῦμε δὲ θὰ ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἀνταλλαγὴ νὰ μᾶς στείλουν τὸ τελευταῖο τους φυλλάδιον.

—Ἀπὸ τὴν ἑλὴ τοῦ β' φύλλου προαναγγέλωμε μὴ πλατεῖα καὶ λεπτομερῆ ἀνασκόπηση τῆς μεταπαραστατικῆς Ρωσικῆς φιλολογίας γραμμένη ἀπὸ τὸν Δ. Γκόρμποφ.

—Γιὰ τὴ δημοσιεύμενη σήμερον μελέτη «Ὁ Φῶς σκολος δίχως φθλο»—ποῦ αἰγὰ-αἰγὰ πάει ν' ἀποχτήσῃ φθλο!—χρειάζεται μὴ μικρὴ ἐξήγηση. Ἀρχικὰ ἐπρόκειτο νὰ δημοσιευτεῖ ὀλόκληρη. Στὸ ἀνάμεταξὺ ὅμως ἐπῆλθε ἡ σύλληψη τοῦ συγγραφέα τῆς μελέτης Π. Πικροῦ καὶ τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα δὲν μᾶς εἶχαν παραδοθεῖ—ἔμειναν ἀδιόρθωτα στὰ χέρια του. Ἐτοὶ ἀναγκαστήκαμε, ἀθέλα μᾶς, νὰ ἀφίσουμε τὸ β' μέρος τῆς μελέτης γιὰ τὸ κατοπινὸ φυλλάδιον.